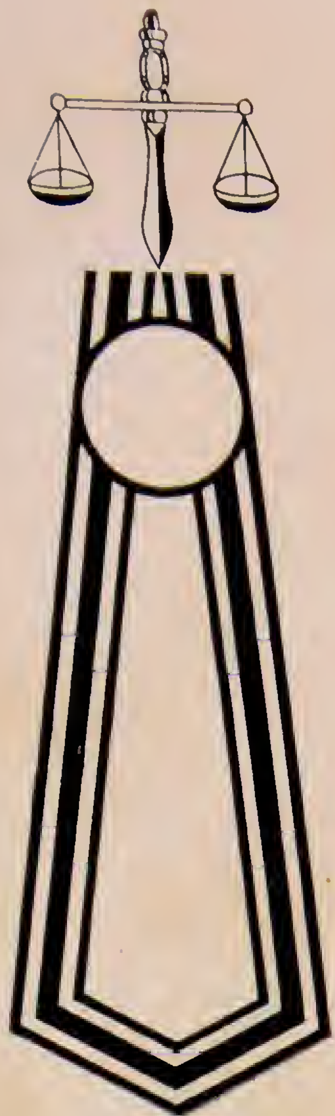

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิง

นายฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ท.ช., ท.ม.

อดีตอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันอาทิตย์ที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๙๖๑๔ สำนักพระราชวัง

๒ ตุลาคม ๒๕๑๕

นายฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ท.ช. อายุ ๕๕ ปี ข้าราชการชั้นพิเศษ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ สังกัดกระทรวงยุติธรรม ถึงแก่กรรมด้วยประสพอุบัติเหตุรถยนต์ชนกัน เมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ เวลา ๑๒.๐๐ น. ที่โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่

วันจันทร์ ที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๑๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลา สหัส–หงส์ มหาคุณ วัดเทพศิรินทราวาส

ประถมรัตน์ พิมพ์

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียก เจ้าภาพศพ นายฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เพื่อทราบเครื่องเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใดทั้งสิ้น

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดไว้ตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

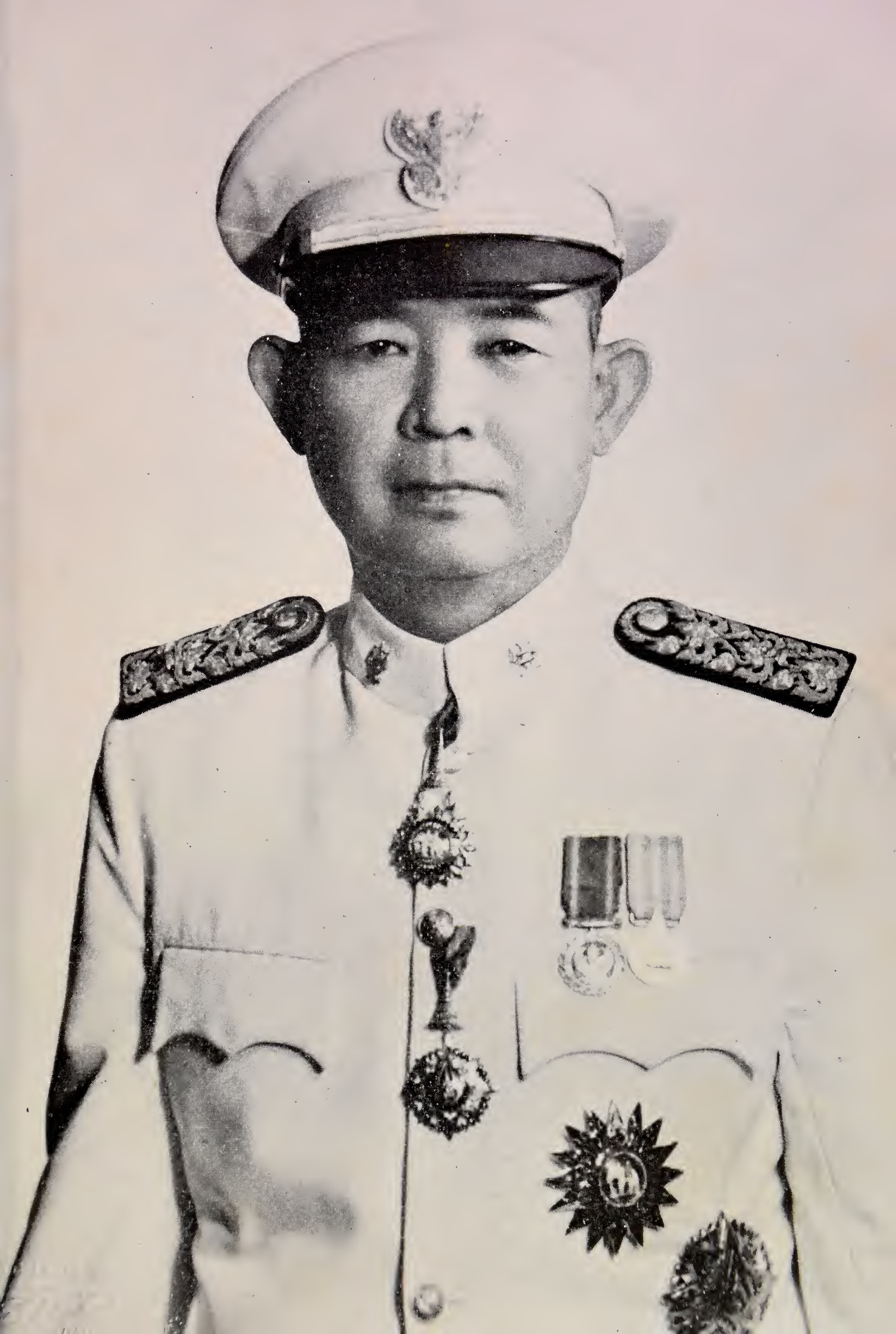
เอิบ ฮิงวรรนะ

ผู้รับรับสั่ง

นายฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ท.ช., ท.ม.

ชาตะ ๒ พฤษภาคม ๒๔๖๐

มตะ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕

ขอบพระทัย และ ขอบพระคุณ

ในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ในวันนี้ เจ้าภาพขอกราบขอบพระทัยและขอบพระคุณ ท่านที่มีอุปการคุณต่อคุณฉันท์ และครอบครัว นับแต่วันเข้าโรงพยาบาลจนถึงแก่กรรมและตลอดมาถึงงานพระราชทานเพลิง คือ

— ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม (คุณบัญญัติ สุชีวะ) และคุณนาย
— ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำปาง (คุณประเทือง วรรณพงศ์) และคุณนาย
ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงลำปาง พร้อมทั้งคณะผู้พิพากษาจังหวัดลำปางและครอบครัวทุกท่าน
— นายแพทย์ผู้อำนวยการ และคณะนายแพทย์และพยาบาลโรงพยาบาลลำปาง
— นายแพทย์ผู้อำนวยการ และคณะนายแพทย์และพยาบาลโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ ผู้ที่ให้ความช่วยเหลือและร่วมทำการรักษาพยาบาล ทุกท่าน
— หม่อมเจ้าวงศ์มหิป ชยางกูรและหม่อม
— ดร. สมบัติ วังตาล
— ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ (คุณประมาณ ชันซื่อ) และคุณนาย ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวง ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชน คณะผู้พิพากษาทั้ง ๓ ศาลและครอบครัวรวมทั้งข้าราชการศาลจังหวัดเชียงใหม่ ทุกท่าน

และขอขอบพระคุณท่านที่เคารพนับถือ และญาติมิตรทุกท่านที่ได้กรุณาให้ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือและเยี่ยมเยียนระหว่างที่คุณฉันท์ป่วยอยู่ที่โรงพยาบาล และเมื่อถึงแก่กรรมได้กรุณาเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม ตลอดจนท่านที่กรุณาเขียนคำไว้อาลัยและข้อความที่เป็นสาระประโยชน์มาร่วมในหนังสืออนุสรณ์นี้ และขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่ได้กรุณามาเป็นเกียรติในงานพระราชทานเพลิงครั้งนี้ด้วย

เจ้าภาพ

กำหนดการเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

วันจันทร์ที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๑๕	กระทรวงยุติธรรม
วันอังคารที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๑๕	คุณนายอารีสารกิจปรีชาและศาลแพ่ง
วันพุธที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๑๕	คุณสมุย–คุณอร่าม ชวกุล และโรงเรียนวัดหนัง
วันพฤหัสบดีที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๑๕	คุณปุย คุณศิริ คุณสมร คุณชูใจ พ.อ. เฉลิม พิชญโยธิน พ.ต.ต. สัมพันธ์ รัตนสมัยและคุณโกชัย อิมรามยี
วันศุกร์ที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๕	ฝ่ายกิจการสาขาธนาคารกสิกรไทย
วันเสาร์ที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๑๕	คณะศาลจังหวัดเชียงใหม่และคณะศาลจังหวัดลำปาง
วันอาทิตย์ที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๕	คณะผู้พิพากษาร่วมรุ่น และครอบครัว "วรวิทย์ สัตถญาณ"

การบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร

วันอาทิตย์ที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๕

เวลา ๑๐.๐๐ น.	พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ถวายภัตตาหารเพล
เวลา ๑๔.๐๐ น.	สวดพระธรรมเทศนา

การบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

เวลา ๑๐.๐๐ น.	พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ถวายภัตตาหารเพล

การบำเพ็ญกุศลสตมวาร

วันอาทิตย์ที่ ๗ มาราคม ๒๕๑๖

เวลา ๑๑.๐๐ น.	พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ถวายภัตตาหารเพล

กำหนดการบำเพ็ญกุศลและพระราชทานเพลิงศพ

วันเสาร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖

เวลา ๑๔.๐๐ น. ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

เวลา ๑๙.๓๐ น. สวดพระอภิธรรม

วันอาทิตย์ที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์

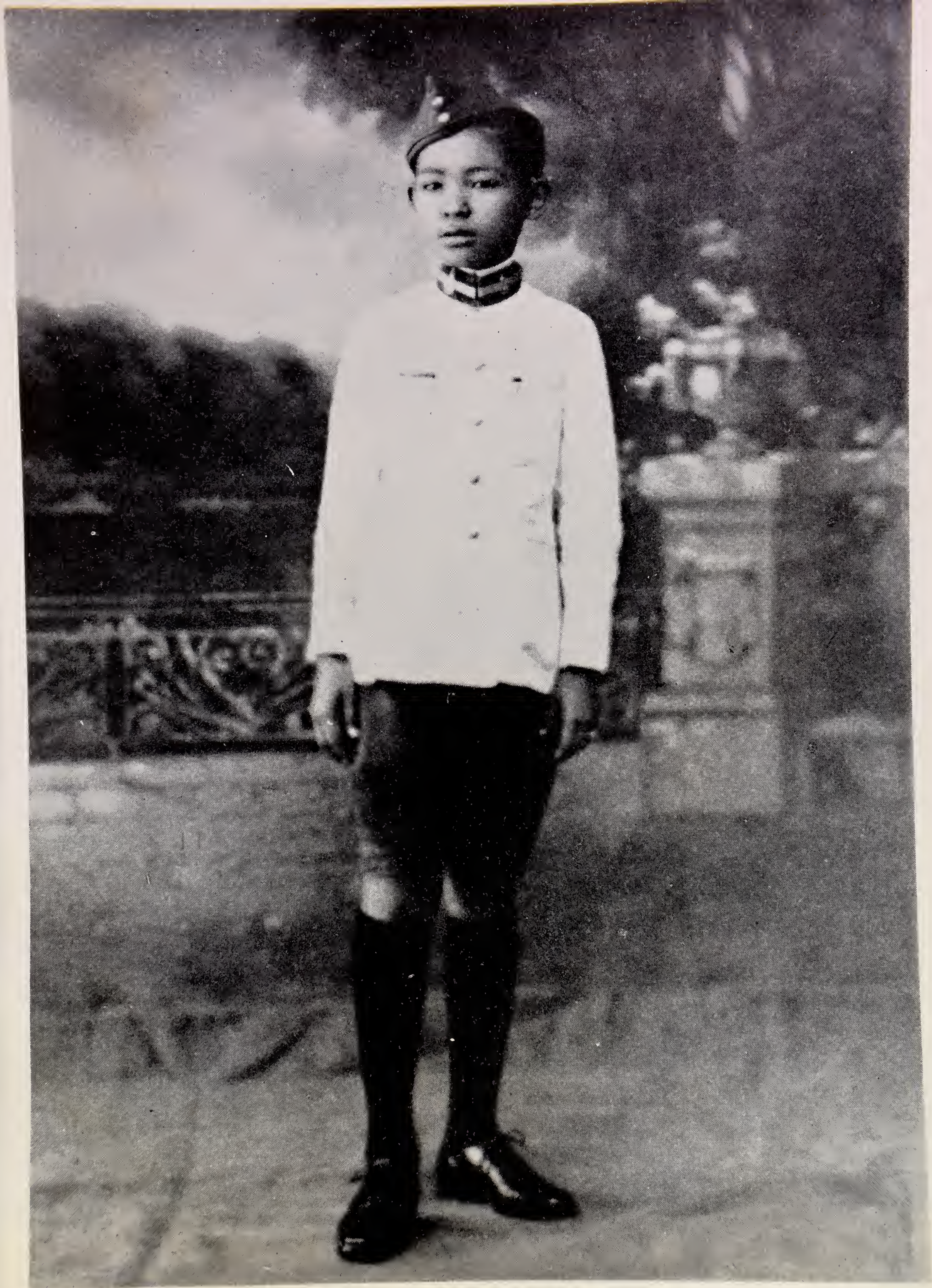
เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล

เวลา ๑๔.๐๐ น. แสดงพระธรรมเทศนาแล้วพระสงฆ์มาติกาบังสุกุล

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิงศพ

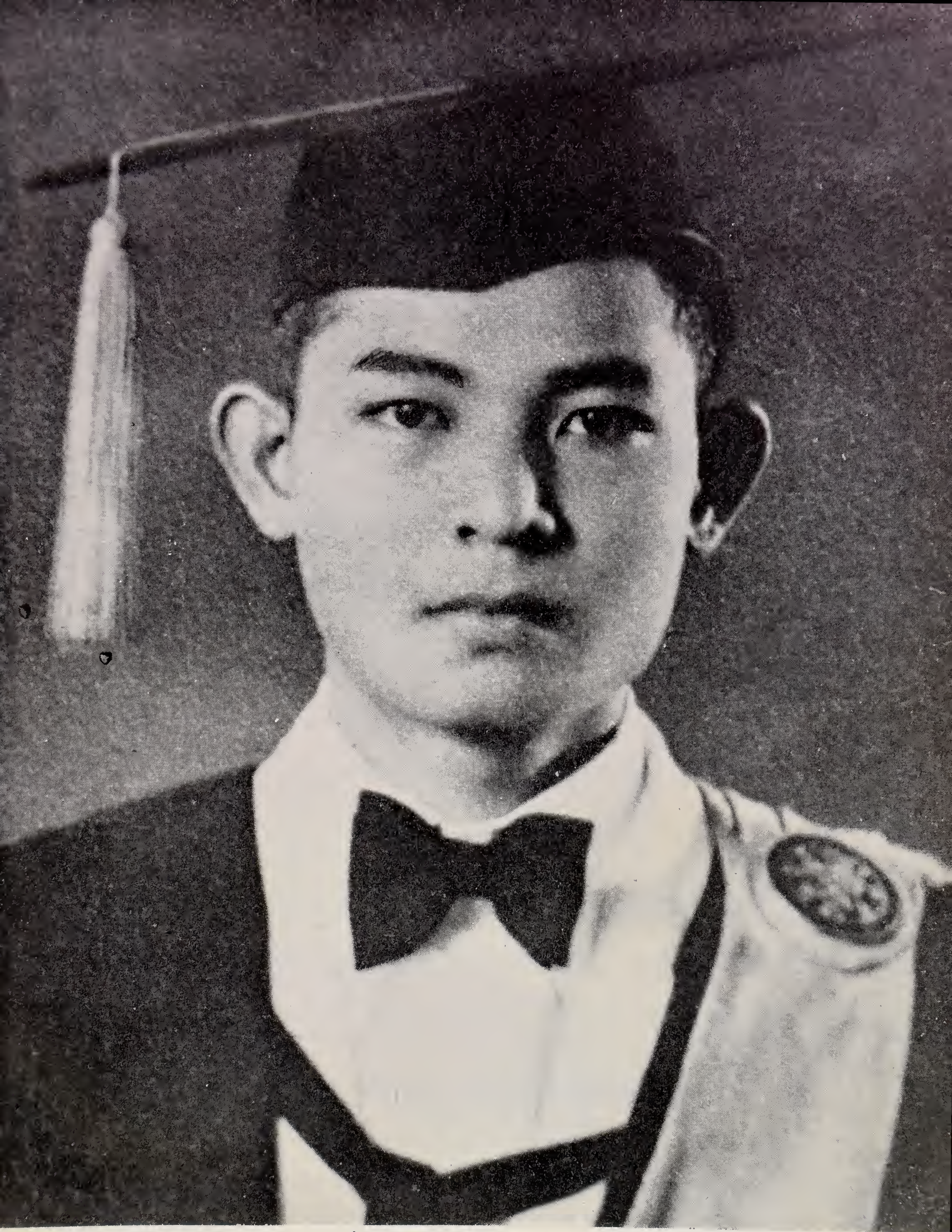
จึงขอประทานกราบทูล ทูล กราบเรียน และเรียนเชิญมาด้วยความเคารพ

มารดา ภริยา บุตรธิดาและญาติ เจ้าภาพ

ขณะเป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย

(พ.ศ. ๒๔๗๒ – พ.ศ. ๒๔๗๗)

ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๔๘๒
สำเร็จปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

ชีวประวัติ

ของ

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ท.ช., ท.ม.

คุณฉันท์ (ชวกุล) วรวิทย์สัตถญาณ เป็นบุตรชายของรองอำมาตย์เอกหลวง-วรวิทย์สัตถญาณ (ฉาย วรวิทย์สัตถญาณ) กับนางช้อย วรวิทย์สัตถญาณ เกิดวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๖๐ ที่ตำบลตลาดขวัญ อำเภอนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี มีพี่ชายต่างมารดา ๑ คน และพี่น้องร่วมบิดามารดาอีก ๕ คน เรียงลำดับดังนี้ คือ

๑. *นายบัณฑิต ชวกุล (ถึงแก่กรรม)*

๒. *เด็กชายฉัตร วรวิทย์สัตถญาณ (ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์)*

๓. *นางสาวกันยารัตน์ วรวิทย์สัตถญาณ*

๔. *นายฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ*

๕. *เด็กชายฉิม วรวิทย์สัตถญาณ (ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์)*

๖. *นางสาวจุฑามณี วรวิทย์สัตถญาณ*

๗. *นายชื่น วรวิทย์สัตถญาณ*

บิดาของคุณฉันท์ถึงแก่กรรมแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ คงเหลือแต่มารดา นับได้ว่าคุณฉันท์เป็นผู้สืบสายเลือดจากตระกูลที่รับราชการในหน้าที่ "ตุลาการ" มาอย่างแท้จริงกล่าวคือ บรรพบุรุษทางฝ่ายบิดา คือคุณปู่หลวงเทพทัณฑ์นายก (พลอย ชวกุล) และหลวงวรวิทย์สัตถญาณ บิดา กับ ขุนชำนิระบิล (ชุน ชวกุล) ผู้เป็นอาก็ได้รับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณเป็นผู้พิพากษาตลอดชีวิตราชการทุกท่าน แม้แต่คุณฉันท์เองก็เริ่มรับราชการในกระทรวงยุติธรรมมาตั้งแต่เป็นเสมียน เคยดำรงตำแหน่งข้าราชการยุติธรรมทั้งฝ่ายธุรการและฝ่ายตุลาการ ดังนั้นจึงมีประสบการณ์ในงานทั้งสองด้าน ตำแหน่งสุดท้ายที่ดำรงอยู่ก่อนถึงแก่กรรมคือ ตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ (เชียงใหม่)

ประวัติการศึกษา

เนื่องจากบิดาของคุณฉันท์ต้องโยกย้ายไปรับราชการจังหวัดต่าง ๆ สถานศึกษาในวัยเยาว์ของคุณฉันท์จึงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ คือ

พ.ศ. ๒๔๖๖ เรียนชั้นประถมที่โรงเรียนวัดท้ายเมือง จังหวัดนนทบุรี

พ.ศ. ๒๔๖๙ เรียนชั้นมัธยมตอนต้นที่โรงเรียนสุรวิทยาคาร จังหวัดสุรินทร์

พ.ศ. ๒๔๗๒ เรียนที่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย จนจบชั้นมัธยมปีที่ ๘

พ.ศ. ๒๔๗๘ เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง สอบได้ปริญญาตรีธรรมศาสตร์บัณฑิต สมัยเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒

พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยการศึกษาด้วยตนเอง ได้เข้าสอบแข่งขันข้าราชการธุรการสามัญชั้นจัตวา อันดับ ๑ ได้ที่ ๑๖ เมื่อ ๑/๖/๒๔๘๑

พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยการศึกษาด้วยตนเอง ได้สอบคัดเลือกเพื่อบรรจุเป็นข้าราชการธุรการสามัญชั้นตรี อันดับ ๑ ได้ที่ ๖ เมื่อ ๑๙/๑/๒๔๘๓

การรับราชการ

เริ่มเข้าทำงานครั้งแรกที่กรมตรวจเงินแผ่นดินเป็นวิสามัญประจำ อัตราเงินเดือน ๒๐ บาท ทำอยู่ได้ ๙ เดือนก็ออกเพราะไม่สมัครใจทำ ต่อมาได้เข้าทำงานที่กองรักษาทรัพย์กระทรวงยุติธรรม แต่ทำงานได้ครบเดือนก็ต้องออกแม้จะได้ขอบรรจุแล้ว เพราะมีปัญหาเรื่องตำแหน่ง และถูกเรียกตัวเข้าทำงานอีกครั้งหนึ่งเป็นข้าราชการธุรการสามัญ ชั้นจัตวา รั้งตำแหน่งเสมียนแผนกยึดและขายทรัพย์ กองหมายสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม เงินเดือน ๒๐ บาท เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๔๘๑ อายุได้ ๒๑ ปี ๘ เดือน ๑๔ วัน

๑ มิ.ย. ๒๔๘๒ เสมียนแผนกยึดและขายทรัพย์ กองหมาย สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ข้าราชการธุรการสามัญชั้นจัตวา เงินเดือน ๒๕ บาท

๑๕ มิ.ย. ๒๔๘๓ รองจ่าศาลแพ่ง ข้าราชการธุรการสามัญชั้นตรี เงินเดือน ๘๐ บาท

๑ ก.พ. ๒๔๘๔ เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ กองรักษาทรัพย์ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม เงินเดือน ๙๐ บาท

๔ มี.ค. ๒๔๘๔	เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ (ชั้น ๒) แผนกพิทักษ์ทรัพย์ กองบังคับคดีล้มละลาย สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม
๑๘ เม.ย. ๒๔๘๔	เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ศาลจังหวัดสมุทรปราการ
๑ ม.ค. ๒๔๘๕	เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๑ ก.ค. ๒๔๘๖	เงินเดือน ๑๐๐ บาท
๑ มี.ค. ๒๔๘๗	หัวหน้าแผนกขอรับชำระหนี้ เลื่อนขึ้นเป็นข้าราชการธุรการสามัญชั้นโท เงินเดือน ๑๒๐ บาท
๑ เม.ย. ๒๔๘๘	เงินเดือน ๑๓๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๔๘๙	เงินเดือน ๑๔๐ บาท
๑. ก.ค. ๒๔๙๐	ข้าราชการธุรการสามัญชั้นโทอันดับ ๒ เงินเดือน ๑๕๐ บาท
๑ ธ.ค. ๒๔๙๐	ข้าราชการตุลาการสามัญชั้นโท ตำแหน่งผู้พิพากษาในกระทรวง-ยุติธรรม รับราชการศาลแพ่ง เงินเดือน ๒๐๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๔๙๑	เงินเดือน ๓๐๐ บาท
๓ ม.ค. ๒๔๙๒	รับราชการศาลอาญา
๑๘ ม.ค. ๒๔๙๒	ช่วยราชการศาลจังหวัดพิษณุโลก
๓ มิ.ย. ๒๔๙๒	รับราชการศาลอาญา
๘ มิ.ย. ๒๔๙๒	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครศรีธรรมราช
๑ ม.ค. ๒๔๙๓	เงินเดือน ๓๒๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๔๙๔	เงินเดือน ๓๕๐ บาท
๒๘ มี.ค. ๒๔๙๕	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสุพรรณบุรี
๑ ม.ค. ๒๔๙๘	ข้าราชการตุลาการชั้น ๒ เงินเดือน ๓๘๐ บาท
๑๕ ม.ค. ๒๔๙๘	ข้าราชการธุรการสามัญชั้นเอก หัวหน้ากองบังคับคดีล้มละลาย สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม เงินเดือน ๓๘๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๔๙๙	เงินเดือน ๔๖๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๕๐๐	เงินเดือน ๕๐๐ บาท
๑ เม.ย. ๒๕๐๑	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นข้าราชการตุลาการ ชั้น ๒ ผู้พิพากษาประจำกระทรวง เงินเดือน ๕๐๐ บาท

๑ พ.ค. ๒๕๐๑	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นข้าราชการตุลาการ ชั้น ๓ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง เงินเดือน ๖๐๐ บาท
๑๐ พ.ค. ๒๕๐๑	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดอุทัยธานี
๑ พ.ค. ๒๕๐๒	เงินเดือน ๖๕๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๕๐๓	เงินเดือน ๔,๖๐๐ บาท
๑๕ เม.ย. ๒๕๐๓	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงชลบุรี
๒๘ เม.ย. ๒๕๐๔	เงินเดือน ๔,๙๐๐ บาท
๑ ต.ค. ๒๕๐๔	เงินเดือน ๕,๒๐๐ บาท
๑ เม.ย. ๒๕๐๕	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดชลบุรี
๑ มี.ค. ๒๕๐๖	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นผู้พิพากษาศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง
๑๕ ต.ค. ๒๕๐๘	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นผู้พิพากษาศาลแพ่ง
๑ ต.ค. ๒๕๐๙	เงินเดือน ๕,๗๐๐ บาท
๑๕ ต.ค. ๒๕๑๐	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นข้าราชการตุลาการชั้น ๔ ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลแพ่ง เงินเดือน ๖,๓๐๐ บาท
๑ ต.ค. ๒๕๑๑	เงินเดือน ๖,๖๐๐ บาท
๑ ต.ค. ๒๕๑๒	เงินเดือน ๗,๐๐๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๕๑๓	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นข้าราชการตุลาการชั้น ๕ ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์
๑ ต.ค. ๒๕๑๓	เงินเดือน ๗,๔๐๐ บาท
๑ ต.ค. ๒๕๑๔	เงินเดือน ๗,๘๐๐ บาท
๕ ต.ค. ๒๕๑๔	คำสั่งคณะปฏิวัติ เป็นข้าราชการตุลาการชั้น ๖ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕

ราชการพิเศษ

คุณฉันท์ได้เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายวิชาว่าด้วยกฎหมายล้มละลายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองระยะหนึ่งขณะที่ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองบังคับคดีล้มละลาย แต่เมื่อย้ายออกต่างจังหวัดแล้วจึงได้เว้นไป และเมื่อย้ายกลับมาอยู่ศาลสูงแล้วก็ได้รับการแต่งตั้งเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการสอบไล่วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิต และเป็นคณะกรรมการสอบแข่งขันผู้ช่วยผู้พิพากษาอยู่เสมอเกือบทุกปี และได้เคยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการแทนอธิบดี ผู้พิพากษาศาลคดีเด็กและเยาวชนกลางที่ถึงแก่กรรมในสมัยที่คุณฉันท์เป็นผู้พิพากษาอยู่ที่ศาลแห่งนั้น โดยกระทรวงมิได้แต่งตั้งผู้ใดออกไปรักษาการตราบจนกระทั่งมีการแต่งตั้งอธิบดีผู้พิพากษาศาล ฯ คนใหม่ ในระหว่างที่ย้ายไปเป็นอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ณ จังหวัดเชียงใหม่ก็ได้รับเชิญเป็นกรรมการที่ปรึกษาในการกำหนดการถวายการต้อนรับพระราชอาคันตุกะ สมเด็จพระราชินีนาถ เอลิซาเบธที่ ๒ เจ้าฟ้าฟิลลิป ดยุค ออฟ เอดินเบอเรอะ และเจ้าฟ้าหญิงแอนน์ ในวโรกาสที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญที่ได้รับพระราชทาน

๔ ธ.ค. ๒๔๙๑	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๔๙๓	เหรียญบรมราชาภิเศก (เงิน)
๕ ธ.ค. ๒๔๙๔	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค. ๒๔๙๙	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๕๐๔	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค. ๒๕๐๗	เหรียญจักรพรรดิมาลา
๕ ธ.ค. ๒๕๑๐	ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๕๑๒	ทวิติยาภรณ์ช้างเผือก

การอุปสมบท

ได้อุปสมบทเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ณ วัดเบญจมบพิตร สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๑ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ) ซึ่งขณะนั้นเป็นสมเด็จพระวันรัต เป็นองค์อุปัชฌายะ

ชีวิตครอบครัว

คุณฉันท์ได้สมรสกับนางลาภิทธิ์ สิงหวัฒนะ เมื่อ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ มีบุตรธิดารวม ๗ คน (เป็นคู่ฝาแฝด ๑ คู่) คือ

๑. นายสรรเสริญ วรวิทย์สัตถญาณ สมรสกับนางชวนพิศ วรวิทย์สัตถญาณ (นางสาวชวนพิศ เอมสมบัติ) มีบุตรชาย ๑ คน ชื่อ เด็กชายอมร วรวิทย์สัตถญาณ

๒. นางสาวอาภา วรวิทย์สัตถญาณ

๓. นายกิตติ วรวิทย์สัตถญาณ

๔—๕ เป็นคู่ฝาแฝด คือ

นางสาววราธรณ์ และนางสาววราภรณ์ วรวิทย์สัตถญาณ

๖. นางสาวจันทร์เพ็ญ วรวิทย์สัตถญาณ

๗. นางสาววิริยา วรวิทย์สัตถญาณ

และในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ขณะเมื่อดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดชลบุรี ได้สมรสใหม่กับนางวรรณา วรวิทย์สัตถญาณ (นางสาววรรณา วิศาลเวชกิจ) มีบุตรธิดาด้วยกันอีก ๒ คน

๑. เด็กหญิงทิพยวรรณ วรวิทย์สัตถญาณ

๒. เด็กชายทศพร วรวิทย์สัตถญาณ

อุปนิสัย

คุณฉันท์เป็นผู้ที่สุภาพอ่อนโยน โอบอ้อมอารี รักใคร่และห่วงใยผู้ที่รู้จักมักคุ้นอยู่เสมอ มีใจเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มาตั้งแต่เด็ก ผู้ใดมีความทุกข์ร้อนมาขอความช่วยเหลือก็จะช่วยเหลือเอื้อเฟื้อตามควรแก่อัตตภาพ มีความรักครอบครัวบุตรธิดาและเคารพรักบิดามารดาอย่างสูง มีความกตัญญูต่อบิดามารดา ครูบาอาจารย์ตลอดจนผู้มีพระคุณเป็นที่สุด ถ้ามีโอกาสใดจะแสดงกตเวทิคุณได้คุณฉันท์มิได้เคยละเว้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความจงรักภักดีเคารพบูชาต่อองค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์อย่างยิ่งยวด ทุก ๆ ปีในวันเฉลิมพระชนม์พรรษาและในวันขึ้นปีใหม่คุณฉันท์จะต้องเข้าพระบรมมหาราชวังเพื่อเซ็นนามกราบถวายบังคมต่อองค์พระมหากษัตริย์ โดยถือ

ว่าเป็นหน้าที่พึงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และจะต้องไปกราบอวยพรแสดงความเคารพต่อผู้บังคับบัญชาญาติมิตรผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือในโอกาสขึ้นปีใหม่นี้โดยสม่ำเสมอมิได้ขาด

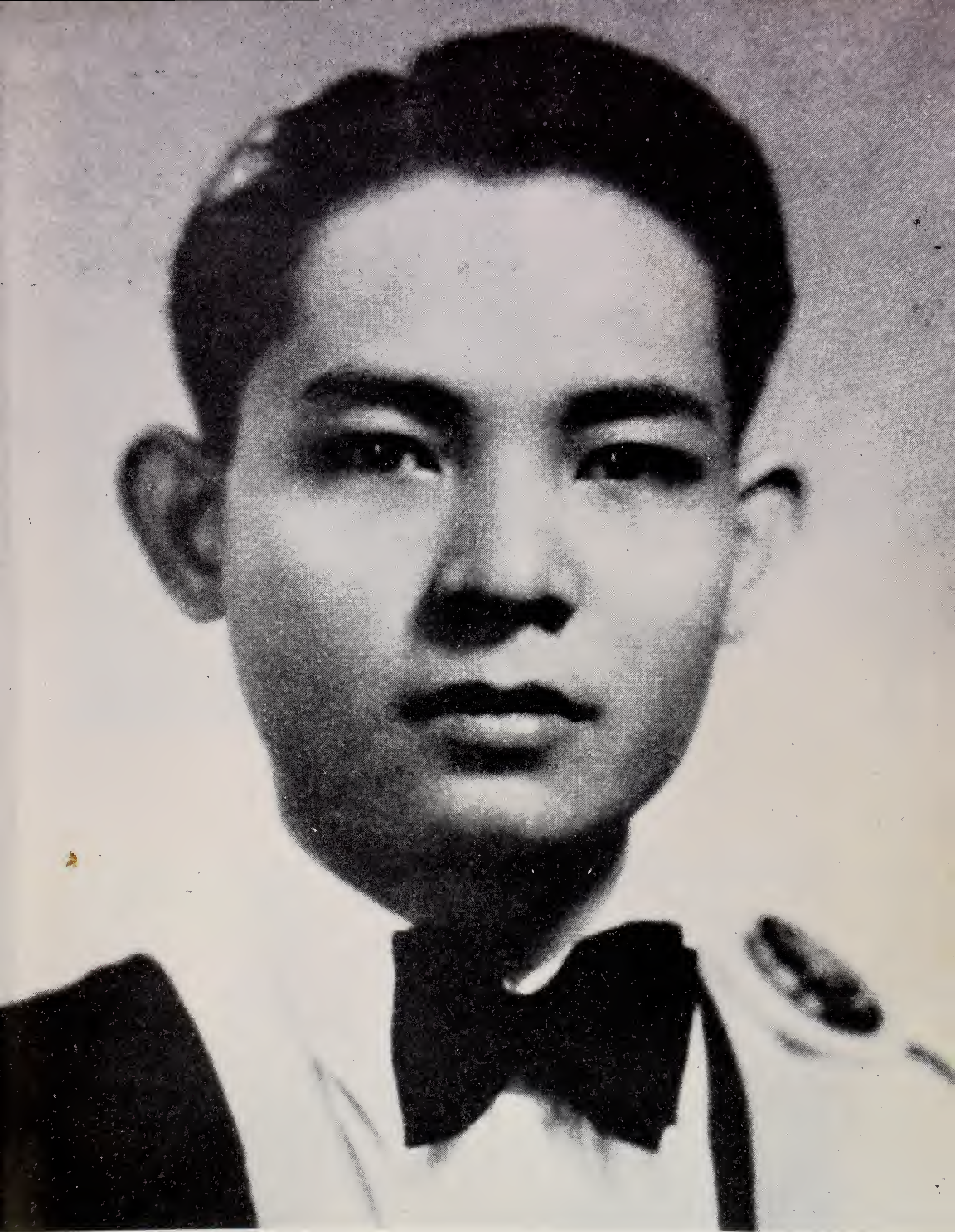
โดยปกติคุณฉันท์เป็นผู้ที่มีใจรักทางด้านกีฬามากและมักจะเล่นได้ดีทุกอย่างจะสนับสนุนให้ครอบครัวและมิตรสหายเล่นกีฬาเสมอ คุณฉันท์เป็นทั้งนักกอล์ฟ นักแบดมินตัน นักเทนนิส ฯลฯ เฉพาะกีฬาเทนนิสนั้นชอบเล่นมากกว่ากีฬาชนิดอื่น จะเห็นได้จากเมื่อครั้งย้ายไปรับราชการที่จังหวัดอุทัยธานีพบสนามเทนนิสว่างเปล่าไม่มีผู้ใดสนใจเล่น ก็ได้ริเริ่มและชักชวนให้เพื่อนฝูงมิตรสหายลงเล่น และเมื่อย้ายไปอยู่จังหวัดชลบุรี ก็ได้เข้าแข่งขันกีฬาเทนนิสชนะเลิศครองถ้วยเกียรติยศทั้งประเภทคู่และเดี่ยว ทั้งยังได้ส่งเสริมและสนับสนุนในการเล่น การปรับปรุงสนามให้ดียิ่งขึ้นโดยพยายามติดต่อขอความร่วมมือช่วยเหลือจากท่านผู้ว่าราชการจังหวัด (คุณนารถ มนตเสวี) จนกระทั่งจังหวัดชลบุรีมีสนามเทนนิสใหม่ชั้นดีที่เชิดหน้าชูตา ใช้เล่นและแข่งขันได้แม้ในเวลาค่ำคืน คุณฉันท์เพิ่งจะมาเลิกเล่นกีฬาทุกชนิดประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐ ตามคำขอร้องของคุณหลวงวรวิทย์สัตถญาณผู้เป็นบิดา เนื่องจากเห็นว่าคุณฉันท์เริ่มมีอายุแล้ว ไม่ควรจะหักโหมกำลังกายมากมายอีกนั่นเอง

ในด้านพุทธศาสนา คุณฉันท์ฝักใฝ่ในทางธรรมมาแต่เล็ก ปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะ ได้อุปสมบทเป็นเวลา ๑ พรรษา เมื่อถึงวันธรรมสวนะหรือวันสำคัญในทางพุทธศาสนาครั้งใด หากมีเวลาว่างก็มักไปวัดฟังพระธรรมเทศนาแล้วกลับมารักษาอุโบสถเป็นประจำ และยังได้ช่วยทนุบำรุงพระพุทธศาสนา ถวายปัจจัยต่าง ๆ ในการสร้างวัดวาอารามเสมอตามโอกาส ในบั้นปลายชีวิตหันมาสนใจในด้านปฏิบัติธรรม สวดมนต์ภาวนาทำสมาธิเป็นเวลาประมาณ ๑ ชั่วโมง ทั้งตอนเช้าและก่อนนอนทุกวันมิได้ขาด และสนใจศึกษาหาความรู้ "พระเครื่อง" และชอบสะสมโดยเฉพาะ "พระสมเด็จ" เป็นที่เลื่อมใสศรัทธามากจะนั่งพินิจพิจารณาด้วยกล้องขยายอยู่เสมอเมื่อมีเวลาว่าง และมักจะสนทนาหาความรู้กับท่านผู้รู้และผู้สนใจด้วยกันเป็นนิจ จนกระทั่งเพื่อนฝูงญาติมิตรใกล้ชิดทราบอัธยาศัยนี้โดยทั่วกัน

ลักษณะเด่นในนิสัยอีกประการหนึ่ง คือเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริตและเที่ยงธรรม ไม่เบียดเบียนสัตว์โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อเพื่อนมนุษย์ไม่ว่าจะโดยทางกาย วาจา หรือใจ และถ้าคุณฉันท์สำนึกว่าผิดพลาดเบียดเบียนผู้ใดแม้โดยทางใจด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ประการใดก็ตาม คุณฉันท์จะถือเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องปฏิบัติลบล้างและชดเชยความผิดพลาดนั้นด้วยตนเองและให้ครอบครัวได้ร่วมกันรับรู้ตระหนักในการกระทำและร่วมปฏิบัติเช่นนั้นด้วย นอกจากนี้คุณฉันท์ยังเป็นคนมัธยัสถ์ถี่ถ้วน รู้จักประหยัดไม่สุรุ่ยสุร่าย ใช้จ่ายในสิ่งที่สมควร มิให้หมดเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ ทั้งในทางราชการและส่วนตัว ตลอดจนครอบครัว

มรณกรรม

คุณฉันท์ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ เวลา ๑๒.๐๕ น. ที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่ ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมืองเชียงใหม่ โดยได้รับความบอบช้ำภายในกระดูกหัก เนื่องจากอุบัติเหตุรถชนกัน เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๕ ขณะที่กลับจากตรวจราชการที่จังหวัดลำปาง ระหว่างกิโลเมตรที่ ๒๗–๒๘ ซึ่งเป็นทางโค้งในท้องที่อำเภอห้างฉัตร ขณะถึงแก่กรรมอายุ ๕๕ ปี ๕ เดือน

ถ่ายเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๓

อุปสมบท ณ วัดเบญจมบพิตร
พ.ศ. ๒๔๙๑

เมื่อเป็นผู้พิพากษาศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง พ.ศ. ๒๕๐๖

ณ สนามเทนนิส "เนติบัณฑิตยสภา"

กีฬาที่คุณฉันท์ โปรดปราน

รายนามของข้าหลวงยุติธรรมภาค ๔ และอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕

ข้าหลวงยุติธรรมภาค ๔

๑. *หลวงประสาทศุภนิติ*

๒. *หลวงธรรมนูญวุฒิกร*

๓. *หลวงประเสริฐมนูกิจ*

๔. *พระดุลยพากยสุวมัณฑ์*

๕. *หลวงจักรปราณีศรีศีลวิสุทธิ์*

๖. *นายสัญญา ธรรมศักดิ์*

อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕

๗. *หลวงการุณนราทร*

๘. *นายยง เหลืองรังษี*

๙. *นายจินตา บุญยอาคม*

๑๐. *นายสนาม นิลกำแหง*

๑๑. *นายบั่นโน สุขทัศนีย์*

๑๒. *นายเสนีย์ วาทิน*

๑๓. *นายจรูญ เจริญกุล*

๑๔. *นายดวง ดีวาจิน*

๑๕. *นายรัตน์ ศรีไกรวิน*

๑๖. *นายฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ*

รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ ทวิติยาภรณ์ช้างเผือก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒

คำไว้อาลัย

ท่านอธิบดี ฯ ฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ผู้ล่วงลับ เป็นผู้พิพากษาที่ข้าพเจ้ามีความนับถือและมีความหวังอย่างมากว่าท่านจะได้เป็นกำลังอย่างสำคัญของราชการศาลสถิตย์ยุติธรรมต่อไปอีกนานปี เพราะท่านเป็นผู้มีความรู้ดี จิตใจดี และดำรงตนอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม อย่างตุลาการที่ดีโดยสม่ำเสมอตลอดมา อีกทั้งกำลังกายยังแข็งแรง กำลังปัญญายังสดใส มีความกระฉับกระเฉงว่องไวสนใจในการงานและมีอัธยาศัยที่บรรดาผู้พิพากษาตุลาการในปกครองของท่านมีความรักนับถืออยู่ทั่วกัน

ข้าพเจ้าจึงมีความเสียใจอย่างสุดซึ้งที่ท่านถึงมรณกรรมโดยฉับพลันด้วยอุบัติเหตุในระหว่างไปปฏิบัติราชการ อันมิน่าจะเป็นไปได้เลย ก่อนหน้าที่ท่านจะประสบอุบัติเหตุไม่นานนัก ข้าพเจ้าได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกับท่านหลายวันที่เชียงใหม่ เพราะท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาคอยู่ที่นั่น สังเกตได้ว่านอกจากราชการและความเป็นไปโดยทั่วไปในศาลยุติธรรมแล้ว ท่านอธิบดี ฯ ยังสนใจในธรรมมะแห่งพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และเมื่อได้มีโอกาสมารับราชการอยู่เชียงใหม่อันเป็นแหล่งที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ โดยประชาชนกอร์ปด้วยศรัทธา มีวัดวาอารามและสถานที่ปฏิบัติธรรมมาก อีกทั้งพระสงฆ์ผู้ทรงสมณคุณก็มีอยู่มากหลาย ท่านอธิบดี ฯ จึงรู้สึกว่ามีความสุขที่ได้มาอยู่เชียงใหม่ ระหว่างที่ข้าพเจ้าอยู่กับท่าน ท่านได้บอกข่าวว่ามีพระอาจารย์ผู้ปฏิบัติธรรมอยู่บนเขาที่อำเภอพร้าว น่าจะไปนมัสการด้วยกัน ข้าพเจ้าก็มีความยินดีไปกับท่านพร้อมด้วยเพื่อนฝูงอีกหลายคน ผลที่ได้ในวันนั้นทุกคนสบายใจ เพราะนอกจากภูมิประเทศอันสวยงามที่เราได้ผ่านไปแล้ว ยังได้สดับพระธรรมอันน่าสนใจหลายข้อหลายประการ คุณฉันท์ ฯ ได้ไต่ถามปัญหาธรรมบางข้อที่ยังสงสัยอยู่ และคำตอบของพระอาจารย์ก็แจ่มใส รู้สึกว่าคุณฉันท์ ฯ ได้ความรู้ใหม่ ๆ มา อันทำให้เกิดปีติโสมนัส

เป็นอันว่าในวันนั้น เราไปทำบุญด้วยกันมาและผลบุญได้แก่คุณฉันท์ ฯ เป็นส่วนใหญ่

เมื่อได้รับข่าวอันน่าตกใจว่า ท่านอธิบดี ฯ ประสบอุบัติเหตุ และข่าวต่อ ๆ มาว่าท่านอธิบดีอาการหนัก ข้าพเจ้าก็ได้แต่นึกอธิษฐานว่า คนและสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม กรรมนั้นเหมือนเงาตามตัว ไม่มีผู้ใดหลีกพ้นจากกรรมไปได้ ขอบุญ-กุศลที่เราได้ไปบำเพ็ญด้วยกันมาที่อำเภอพร้าวในวันนั้นจงเป็นปัจจัยให้คุณฉันท์ ฯ รอดพ้นจากอันตรายเถิด และแม้มิรอดพ้นเพราะวิบากแห่งกรรมเก่านั้น ไม่มีผู้ใดอาจต้านทานได้ ก็จนใจแล้ว ขอแต่ให้จากไปด้วยดี และมีความสุขในสัมปรายภพ

ในที่สุด ท่านอธิบดี ฯ ฉันท์ ฯ ก็จากไปจริง ๆ และจากไปด้วยความเศร้าเสียดายของทุกคนที่รู้จักท่าน ข้าพเจ้าเองมีความเสียดายแทนกระทรวงยุติธรรมที่เสียคนดีไปคนหนึ่ง และมีความเห็นใจคุณนายและลูก ๆ ของท่านทุกคนที่ขาดร่มโพธิ์ร่มไทรไปในคราวนี้ ขอให้คุณนายและลูก ๆ ของท่านทุกคนจงระลึกไว้เสมอไปว่า คุณฉันท์ ฯ เป็นคนดีจริง ๆ ขอลูก ๆ ทั้งหลายจงบำเพ็ญตนให้ดีเหมือนพ่อ แล้วนั่นแหละจะเป็นการสนองคุณพ่อที่ดีที่สุด

ด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลทั้งหลายทั้งปวง ขอคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ จงมีความสุขความสงบในสัมปรายภพ และจงได้ลุถึงธรรมอันควรแก่คติวิสัยนั้นเทอญ.

(ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๗ มกราคม ๒๕๑๖

ครอบครัว "วรวิทย์สัตถญาณ" และญาติ

คำไว้อาลัย

ในการพระราชทานเพลิงศพคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อดีตอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยเพื่อลงพิมพ์ในหนังสือที่จะจัดแจกในงานนี้

แม้คุณฉันท์กับข้าพเจ้าจะไม่เคยร่วมราชการศาลเดียวกันมาเลยก็ตาม แต่ข้าพเจ้าได้รู้จักคุณฉันท์มาเป็นเวลานานถึงจะไม่สู้คุ้นเคยกันมากนัก ครั้งหนึ่งเมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้วขณะนั้นข้าพเจ้ารับราชการอยู่ที่ศาลจังหวัดปากพนัง ส่วนคุณฉันท์อยู่ศาลจังหวัดนครศรีธรรมราช ข้าพเจ้ากลับจากธุระกรุงเทพ ฯ จะไปปากพนัง รถไฟไปถึงจังหวัดนครศรีธรรมราชเกือบพลบค่ำต้องค้างที่นครศรีธรรมราชคืนหนึ่ง แต่โรงแรมเต็มหมด ข้าพเจ้าจึงต้องไปขออาศัยพักที่บ้านคุณฉันท์ คุณฉันท์และภรรยาได้กรุณาจัดห้องนอนของคุณฉันท์เองให้ข้าพเจ้าพัก เป็นความกรุณาของคุณฉันท์และภรรยาอย่างสูงซึ่งข้าพเจ้ายังระลึกถึงอยู่เสมอ การช่วยเหลือของคุณฉันท์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีของคุณฉันท์ที่มีต่อเพื่อนข้าราชการด้วยกันอย่างดียิ่ง

หลังจากนั้นเมื่อคุณฉันท์และข้าพเจ้าย้ายกลับมาอยู่กรุงเทพ ฯ ก็ได้พบปะกันเนือง ๆ ได้เห็นว่าคุณฉันท์เป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยนลมุนลไม เป็นคนเรียบร้อย พูดจาไพเราะอ่อนหวาน เหมาะสมแก่หน้าที่ผู้พิพากษาเป็นอย่างยิ่ง เพื่อนสนิทของข้าพเจ้าคนหนึ่งซึ่งเคยเป็นผู้บังคับบัญชาคุณฉันท์ก็ยกย่องว่า คุณฉันท์เป็นคนดี มีอนาคตอันแจ่มใส

การที่คุณฉันท์ต้องมาประสบอุบัติเหตุถึงแก่กรรมลงโดยกระทันหันเช่นนี้ ยังให้เกิดความเสียดายและอาลัยแก่บุตรภรรยาญาติมิตรและผู้คุ้นเคยโดยทั่วกัน

ด้วยอำนาจแห่งกรรมดีที่คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ได้ประกอบมาในชาตินี้ ขอจงดลบันดาลให้คุณฉันท์ได้ประสบสันติสุขในสัมปรายภพจงทุกประการ.

ทองคำ จารุเหติ

ศาลฎีกา, ๔ มกราคม ๒๕๑๖

อาลัยและเสียดาย

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตญาณ เป็นผู้ที่มีอัธยาศัย สุภาพ อ่อนโอน นุ่มนวล น่ารัก น่านับถือ และโอบอ้อมอารี มีความรู้ความสามารถรวมทั้งความซื่อสัตย์สุจริต เป็นอย่างดีเยี่ยม เป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชา และที่รักนับถือของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ด้วยเหตุนี้เมื่อทราบข่าวว่าคุณฉันท์ประสบอุบัติเหตุขณะเดินทางกลับจากราชการโดยรถยนต์บนทางหลวงสายลำปาง–เชียงใหม่ จึงยังความตกใจและเป็นห่วงแก่บรรดาผู้ที่รู้จักคุ้นเคยและรักนับถือคุณฉันท์ ต่างติดตามฟังข่าวอาการป่วยเจ็บตลอดเวลา คราใดที่ได้ข่าวว่าอาการดีขึ้นหรือปลอดภัยแล้ว รู้สึกโล่งใจและยินดี คราใดที่ทราบว่า อาการทรุดลงก็เพิ่มความวิตกและเป็นห่วงมากขึ้น ต่อมาในระยะหลังเมื่อได้ทราบว่าท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมได้เสนอชื่อคุณฉันท์ต่อคณะกรรมการตุลาการเพื่อขอรับความเห็นชอบในการที่จะแต่งตั้งให้คุณฉันท์ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกาต่างพากันดีใจโดยเข้าใจว่าคุณฉันท์คงจะหายเป็นปกติในไม่ช้า แต่ความดีใจนี้มีอยู่ไม่นาน ยังไม่ถึงวันที่คณะกรรมการตุลาการประชุมให้ความเห็นชอบก็ได้ข่าวว่าคุณฉันท์จากโลกนี้ไปเสียแล้ว

การที่คุณฉันท์ผู้เพรียบพร้อมด้วยคุณงามความดีต้องจบชีวิตลงในวัยอันไม่สมควรจึงเป็นที่อาลัยและเสียดายเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานขอให้ดวงวิญญาณของคุณฉันท์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพนั้น เทอญ

จินตา บุณยอาคม
ศาลอุทธรณ์
๑๐ ธันวาคม ๒๕๑๕

คำไว้อาลัย

ในด้านความรู้ความสามารถและความซื่อสัตย์สุจริตของคุณฉันท์ วรวิทย์-สัตถญาณนั้น ตำแหน่งหน้าที่ที่เคยดำรงอยู่ย่อมชี้ให้เห็นได้โดยแจ่มแจ้งอยู่แล้ว ไม่จำต้องกล่าวถึงอีก ในด้านส่วนตัว ข้าพเจ้ากับคุณฉันท์ ชอบพอสนิทสนมกันมาก เคยเล่นดนตรีไทยร่วมวงคนแก่ด้วยกัน คุณฉันท์ตีโทนรำมะนาได้คล่องแคล่ว แต่โดยที่เป็นวงคนแก่ซึ่งแต่ละคนเรื้อเวทีกันมานาน การเล่นจึงออกรสสนุกสนานมาก เพราะบางครั้งก็เล่นผิด ๆ ถูก ๆ บางครั้งมีอะไรแปลก ๆ ให้ขบขันกัน คุณฉันท์มาร่วมเล่นอยู่ด้วยเสมอด้วยความเต็มใจไม่ใคร่ขาด จากความสนิทสนมกันนี้ ทำให้ข้าพเจ้ารู้จักคุณฉันท์ดีว่าเป็นคนเยือกเย็น สุขุม รักหมู่คณะและเพื่อนฝูง พร้อมที่จะเสียสละเพื่อหมู่คณะและเพื่อนฝูงเสมอ ไม่เคยเป็นพิษเป็นภัยแก่ใคร มีแต่ความหวังดีตลอดเวลา ใครมีโอกาสได้คบค้าสมาคม จะรู้สึกนิยมชมชอบเป็นอย่างยิ่ง

สรุปแล้ว ไม่ว่าจะมองในด้านใด คุณฉันท์เป็นคนดีพร้อม ผู้ที่มีแต่ความดีเช่นนี้ ไม่น่าเลยที่จะด่วนจากเพื่อนฝูงไป ข่าวการสูญเสียคุณฉันท์ทำให้เพื่อนฝูงเสียใจและอาลัยเป็นอย่างยิ่ง ทุกคนรวมทั้งข้าพเจ้าได้แต่อธิษฐาน ขอให้กุศลคุณความดีทั้งหลายที่คุณฉันท์ได้ประกอบไว้ในชาตินี้ จงส่งเสริมให้คุณฉันท์ได้ประสบความสุขในสัมปรายภพทุกประการ.

โชค จารุจินดา

รองประธานศาลฎีกา

คำไว้อาลัย

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เป็นบุตรผู้พิพากษา เชื่อว่าเมื่อเยาว์วัยจะได้เห็นแบบอย่างและได้รับการอบรมในทางที่ดีงามจึงเป็นผู้มีนิสัยดี เห็นอกเห็นใจผู้อื่น สุภาพอ่อนโยนมีสัมมาคารวะและมีจิตใจรักความยุติธรรม ชีวิตราชการของคุณฉันท์เริ่มต้นในกระทรวงยุติธรรมโดยเริ่มรับราชการที่กองบังคับคดีแพ่ง (เดิมเรียกว่ากองหมาย) แล้วย้ายไปรับราชการในกองบังคับคดีล้มละลายเป็นเวลานานประมาณ ๖ ปี ต่อจากนั้นสอบคัดเลือกเป็นผู้พิพากษาได้ก็ได้ดำรงตำแหน่งตุลาการสืบต่อมา

เพราะเหตุที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในด้านการบังคับคดีล้มละลายอยู่เป็นเวลานาน คุณฉันท์จึงมีความรอบรู้เกี่ยวกับกฎหมายล้มละลายมากจนเคยได้รับมอบหมายจากกระทรวงยุติธรรมให้บรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษาบางรุ่น และเคยช่วยบรรยายแทนศาสตราจารย์หลวงสารกิจปรีชาผู้สอนกฎหมายลักษณะล้มละลายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระหว่างที่อาจารย์ผู้สอนป่วย

เมื่อคุณฉันท์ได้มารับราชการร่วมกับข้าพเจ้าที่ศาลแพ่งเป็นเวลาหลายปี ข้าพเจ้าก็ได้มอบหมายให้เป็นผู้พิจารณาพิพากษาคดีล้มละลายเสมอ ๆ ความตั้งใจดีต่อราชการและความซื่อตรงของคุณฉันท์เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่ข้าพเจ้าและบุคคลทั่วไป

มรณกรรมของคุณฉันท์เนื่องจากอุบัติเหตุในขณะที่ชีวิตราชการกำลังก้าวหน้าย่อมเป็นที่เสียใจและเสียดายยิ่ง แต่ชื่อเสียงเกียรติคุณของคุณฉันท์ยังเหลืออยู่เป็นที่ภาคภูมิแก่ทายาทและวงศ์ตระกูล

ขออำนาจแห่งความดีที่ได้บำเพ็ญไว้ ตลอดทั้งที่ญาติและมิตรอุทิศให้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ดวงวิญญาณของคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

สุธรรม ภัทราคม

รองประธานศาลฎีกา

คำไว้อาลัย

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ เป็นผู้ที่ข้าพเจ้ารู้จักคุ้นเคยมาก่อน โดยรับราชการอยู่กระทรวงยุติธรรมด้วยกัน และยิ่งเพิ่มความสนิทสนมคุ้นเคยยิ่งขึ้น เมื่อคุณฉันท์ได้มาร่วมรับราชการอยู่ในศาลเดียวกันกับข้าพเจ้าถึงสองศาล คือศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง กับศาลแพ่ง ข้าพเจ้าจึงรู้จักดีว่า คุณฉันท์เป็นผู้พิพากษาที่มีความรู้ความสามารถและมีความซื่อสัตย์สุจริตมากที่สุดอย่างหาได้ยาก ประกอบกับเป็นคนสุภาพเรียบร้อย มีอัธยาศัยอ่อนโยน รื่นเริงน่าคบหาสมาคม คุณฉันท์กับข้าพเจ้าต่างมีความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกันมาก เมื่อข้าพเจ้าเจ็บป่วยหรือมีธุระการงาน คุณฉันท์ก็รับภาระช่วยเหลือทุกครั้ง ซึ่งจะลืมเสียมิได้ คุณงามความดีต่าง ๆ ของคุณฉันท์ได้ส่งเสริมให้มีความก้าวหน้าอยู่อย่างสม่ำเสมอจนได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในงานศาลของภาคนั้นทั้งหมด วันที่คุณฉันท์ออกเดินทางไปรับตำแหน่ง ข้าพเจ้ายังได้ไปส่งที่สถานีรถไฟหัวลำโพง วันนั้นเองเป็นวันที่ข้าพเจ้าได้พบเห็นพูดจากับคุณฉันท์เป็นครั้งสุดท้ายของชีวิต เพราะต่อมาก็ได้ทราบข่าวจากหน้าหนังสือพิมพ์ว่า คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ประสบอุบัติเหตุ โดยรถยนต์ในขณะไปตรวจราชการ อาการสาหัส ต่อมาข้าพเจ้าทราบจากเพื่อนผู้พิพากษาว่า แพทย์ได้ให้การรักษาอย่างดีที่สุด ซึ่งข้าพเจ้าก็ยังหวังอยู่ว่าคงไม่ถึงแก่ชีวิต แต่แล้วต่อมาก็ทราบว่าท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว เพราะสุดความสามารถของแพทย์ที่จะให้การเยียวยารักษาได้ ภริยาบุตรและญาติได้นำศพท่านกลับลงมาบำเพ็ญกุศลที่กรุงเทพ ฯ

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ยังมีอนาคตที่ก้าวไปสู่ตำแหน่งตุลาการชั้นสูงยิ่งขึ้นกว่านี้อีก แต่เมื่อมามีอันต้องถึงแก่อนิจกรรมลงอย่างไม่คาดฝันเช่นนี้ ย่อมเป็นที่อาลัย เสียดาย และนำความเศร้าโศกสลดใจ มาสู่ญาติมิตรทั่วกัน ข้าพเจ้าต้องสูญเสียผู้ที่ชอบพอคุ้นเคยไปอีกคนหนึ่ง จึงขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งไว้ ณ ที่นี้

ด้วยเดชะบุญ กุศล ที่คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ได้สร้างสมไว้ จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณไปสู่สุขคติในสัมปรายภพ เทอญ.

กิตติ สีหนนทน์

เครือญาติของคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ และมิตร

คำไว้อาลัย

พอได้ทราบข่าวว่าคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อดีตอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ได้รับภัยพิบัติบนถนนหลวงระหว่างเดินทางกลับจากราชการที่ศาลจังหวัดลำปาง ก็รู้สึกสลดใจอย่างยิ่ง ข่าวในตอนแรกว่าไม่มีบาดแผลอะไรมาก ก็เบาใจ เพราะนึกขึ้นได้ว่าเคยเห็นคุณฉันท์คล้องพระเครื่องพวงโตที่คออยู่เสมอ หากวันนั้นแขวนไปด้วยเดชะบุญพระคงคุ้มครองให้ปลอดจากภยันตราย แต่แล้วหลาย ๆ วันต่อมา กลับได้ข่าวอาการของคุณฉันท์เพียบหนักลงเนื่องจากอวัยวะภายในชอกช้ำฉีกขาด และถึงแก่กรรมในที่สุด โดยทางแพทย์ไม่สามารถจะให้ความช่วยเหลือมาแต่แรกเริ่มและขั้นสุดท้ายมาเห็นหน้าอีกครั้งก็เมื่อทำพิธีรดน้ำศพซึ่งเป็นร่างที่ปราศจากวิญญาณเสียแล้ว

ผมรู้จักกับคุณฉันท์มานาน ดูเหมือนขณะนั้นคุณฉันท์เป็นรองจ่าศาลในกรุงเทพ ฯ และได้เคยเล่นเทนนิสด้วยกัน ทั้งที่กรุงเทพ ฯ และที่จังหวัดสุพรรณบุรี คุณฉันท์เป็นลูกหม้อของกระทรวงยุติธรรมคนหนึ่ง ซึ่งท่านบิดาเป็นตุลาการ แต่คุณฉันท์เป็นคนมีสัมมาคารวะ กิริยาวาจาสุภาพเรียบร้อย รู้จักเด็กผู้ใหญ่ ไม่อวดเบ่งหรือแข็งกระด้าง ภาพใบหน้าอันยิ้มระรื่นอย่างบริสุทธิ์ของคุณฉันท์ยังติดตาประทับใจอยู่ไม่รู้ลืม นอกจากคุณฉันท์จะเป็นนักกีฬายังเป็นนักดนตรีไทย มีฝีมือในการตีโทนรำมะนาสืบต่อจากท่านบิดา เมื่อเสียคุณฉันท์ไป นอกจากกระทรวงยุติธรรมจะเสียผู้พิพากษาที่ดีขนาดชั้นอธิบดีไปคนหนึ่งแล้ว พรรคพวกเพื่อนฝูงยังขาดมิตรที่ดีและวงดนตรีไทยคณะ "วงตุลาการ" ยังขาดมือกลองรำมะนาหาคนที่ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษามาแทนไม่ได้จนบัดนี้

ขออำนาจผลบุญกุศลที่คุณฉันท์ได้สั่งสมมาแต่ต้นจนอวสาน จงเป็นบุญญฤทธิ์และพลปัจจัยให้วิญญาณของคุณฉันท์ไม่ว่าจะสิงสถิตย์อยู่วิมานชั้นใด จงประสบแต่ความสุขสงบ.

วิริยะ เกิดศิริ

รองอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เป็นเพื่อนร่วมรับราชการด้วยกันกับข้าพเจ้าที่ศาลอุทธรณ์ก่อนที่ท่านจะไปรับราชการในตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ และต่อมาได้ประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตในขณะปฏิบัติหน้าที่ราชการ อันยังให้เกิดความเศร้าสลดโดยทั่วไป นับว่าทางราชการได้สูญเสียผู้พิพากษาที่ดีและเป็นหลักในราชการไปในเวลาที่ท่านกำลังทำประโยชน์ให้แก่ราชการอย่างเต็มที่

ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการของท่าน ข้าพเจ้ามีความมั่นใจในตัวท่านว่า ท่านมีปณิธานที่มุ่งจะผดุงความยุติธรรมไม่ยอมแพ้และท้อถอยในอันที่จะแก้ไขสิ่งที่ผิด ไม่เคยแสดงออกซึ่งความเคืองแค้นและน้อยใจในโชคชะตา มุ่งแต่จะทำงานเพื่องานเพื่อความดีของส่วนรวม การได้ทำงานร่วมกับท่านทำให้รู้สึกว่าโลกมนุษย์ยังเป็นที่น่าอยู่ และยังมีความหวังว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีทางที่จะดีขึ้นและการทำความดีนั้นย่อมมีผลแม้จะไม่มีใครเห็น

คติธรรมในชีวิตการทำงานของผู้พิพากษานั้นมีมาแต่โบราณกาล กฎหมายของบ้านเมืองแต่เดิมมามักจะบัญญัติแนวทางของการปฏิบัติหน้าที่ไว้ และยกย่องผู้ที่ทรงไว้ซึ่งคุณความดี ดังที่ได้คัดลอกมาลงไว้เป็นส่วนหนึ่ง ตามอักขระวิธีที่ใช้อยู่ในสมัยนั้น ดังนี้

"ขุนมนตรีผู้พิพากษาคดีราษฎรให้เลงดูคดีนั้นควรด้วยสถานใด และพิจารณาดูมูลคดีจงถ่องแท้ แลถ้อยคำสำนวนแห่งโจทก์แห่งจำเลยให้ละเอียด แลให้กำหนดต้นคดีแห่งโจทก์และระบุสำนวนแห่งจำเลยไว้ให้มั่น แลให้เอาปัญญาสอดส่องดูคำโจทก์จำเลยให้แจ้งว่า ข้างผู้ใดพิรุธเป็นนิลโทษแท้แล้ว ก็พึงให้หมายพิรุธไว้ แลให้เรียงโทษให้ชอบตามถ้อยคำสำนวนโจทก์จำเลย แลบอกให้โจทก์จำเลยรู้เห็นผิดแลชอบโดยยุติธรรม แลอย่าให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน ท่านว่าผู้นั้นมีบำเหน็จบำรุงแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวให้จำเริญ แลลักษณบำเหน็จนั้นมี ๕ ประการ คือผู้ใดไปการณรงค์สงครามได้รบกับข้าศึก ได้ชนช้างมีไชยชนะแก่สัตรู ก็เป็นบำเหน็จประการหนึ่ง ผู้ใดเอาสมัคพรรคพวกมาอาญาเมื่อการศึกสู้เสียชีวิตเอาไชยชนะแก่สัตรู ก็เป็นบำเหน็จอีกประการหนึ่ง คือสัตรูหมู่ร้ายมาปล้นบ้านปล้นเมืองแลมีผู้ออกอาญาเอาพระนครไว้ให้

มิให้เสียแก่ข้าศึกก็เปนบำเหน็จประการหนึ่ง คือผู้บำรุงพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังให้มั่งคั่งบริบูรณ์โดยประเวณีธรรม แลมิให้เคืองใจราษฎร ก็เปนบำเหน็จประการหนึ่ง คือผู้พิจารณาพิพากษาอรรถคดีชอบตามประเวณีโดยสัตย์โดยธรรม มิให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ก็เปนบำเหน็จประการหนึ่ง ถ้าแลผู้มีบำเหน็จในแผ่นดิน ๕ ประการนี้มีโทษประการใด ๆ ก็ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวงดไว้ก่อน ถ้าโทษถึงตายนอกกว่าขบถต่อพระเจ้าแผ่นดิน ก็ควรให้ทวนและริบราชบาทว์ ถ้าโทษริบราชบาทว์แลทวน ก็ควรให้ปรับไหม ถ้าโทษถึงปรับไหม ก็ควรให้ภาคทัณฑ์ไว้ แลท่านให้ผ่อนหย่อนโทษไว้ดังนี้ เพราะว่าผู้มีบำเหน็จนั้นมีคุณแก่แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว".

ทำนอง ดิศวนนท์

รองอธิบดี ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

แด่คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณที่รักและนับถือ

เมื่อคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ยังมีชีวิตอยู่ ท่านประกอบแต่กรรมดีไม่มีมนทิลด่างพร้อย ชีวิตในราชการของท่านจึงเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับมาจนได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ แต่แล้วท่านต้องประสบอุบัติเหตุในขณะที่ไปปฏิบัติราชการตามหน้าที่และต้องเสียชีวิตเนื่องจากอุบัติเหตุดังกล่าวในเวลาต่อมา การเสียชีวิตไปในลักษณะเช่นนี้ นับว่าเป็นผลกรรมเก่าของท่านที่ตามมาจากชาติปางก่อน แต่เมื่อท่านได้จากโลกซึ่งท่านได้ประกอบแต่กรรมดีไว้นี้ไป จึงเป็นที่หวังได้ว่าวิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของท่านจักต้องไปสู่สุขคติในเบื้องหน้าอย่างแน่นอนโดยไม่ต้องวิงวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดช่วยให้ท่านได้ประสบเช่นนั้น.

ชวน พูนคำ

๒๐ ธ.ค. ๑๕

ศาลอาญา

พระธรรมกิตติโสภณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และพระจำรัส
ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม (คุณบัญญัติ สุชีวะ) และบรรดาท่านผู้มีเกียรติในงานสวดพระอภิธรรม

คิดถึงเพื่อนเก่า

ดูเหมือนกว่า ๓๕ ปีมาแล้ว เมื่อคุณฉันท์ ชวกุลกับผมได้รู้จักกันเป็นครั้งแรกที่กระทรวงยุติธรรมท่าช้างวังหน้า ตอนนั้นยังไม่สนิทกัน มารักกันมากเมื่อไล่กฎหมายได้รุ่นเดียวกันในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ และเข้าอบรมกินนอนอยู่ด้วยกัน ๑๕ วันในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พักนั้นสนุกมาก เพราะหนุ่ม คุณฉันท์แก่กว่าผมนิดเดียว

ทำราชการในกระทรวงยุติธรรมด้วยกันเรื่อยมา ตอนที่คุณฉันท์เป็นหัวหน้าศาลอุทัย ก็พบกันหลายหนในกรุงเทพฯ ก่อนคุณฉันท์จะเดินทางไปเป็นอธิบดีเชียงใหม่นั้น ผมได้เย้าหยอกคุณฉันท์ว่า รถว้อกซ์ฮอลล์ชรามากคันนั้นรักษาไว้ให้ดีเป็นคู่ทุกข์คู่ยากและเป็นแว่นส่องให้เห็นภาพแท้ของคุณฉันท์ คุณฉันท์ยิ้มอย่างภูมิใจต่อมาไม่ถึงปี เพื่อนฝูงก็ต้องเศร้าสลดใจอย่างยิ่งในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ดังที่ได้ทราบกันอยู่แล้ว

ท่านที่รู้จักมักคุ้นคงจะสังเกตว่า คุณฉันท์ประณีตบรรจงในการดำรงชีวิต ทั้งในหน้าที่การงานและแม้การนุ่งห่มปะแป้งแต่งตัว ดูเผิน ๆ อาจเห็นไปว่าคุณฉันท์เจ้าสำราญ แต่ผมผู้เป็นเพื่อนสนิทรู้ดีว่าไม่ใช่ ผมรู้ดีว่าความประณีตของคุณฉันท์ในภูษาอาภรณ์ใช้ทุนน้อย อนุโลมตามคำสมัยใหม่ว่าของดีราคายุติธรรม อาศัยศิลปในการดัดแปลง อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของคุณฉันท์เอง นี้เป็นอุทาหรณ์อีกรายหนึ่งของปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ว่า ศิลปกับทุนมักจะไม่อยู่ในที่เดียวกัน

ผู้พิพากษาเราที่ยังมีราคาอยู่ได้อย่างนี้ ที่มหาชนยังค้ำจุนอยู่อย่างนี้ ก็เพราะการมีใจแข็งและหนักแน่น ยอมทนจนอย่างคุณฉันท์ เชื่อว่าสมบัติทิพย์ในใจแพงกว่าเกียรติยศทางลัดและสมบัติกรวดทรายภายนอก ไม่ตัดช่องน้อยแต่พอตัวนำชื่อเสียงของหมู่คณะออกวางแบขายหรือประมูลราคา ผมคิดอยู่เสมอว่า ที่คนเขาเลื่อมใสผู้พิพากษานั้น จะว่าเขาเลื่อมใสในปัจเจกภาพของผู้พิพากษาแต่ละคนก็ไม่เชิง หากเป็นความไว้วางใจในพลังคุณธรรมที่วงการตุลาการอันเปรียบเสมือนสกุลใหญ่เก่าแก่ที่เขาหวังพึ่งได้ในยามยากมาแต่ครั้งบรรพกาลต่างหาก

มนุษย์เรานั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้พิพากษาผู้ดำรงคุณวุฒิหรือเป็นผู้มีอาชีพแบกหามค้าถ่อ ต่างก็มีความพลาดพลั้งเป็นเจ้าเรือนอยู่ด้วยกันถ้วนทั่ว คนเดินดินกินข้าวก็ต้องมีเวลาโง่บ้าง จะฉลาดค้ำฟ้าอยู่อย่างไร การสั่งการชี้ขาดผิดพลาดไปจากสิ่งที่ควรเพราะฤทธิ์โง่ในบางโอกาสนั้น ราษฎรผู้เป็นนายจ้างเราเขาอาจอภัย แต่การแกล้งทำเป็นโง่ต่างหากที่มวลชนเขาวิตกและไม่ยอมอภัยให้

ในฐานะเพื่อนสนิท ผมเห็นว่าคุณฉันท์ทำหน้าที่ตุลาการได้ดีที่สุดเท่าที่คนธรรมดาจะพึงกระทำได้ ผลของกรรมดังกล่าวที่คุณฉันท์ได้รับหลังจากภพนี้ ย่อมจะเป็นความสงบสุขตามควรแก่วิสัยอย่างแน่แท้

วิกรม เมาลานนท์

๑๑ ม.ค. ๑๖

คุณฉันท์ที่ผมรู้จัก

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เป็นคนดี เรียบร้อย มีสัมมาคารวะ เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที เป็นบุคคลที่ไม่เป็นภัยแก่บุคคลอื่น มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ หน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสอยู่เสมอ ภาพที่ยังเห็นติดตาอยู่ คือ ในเวลาหยุดงานตอนเที่ยงหลังอาหารกลางวันแล้ว คุณฉันท์ จะปลดกระดุมคอเสื้อเชิ้ตและเนคไทออกแล้วปะแป้งขาวนวลที่คอและหน้านั่งพักผ่อนอย่างสบายอารมณ์ก่อนเริ่มงานตอนบ่ายเช่นนี้เป็นนิตย์ ตอนนี้ใครพูดคุยด้วยก็จะได้ยินเสียงคุณฉันท์ หัวเราะดัง ร่าเริง สนุกสนาน ไม่น่าจะเป็นคนอายุสั้นเลย

ในทางการงาน คุณฉันท์ เป็นคนเอางานเอาการเข้มแข็งจริงจัง รักและเคารพอุดมคติและหลักการของตุลาการอย่างแท้จริง จึงก้าวหน้าในราชการมาโดยลำดับ เมื่อมาจากไปเสียในขณะที่กำลังจะก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งหน้าที่ที่สูงยิ่งขึ้นอีก ก็เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง

ขอให้กรรมดีที่คุณฉันท์ ประกอบไว้ในขณะมีชีวิต จงเป็นผลส่งให้คุณฉันท์ประสบสุขในภพหน้านั้นด้วยเถิด.

เฉลิม สถิตย์ทอง
อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง.

คำไว้อาลัย

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เป็นผู้พิพากษาร่วมรุ่นกับพวกเรา ซึ่งสอบคัดเลือกเป็นผู้พิพากษาได้เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๙๐ จำนวน ๓๐ คน คุณฉันท์ได้ปฏิบัติราชการในหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ขยันขันแข็ง เอางานการจริงจัง นับได้ว่าเป็นผู้พิพากษาที่ดีเด่นคนหนึ่ง คุณฉันท์ยังหนุ่มแน่น แข็งแรง อีกหลายปีจึงจะครบเกษียณ เป็นที่แน่นอนว่าจะได้เลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่งในหน้าที่ผู้พิพากษาสูงขึ้นไปอีกภายในเวลาไม่นาน คุณฉันท์ย้ายไปรับราชการตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ที่จังหวัดเชียงใหม่ พวกเราหวังว่าอีกปีสองปีก็คงจะย้ายกลับเข้ามารับราชการที่ในกรุงเทพมหานคร และจะได้อยู่ใกล้ ๆ กันกับพวกเราอีก ไม่เคยสังหรณ์ว่าจะมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นกับคุณฉันท์ ในทันทีที่พวกเราได้รับทราบข่าวว่าคุณฉันท์ได้รับอุบัติเหตุทางรถยนต์ขณะเดินทางกลับจากการปฏิบัติราชการที่ศาลจังหวัดลำปาง พวกเราเป็นห่วง คอยติดตามข่าวคราวและสอบถามอาการเจ็บป่วยของคุณฉันท์อยู่มิได้ขาด ครั้งแรกได้ทราบข่าวว่าคุณฉันท์ไม่ได้รับอันตรายร้ายแรงและอาการอยู่ในขั้นปลอดภัย ต่างก็โล่งใจกัน แต่ต่อมาอีกไม่กี่วันกลับได้ทราบข่าวว่าอาการเจ็บป่วยของคุณฉันท์ไม่ดีขึ้นและน่าวิตก พวกเราต่างไม่สบายใจและช่วยกันภาวนาขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายช่วยคุ้มครองให้คุณฉันท์พ้นอันตราย ทั้งปรารภกันว่าพวกเราบางคนจะไปเยี่ยมและให้กำลังใจแก่คุณฉันท์ที่จังหวัดเชียงใหม่ แต่ยังมิทันได้กระทำตามที่ตั้งใจไว้ ก็ได้รับทราบข่าวว่าคุณฉันท์ได้จากพวกเราไปไม่มีวันกลับเสียแล้ว คุณฉันท์เป็นคนรักเพื่อนฝูงด้วยน้ำใสใจจริง ก่อนนี้ได้พบปะใกล้ชิดกับพวกเราเป็นประจำอยู่เสมอ ข่าวร้ายของคุณฉันท์จึงทำให้พวกเราเศร้าสลดเสียใจ และเสียดาย ที่ไม่มีโอกาสได้แสดงน้ำใจต่อคุณฉันท์ในขณะเจ็บป่วย มีโอกาสแต่ได้เข้าร่วมบำเพ็ญกุศลให้คุณฉันท์ในคืนที่บรรจุศพเท่านั้น ขอให้วิญญาณของคุณฉันท์ทราบไว้ด้วยว่าพวกเราต่างอาลัยในการจากไปของคุณฉันท์เป็นที่สุด ขอให้คุณงามความดีและผลบุญกุศลที่คุณฉันท์ได้บำเพ็ญมาแล้ว จงบันดาลให้คุณฉันท์ประสบสุขในสัมปรายภพจงทุกประการ

จากผู้พิพากษารุ่นวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๙๐

คำไว้อาลัย

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อดีตอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ เป็นผู้พิพากษารุ่นอาวุโสกว่าผมแต่ผมก็รู้จักท่านมานานใน พ.ศ. ๒๕๑๓ ผมได้มารับราชการที่ศาลอุทธรณ์อยู่ร่วมศาลเดียวกับท่านใน พ.ศ. ๒๕๑๔ คุณฉันท์ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ซึ่งมีสำนักงานตั้งอยู่จังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่คุณฉันท์เดินทางไปรับตำแหน่งโดยทางรถไฟนั้น ผมได้ไปส่งโดยมีความรู้สึกยินดีและปลาบปลื้มที่กระทรวงและ ก.ต. เลือกบุคคลให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีภาค ๕ ซึ่งมีความสำคัญได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ผมไม่เคยสังหรณ์ใจเลยว่าเชียงใหม่จะเป็นเมืองจุดจบของท่าน

เมื่อผมมารับราชการในสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม โดยสายงานผมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคุณฉันท์มากยิ่งขึ้น ในกลางเดือนสิงหาคม ๒๕๑๕ ผมได้รับจดหมายหารือข้อราชการจากคุณฉันท์เกี่ยวกับราชการบางอย่างที่เกิดขึ้น ณ ศาลจังหวัดลำปางหลายฉบับ ผมได้ตอบข้อหารือไป และได้แนะนำว่าควรจะไปสืบหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับราชการนั้นที่จังหวัดลำปางด้วย ต่อมาเช้าวันที่ ๙ กันยายน ๒๕๑๕ ผมก็ได้รับรายงานทางโทรศัพท์จากศาลจังหวัดเชียงใหม่ว่า เมื่อวันที่ ๘ กันยายน เวลาบ่าย ๆ คุณฉันท์ประสบอุบัติเหตุโดยรถยนต์ซึ่งนั่งกลับจากราชการที่ศาลจังหวัดลำปาง ได้ถูกรถยนต์ส่วนบุคคลของผู้อื่นชนระหว่างกิโลเมตรที่ ๒๗-๒๘ ในเส้นทางลำปาง-เชียงใหม่ และแจ้งว่าคุณฉันท์รักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลจังหวัดลำปาง อาการที่ทราบว่ากระดูกซี่โครงหัก ผมรู้สึกตกใจมาก ได้สั่งทางศาลจังหวัดเชียงใหม่คอยรายงานอาการให้ผมทราบทุกระยะ ในวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๑๕ ด้วยความห่วงใยในอาการป่วยของคุณฉันท์ ผม คุณวีระบูล รองปลัดกระทรวง และคุณไพบูลย์ หัวหน้ากองคลัง ได้บินไปเยี่ยมคุณฉันท์ที่โรงพยาบาลจังหวัดลำปาง ขณะที่พบนั้นคุณฉันท์ยังมีอาการไม่หนักนักยังนอนคุยกับผมและคณะได้เป็นปกติ คงมีแต่เพียงสายปลาสติคสอดใส่จากช่องจมูกไปสู่ขวดแก้วเพื่อดูดของเสียออกและมีสายจากขวดน้ำเกลือเข้าแขนอยู่เท่านั้น ขณะนั้นแพทย์ผู้อำนวยการและแพทย์รองผู้อำนวยการได้อยู่ด้วย ชี้แจงว่าวันที่ผมไปเยี่ยมนั้นคุณฉันท์มีอาการไข้มากขึ้นและท้องอืด และได้เชิญผมกับคณะไปดูฟิล์มซึ่งถ่ายภาพช่อง

ท้องของคุณฉันท์ให้ดู ปรากฏว่าลำไส้พองมาก และช่องท้องมีน้ำ ซึ่งแพทย์ยังไม่อาจให้ความเห็นได้ว่าน้ำในช่องท้องนั้นเกิดจากอะไร เนื่องจากโรงพยาบาลจังหวัดลำปางยังขาดเครื่องมือที่จะตรวจพิสูจน์ แต่เชื่อว่าคงจะสามารถแก้ได้หากได้รับการตรวจพิสูจน์จากเครื่องมือที่ถูกต้อง ซึ่งนายแพทย์ทั้งสองได้แนะนำให้ไปตรวจพิสูจน์ที่โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่ ผมได้นำข่าวนี้ไปบอกคุณฉันท์และขอให้ไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่ตามความเห็นของแพทย์ ครั้งแรกคุณฉันท์บอกว่ายังตัดสินใจไม่ถูกว่าจะไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่หรือไม่ เมื่อผมบอกให้ทราบจึงตกลงใจไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่ในวันนั้นเอง ผมได้ซักถามถึงสาเหตุที่เกิดอุบัติเหตุ คุณฉันท์เล่าว่าวันเกิดเหตุได้ขับรถยนต์กลับจากราชการจากจังหวัดลำปางเอง เพราะเห็นว่าคนขับรถเพลียไม่ค่อยสบาย ตอนจะเกิดเหตุได้มองเห็นรถยนต์คันที่ชนก็ต่อเมื่ออยู่ห่างกันเพียง ๕ วา โดยรถยนต์คันนั้นพุ่งหัวเข้ามาหา คุณฉันท์จึงเบนหัวหลบเพื่อเอาข้างรถเข้ารับ ทันใดก็รู้สึกว่าถูกรถชนและตัวคุณฉันท์ก็ลงไปกองอยู่กับพื้นรถ และรู้สึกเจ็บหน้าท้อง และซี่โครงมาก

วันนั้นผมได้กลับกรุงเทพฯ ก่อนที่คุณฉันท์จะไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่ รุ่งขึ้นตอนเช้าผมได้รับโทรศัพท์ทางไกลจากคุณประมาณ ชันซื่อ ผู้พิพากษาศาลจังหวัดเชียงใหม่ว่า ทางโรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่ได้ผ่าหน้าท้องคุณฉันท์แล้ว ปรากฏว่าปลายตับอ่อนฉีกขาดทำให้น้ำย่อยออกมาย่อยลำไส้และหน้าท้องเละ อาการน่าวิตกมาก และแพทย์ไม่กล้ารับรองในความปลอดภัย ผมใจหายทันที แต่ยังนึกว่าแพทย์คงจะหาทางช่วยเยียวยาได้ ในที่สุด ตอนสายคุณวินัย วิมลเศรษฐ ผู้พิพากษาศาลจังหวัดเชียงใหม่ได้โทรศัพท์ทางไกลมาอีกว่า อาการคุณฉันท์เริ่มดีขึ้น รู้สึกตัวแล้ว ลำไส้เริ่มทำงานบ้าง ผมก็เริ่มเบาใจและได้แจ้งข่าวให้คุณวีระบูลรองปลัดกระทรวงผู้ห่วงใยในอาการของคุณฉันท์ทราบ หลังจากนั้นทางศาลจังหวัดเชียงใหม่ก็ส่งข่าวให้ผมทราบเป็นประจำเกือบทุกวันถึงอาการของคุณฉันท์ซึ่งกล่าวโดยสรุปก็ว่ายังทรงอยู่ ไม่ดีขึ้นเท่าที่ควรทำให้ผมและคุณวีระบูลห่วงใยมาก เมื่อมีเวลาว่างในโอกาสแรกคือวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๑๕ ผมและหัวหน้ากองคลังจึงได้บินไปเยี่ยมคุณฉันท์ที่

โรงพยาบาลจังหวัดเชียงใหม่ ตอนนี้พบคุณฉันท์อยู่ในห้องฉุกเฉิน นอนซึมไม่รู้สึกตัว ผมเฝ้าดูอาการและไต่ถามแพทย์อยู่เกือบ ๑ ชั่วโมง คุณฉันท์ก็ยังนอนซึมอยู่ จนตอนบ่ายผมกลับไปเยี่ยมอีกครั้งได้ค่อย ๆ กระซิบที่ข้างหูคุณฉันท์ว่าผมมาเยี่ยม ปรากฏว่าคุณฉันท์ลืมตาขึ้นมองดูผม และกระดิกนิ้วมือซ้าย ผมเอามือจับไว้และพูดปลอบคุณฉันท์ สังเกตว่าคุณฉันท์จะจำผมได้ ได้พยายามจับมือผมจะเอาไปวางไว้ที่หน้าผาก ทำให้ผมตื้นตันใจยิ่ง ผมคิดว่าคุณฉันท์คงจะแสดงความขอบคุณที่ผมไปเยี่ยม

ระหว่างที่ผมกำลังเยี่ยมคุณฉันท์อยู่นั้น ปรากฏว่ามีแพทย์หลายท่านและนางพยาบาลบุรุษพยาบาลเฝ้าเอาใจใส่ปรึกษาหารือถึงวิธีการรักษาอยู่อย่างขมักเขม้น ผมเชื่อว่าแพทย์และเจ้าหน้าที่เหล่านั้นได้พยายามอย่างดีที่สุดแล้วที่จะช่วยชีวิตของคุณฉันท์ แต่ผมเองยอมรับว่าใจคอไม่ดีเลย ไม่รู้สึกมั่นใจในอะไรสักอย่างเดียว จนวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ ตอนบ่ายผมจึงได้รับโทรศัพท์ทางไกลจากศาลจังหวัดเชียงใหม่ว่าคุณฉันท์ถึงแก่กรรมไปเสียแล้วเวลาเที่ยงเศษ และทางญาติจะนำศพกลับกรุงเทพ ฯ ในคืนวันนั้นและจะนำไปตั้งสวดศพที่วัดเทพศิรินทราวาส รุ่งขึ้นผมและภริยาจึงได้ไปรอรับศพคุณฉันท์ และเป็นคนแรกที่ได้มีโอกาสรดน้ำศพคุณฉันท์ ขณะนั้นใจคอผมวุ่นวายไปหมด นึกถึงว่าเมื่อไม่กี่เดือนมานี้เองผมได้ไปส่งคุณฉันท์ขึ้นรถไฟไปเชียงใหม่ แต่แล้วในที่สุดก็ต้องมารับคุณฉันท์ซึ่งกลับมากรุงเทพ ฯ อีกครั้งหนึ่ง แต่เป็นการกลับมาแต่ร่างซึ่งปราศจากชีวิตแล้ว อนิจจังเป็นของไม่เที่ยงแน่แท้ ใครเลยจะคิดว่าคุณฉันท์จะอายุสั้นเช่นนั้น

ในระหว่างที่รับราชการอยู่ด้วยกันที่ศาลอุทธรณ์ คุณฉันท์มักจะปรารภความห่วงใยในกิจการงานราชการของศาลและกระทรวงยุติธรรมให้ผมฟังอยู่เสมอ และมีผู้บอกผมว่าในระยะที่มีเหตุการณ์บางอย่างระหว่างกระทรวงยุติธรรมกับศาล คุณฉันท์ถึงกับไปกราบพระรูปของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ที่หน้ากระทรวงยุติธรรมอ้อนวอนขอให้ช่วยคุ้มครองให้เหตุการณ์คลี่คลายไปในทางดีด้วย และในที่สุดเหตุการณ์ก็คลี่คลายไปด้วยดีสมดังเจตนาของคุณฉันท์

คุณฉันท์เป็นผู้พิพากษาที่ดีทั้งในด้านความรู้ความสามารถ ความประพฤติ และชื่อเสียงเกียรติคุณ ในชีวิตราชการของคุณฉันท์ไม่เคยมีข้อบกพร่องด่างพร้อยเลยแม้แต่น้อย เป็นผู้ที่เป็นความหวังของกระทรวงยุติธรรมว่าจะเป็นกำลังสำคัญผู้หนึ่งของศาลยุติธรรม แต่แล้วความหวังนั้นต้องสลายไปเพราะอุบัติเหตุครั้งนี้ จึงนำความเศร้าโศกเสียดายให้แก่ผมเป็นอย่างยิ่ง เป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของกระทรวงยุติธรรมที่ต้องสูญเสียข้าราชการตุลาการชั้นผู้ใหญ่ไปอีกท่านหนึ่ง

ด้วยอำนาจแห่งคุณงามความดีของคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ที่ได้บำเพ็ญมาตลอดชีวิตของท่าน ขอจงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณฉันท์ไปสู่สุขคติในสัมปรายภพนั้นเทอญ

บัญญัติ สุชีวะ

ปลัดกระทรวงยุติธรรม

คำไว้อาลัย

เป็นเรื่องที่เกินความคาดฝันในลักษณะการสูญเสียชีวิตของ คุณฉันท์ วรวิทย์-สัตถญาณนี้ ไม่แต่จะยังความสลดใจมาสู่ญาติมิตรสหายเท่านั้น แต่ยังเป็นบทเรียนที่สะเทือนใจให้ผู้ขับขี่ยวดยานทั้งหลายได้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทอีกด้วย นับเป็นผลสะท้อนอีกส่วนหนึ่งที่ท่านอธิบดีศาล ภาค ๕ ได้ทิ้งไว้เป็นข้อเตือนใจให้พวกเราได้รำลึกอยู่เสมออีกด้วย

แม้จะเป็นระยะอันสั้นไม่ถึงขวบปี ที่ผมได้รู้จักกับท่านผู้นี้ แต่ความรู้สึกดูเหมือนว่านานแรมปี เพราะความที่ได้อยู่ใกล้ชิดไปมาหาสู่กันเสมอ ยิ่งในระยะหลังก่อนหน้าที่คุณฉันท์จะจากไปนั้น เราสนิทกันไม่แต่เฉพาะตัว แต่รวมไปถึงครอบครัวอีกด้วย เหตุนี้เนื่องมาจากเรามีปัญหาในเรื่องของสังคมที่ต้องปรึกษาหารือกัน จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิชาการก็ดี หรือการพัฒนาสังคมในท้องถิ่นและการพัฒนาจิตใจของเยาวชนก็ตาม คุณฉันท์ จะเป็นผู้ที่สนใจและตั้งใจจริงต่อผลของงานเพื่อให้เกิดประโยชน์ในด้านของสังคมอยู่เสมอ นี้เป็นเรื่องที่น่าเสียใจและเสียดายอย่างยิ่งที่ท่านผู้นี้ต้องจากไปทั้ง ๆ ที่วัยและสมองยังสามารถจะรับใช้ประเทศชาติได้อีกหลายปี ผมยังจำได้ว่า คุณฉันท์ ได้ปรารภให้ฟังว่าท่านเสียดาย คุณวิสิษฐ์ ไชยพร อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ มาด่วนจากไปกระทันหันก่อนที่โครงงานซึ่งสร้างร่วมมือกันเพื่อจะดำเนินไปให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาตินั้น ต้องมาสะดุดหยุดลงเสียกลางคัน (คุณวิสิษฐ์ ไชยพร เสียชีวิต ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๑๕ คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เสียชีวิตเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕) นี้ เป็นเรื่องที่น่าสลดใจที่ท่านผู้นี้ปรารภไว้ไม่ถึง ๓ เดือน

ความเป็นอนิจจังนั้นไม่แน่ แต่ที่เป็นแท้นั้นคือความตายที่ทุกคนจะต้องประสบเข้าในวันหนึ่ง ช้า หรือ เร็ว เลือกไม่ได้ คุณฉันท์ เป็นผู้ที่เคร่งในทางพุทธศาสนาเรื่องฆ่าสัตว์ตัดชีวิตแล้ว แม้จะเป็นเรื่องเล็ก เช่น ยุงกัด ก็จะพยายามเว้นไม่ตบตีและเคร่งครัดในเรื่อง สัจวาจา มีความสนใจในประวัติและการก่อสร้างสมัยโบราณของวัดวาอาราม แม้เมื่อวันสุดท้ายที่ได้ไปปฏิบัติงานในจังหวัดลำปาง ก่อนกลับเมือง

เชียงใหม่ ก็ยังได้ไปไหว้พระธาตุเจดีย์หลวงที่จังหวัดลำปางแล้ว ก็เดินทางกลับโดยขับรถยนต์มาด้วยตนเองและมาประสบอุบัติเหตุตามทางห่างจากตัวเมืองลำปาง กิโลเมตรที่ ๒๗—๒๘

คุณฉันท์ มีความกตัญญู รู้พระคุณคนอย่างสูงสุด ในเรื่องความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์แล้ว ได้แสดงออกให้เห็นชัดเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๑๕ คุณฉันท์ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บนพระตำหนักภูพิงค์ ฯ เนื่องในโอกาสพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำแก่บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางท่าน คุณฉันท์ ได้จดจำใส่ใจต่อพระราชปรารภที่จะได้ทรงเห็นการพัฒนาท้องถิ่นในภาคเหนือให้เจริญกว้างขวางออกไป คุณฉันท์ได้ถือเอาพระราชปรารภนี้เป็นหน้าที่ที่ข้าราชการจะต้องช่วยกันปฏิบัติเมื่อมีโอกาสทุกเหตุการณ์ ทุกครั้งที่ไปเยี่ยมสถานพินิจ ซึ่งเป็นสถานที่อบรมเยาวชนแล้ว จะต้องนำปัญหามาถกเถียงกันเพื่อความเหมาะสมตามหลักวิชา และคุณฉันท์ก็ได้เคยรับเด็กมาเลี้ยงให้ความอุปการะในการศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย คุณฉันท์จึงสมควรถือเป็นตัวอย่างที่ดีของข้าราชการได้ผู้หนึ่ง

ความกตัญญูต่อมารดาของท่านผู้นี้ ก็นับว่าเป็นจุดเด่นอีกลักษณะหนึ่ง ได้เคยเห็นท่านนำมารดาไปพักที่บ้านเชียงใหม่ ท่านมีความสุขที่ได้เห็นมารดามีความพอใจในดินฟ้าอากาศของเมืองเชียงใหม่ เมื่อมารดากลับไปกรุงเทพ ฯ แล้ว ป่วยค่อนข้างมาก ท่านก็เกิดความทุกข์และห่วงใย มีความกังวลในความป่วยเจ็บของมารดา ก่อนหน้าที่คุณฉันท์ จะเสียชีวิตไปไม่นานนัก ได้ใช้ชีวิตขึ้น ๆ ล่อง ๆ จากกรุงเทพ ฯ—เชียงใหม่ เพื่อมารับใช้ใกล้ชิดมารดาอยู่เสมอ ต่อมาการป่วยของมารดาได้ค่อยทุเลาขึ้น แต่แล้วอะไรจะแน่ บุตรที่อยู่ในวัยหนุ่มกว่ากลับผ่านไปก่อนมารดาผู้ชรา ทั้ง ๆ ที่ คุณฉันท์เป็นผู้รู้จักรักษาอนามัยของตนเองได้เป็นอย่างดี

ในระยะหลังไม่เกิน ๕ เดือน ก่อนหน้าที่คุณฉันท์จะเสียชีวิตนั้น ความสัมพันธ์ของผมและคุณฉันท์ยิ่งใกล้ชิดกันมาก ทำให้รู้สึกเหมือนเราเป็นญาติสนิทกัน คุณฉันท์ให้ความเอื้ออารีและติดตามให้ความสะดวกแก่ผมด้วยการขับรถยนต์ด้วยตนเอง คอยรับคอยส่ง ทั้งเข้าร่วมฟังการไปพูดและการอบรมกลุ่มหนุ่มสาวก็ดี แทบ

ทุกหนทุกแห่ง ครั้งหนึ่งผมไปพูดเรื่องเมืองเขมรตามคำขอของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต่อนักศึกษาแผนกครุศาสตร์ แล้วมีการฉายหนังเมืองเขมรประกอบด้วย นักศึกษาได้ ซักถามข้อความรู้ต่าง ๆ คุณฉันท์ก็พลอยสนุกและสนใจ ทำตัวเป็นนักศึกษาไปด้วย และเมื่อกลับมาแล้ว มีโอกาสก็นำทัศนะของนักศึกษาเหล่านั้นมาวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อ ประกอบเหตุผลของเหตุการณ์ในอนาคตต่อไป อีกครั้งหนึ่งที่วัดศรีบุญยืนจังหวัดลำพูน ผมถูกขอร้องให้ไปพูดอบรมชุมนุมกลุ่มหนุ่มสาวตามคำขอร้องของท่านเจ้าอาวาสวัดนั้น และประธานของกลุ่มหนุ่มสาวได้จัดรถมานำไปค่ำวันนั้น ฝนตกพรำ ๆ อยู่ตลอดเวลา ที่จะไปพูดเป็นเวลา ๒ ทุ่มตรง ท่านอธิบดีฉันท์ มีความห่วงใยในตัวผม ได้ขับรถมา รับและไปส่งพร้อมทั้งเข้าร่วมฟังการอบรมด้วย ตลอดทางที่ผ่านไป ทั้งมืดและเปลี่ยว แม้จะมีรถนำและรถของตำรวจตามอีกด้วยแล้วก็ตาม แต่คุณฉันท์ ก็อ้างว่าต้องอาสา ขับรถไปส่งให้ด้วยตนเอง เพราะทำให้สบายใจและเป็นการปลอดภัยดีด้วย นิสัยที่แสดง ออกซึ่งน้ำใจเอื้ออารีมีเมตตาจิตนี้ คุณฉันท์ มีต่อบุคคลทั่ว ๆ ไป ปกติแล้วเป็นคน เกรงใจคนและเห็นใจคนอื่นมากกว่าตนเอง การขับรถไปไหนมาไหน ถ้าเป็นเวลานอก ราชการและถ้าไม่จำเป็นจริงแล้วก็จะขับด้วยตนเองไม่ชอบใช้คนขับ อ้างว่าสบายใจดี

ก่อนประสบอุบัติเหตุนั้น คุณฉันท์ ได้ขับรถด้วยตนเองจากเมืองลำปางเพื่อ กลับเชียงใหม่ด้วยเห็นว่าคนรถไม่สบายอ่อนเพลียและง่วงนอน และขณะที่เกิดอุบัติเหตุ นั้น คุณฉันท์ ได้สติก่อนเมื่อยังอยู่ในรถได้ถามคนขับรถซึ่งตกอยู่ข้าง ๆ ด้วยกันว่า เป็นอย่างไรบ้าง ซ้ำยังห่วงผู้ขับรถอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นต้นเหตุมาชนอีกด้วย คือแทนที่จะ ห่วงร่างกายของตนเองกลับไปห่วงถึงบุคคลอื่นก่อน

ยิ่งกว่านั้นขณะเมื่อนอนเจ็บอยู่ในห้องฉุกเฉินที่โรงพยาบาลสวนดอกนั้น ทุก ครั้งที่ผมเข้าเยี่ยมหรือแม้แต่บางท่านที่ผมเห็น คุณฉันท์ รู้สึกตัวดี มีสติ แต่พูดไม่ได้ เพราะมีสายยางอ๊อกซิเยนโยงติดอยู่ที่จมูก ได้แต่ใช้สายตาและโบกมือ แล้วเขียนหนังสือ สั่งให้ผู้ดูแลคนไข้ บางครั้งก็เป็นภรรยา บางครั้งก็เป็นบุตร ให้หาน้ำร้อนน้ำเย็นมา รับแขก ซึ่งทำให้ผมรู้สึกสงสารและลำบากใจมาก

ผมขอถือว่า คุณฉันท์ นี้เป็นมิตรแท้คนหนึ่ง เป็นการยากที่จะให้ผมลืมความอาลัยรักในการจากไปของท่านผู้นี้ได้ง่าย ๆ

ขอให้กรรมดีที่ คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ได้สร้างไว้ในขณะที่มีชีวิตอยู่จงช่วยให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ ได้ไปสู่สุขคติภพด้วยเถิด.

ม.จ. วงศ์มหิป ชยางกูร

อดีตเอกอัครราชทูตไทย

๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

สันทราย เชียงใหม่

คำไว้อาลัย
แด่ คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ

เนื่องจากคุณวรรณา วรวิทย์สัตถญาณ และบุตรธิดาของคุณฉันท์ ว่าจะจัดการพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖ ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัย ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะปฏิบัติตามความประสงค์ของคุณวรรณา เพราะมีความรักใคร่ชอบพอคุ้นเคยกับคุณฉันท์ โดยได้รับราชการร่วมกันมาถึงสองสมัย

เมื่อได้ทราบข่าวคุณฉันท์ถึงแก่อนิจกรรม ข้าพเจ้าและญาติมิตรได้รับความเศร้าสลดใจอย่างยิ่งในการที่สูญเสียอดีตอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ซึ่งมีหวังว่าจะมีอนาคตอันรุ่งโรจน์ก่อนเวลาอันสมควร

คุณฉันท์ได้เข้ารับราชการเป็นเสมียนแผนกยึดและขายทรัพย์ กองหมาย สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ในสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้ากองหมาย พ.ศ. ๒๔๘๓ คุณฉันท์ได้ย้ายไปรับราชการเป็นรองจ่าศาลแพ่ง และต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้ย้ายมาเป็นเจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ กองบังคับคดีล้มละลาย ซึ่งนับว่าได้มาร่วมรับราชการกองเดียวกับข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง

คุณฉันท์มีความรู้ความสามารถดีมาก และมีความซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียรในหน้าที่ราชการ เป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชา ด้วยคุณงามความดีดังกล่าวแล้ว คุณฉันท์ได้เลื่อนชั้นและตำแหน่งขึ้นไปโดยลำดับ จนได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๕ เมื่อวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๑๔ คุณฉันท์มีนิสัยอ่อนโยน โอบอ้อมอารี ไม่เป็นภัยแก่ใคร จึงเป็นที่รักใคร่ของผู้บังคับบัญชา และผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาโดยทั่วกัน เมื่อมาถึงแก่กรรมโดยอุบัติเหตุเช่นนี้ย่อมยังความเศร้าโศกและสะเทือนใจแก่ญาติมิตรเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานให้ผลอานิสงส์ ผลบุญที่คุณฉันท์ได้บำเพ็ญไว้ใน อดีตและที่บรรดาญาติมิตรได้บำเพ็ญกุศลอุทิศให้ในงานพระราชทานเพลิงศพนี้ จะเป็น ปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณฉันท์จงไปเสวยสุขคติในสัมปรายภพเทอญ

พระพิบูลย์ไอศวรรย์

กรรมการร่างกฎหมาย สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

อดีตผู้พิพากษาศาลฎีกา

๓๔๕ ซอยอัครภัทร์
สุขุมวิท ๕ กรุงเทพฯ

บัญชา ล่ำซำ

๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๕

คุณวราธรณ์ฯ ที่นับถือ

ผมเพิ่งได้อ่านข่าวในหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับการเสียชีวิตของคุณพ่อของคุณเนื่องจากอุบัติเหตุ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในขณะที่ผมอยู่ในระหว่างเดินทางไปต่างประเทศ ผมเป็นผู้หนึ่งที่ประสบกับการสูญเสียบิดาแล้ว จึงตระหนักดีถึงความเศร้าโศกของผู้ที่ประสบเหตุการณ์เช่นนี้ ผมและคุณจ้อยคิดว่ายังไม่เป็นการช้าเกินไปที่จะขอแสดงความเสียใจอย่างยิ่งกับคุณมา ณ ที่นี้ด้วย และขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและผลบุญกุศลที่คุณฉันท์ฯ ได้ประกอบไว้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติภพมีความสงบสุขตลอดไป.

ขอแสดงความนับถือ

บัญชา ล่ำซำ

คำไว้อาลัย

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ เป็นผู้หนึ่งที่คุณหลวงสารกิจปรีชาและข้าพเจ้าได้รักใคร่และไว้วางใจเป็นอย่างยิ่งเหมือนกับญาติสนิท ถ้าคุณฉันท์ได้เลื่อนตำแหน่งราชการขึ้นครั้งใด คุณหลวงจะดีใจมากและบอกให้ข้าพเจ้าทราบทุกครั้ง คุณฉันท์เป็นคนซื่อคนตรงจริง ๆ สมกับที่มีตำแหน่งหน้าที่อธิบดีผู้พิพากษาศาลสถิตยุติธรรม

วันที่ ๑ มกราคม ทุกปี ข้าพเจ้าจะต้องพบคุณฉันท์เพราะจะมาอวยพรปีใหม่แต่เช้า เวลาคุณหลวงอยู่เคยมาอย่างไรเมื่อคุณหลวงถึงแก่กรรมไปแล้วก็มาอวยพรแก่ข้าพเจ้าอย่างมิได้ขาดเลย ไม่มีอะไรมาให้มีแต่มือสิบนิ้วเท่านั้น มาอวยพรด้วยน้ำใจจริงๆ ตั้งแต่นี้ต่อไปก็จะไม่ได้เห็นคุณฉันท์มาอวยพรอีกแล้วไม่น่าเป็นไปได้เลยที่คุณฉันท์จะมาด่วนจากไปในเวลาที่ไม่สมควรเช่นนี้ จึงเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งไม่สามารถจะบรรยายเป็นตัวอักษรได้ แต่ถ้าเราคิดเสียว่าเป็นเวลาที่คุณฉันท์จะหมดอายุจึงดลบันดาลให้ต้องเป็นไปเช่นนั้นแล้ว ก็พอจะทำจิตใจให้ค่อยยังชั่วขึ้น

ความดีที่คุณฉันท์ได้ปฏิบัติอยู่ในชาตินี้คงจะส่งผลให้คุณฉันท์ได้มีความสุขในภพใหม่อย่างแท้จริง ขอกุศลทั้งหลายที่คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณได้ทำไว้จงส่งผลให้ได้มีความสุขในภพนั้นด้วยชั่วกาลนาน

อารีสารกิจปรีชา

คำไว้อาลัย
ฉันท์ เพื่อนรัก

มัจจุราชบนเส้นทางหลวง

ได้มาด่วนปลิดชีพเพื่อนรักให้จากไป ก่อนวัยอันสมควร บนเส้นทางลำปาง เชียงใหม่ ขณะกลับจากตรวจราชการ ณ จังหวัดลำปาง เป็นการตายในหน้าที่แต่เป็นการตายอย่างน่าเสียดายที่สุด ที่กระทรวงยุติธรรมได้ขาดผู้พิพากษาผู้ใหญ่ ที่มีความรู้และซื่อตรงต่อหน้าที่การงานไปอีกคนหนึ่ง ขอให้การตายของคุณฉันท์อย่าได้ตายเปล่า ขอให้เจ้าหน้าที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจราจรทางหลวงได้ลงมือปฏิบัติการอย่างจริงจัง เท่าที่จะทำได้ทุกวิถีทางเพื่อลดอุบัติเหตุบนเส้นทางหลวงลงให้น้อยที่สุด ด้วยเวลานี้การเดินทางโดยรถยนต์เป็นการเสี่ยงชีวิตโดยแท้ เราไม่ชนเขา เขาก็ชนเรา แย่มากจริง ๆ

อนาคตสดใสดับวูบลงทันใด

ใครเล่าจะเคราะห์ร้ายเหมือนคุณฉันท์ ทางราชการกำลังจะเรียกตัวท่านอธิบดีภาคห้ากลับเข้ากรุงเทพฯ อนาคตข้างหน้าสุกสดใสสำหรับท่าน เพราะเป็นคนซื่อตรงไปตรงมา ร่าเริงและเปิดเผย รักความยุติธรรม จึงเป็นที่เคารพนับถือของผู้บังคับบัญชาและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา คุณแม่ พี่น้อง ภริยาและลูก ๆ ต่างก็ตั้งตารอการกลับกรุงเทพฯ ของคุณฉันท์ทั่วกัน แต่เป็นการกลับที่หาชีวิตไม่แล้ว ย่อมยังความโศกเศร้าอาดูรให้แก่ครอบครัวใหญ่หลวง เพราะคุณฉันท์เป็นลูกชายคนเดียวของคุณแม่ ผู้ที่ใกล้ชิดกับคุณฉันท์ย่อมจะทราบว่า ครอบครัวนี้มีความรักใคร่ผูกพันธ์กันเหนียวแน่นเพียงใด

เพื่อนก็เสมือนญาติ

ด้วยร่วมสำนักเรียน วชิราวุธวิทยาลัย และร่วมคณะปรีชานุสาสน์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ ในสมัยที่ท่านเจ้าคุณปรีชานุสาสน์เป็นผู้บังคับการวชิราวุธวิทยาลัยและผู้กำกับคณะอาจารย์สนั่น แพทยานนท์ เป็นผู้ช่วย ชีวิตของนักเรียนกินนอนที่ได้ร่วมกิน เรียน และเล่นมาด้วยกันย่อมทำให้รู้จักนิสัยใจคอกันดี และมีความสนิทใกล้ชิดกัน

มาก แม้แต่จะออกจากโรงเรียนแยกกันไปประกอบอาชีพตามนิสัยที่มีใจรัก ก็ยังคงติดต่อกันเสมอมาแม้จนกระทั่งในระยะสุดท้ายก่อนจะจากไปรับราชการในตำแหน่งอธิบดีภาคเหนือก็ยังได้มาพบปะสนทนาธรรมกันที่บ้านฝั่งธน ฯ ของข้าพเจ้า ซึ่งแสดงให้เพื่อน ๆ เห็นว่า คุณฉันท์ได้ฝักใฝ่ศึกษาและปฏิบัติธรรมตลอดมา เป็นที่รักนับถือของเพื่อนฝูง การตายของคุณฉันท์ เป็นที่เสียดายอาลัยรักเสมือนหนึ่งการจากไปของพี่หรือน้องของพวกเรา

ชีวิตเป็นของไม่เที่ยง

ความตาย เป็นของเที่ยง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านทรงสอนไว้อย่างนี้ พวกเราก็ได้ว่าตามกันมาอย่างนี้ และเข้าใจอย่างนี้ เป็นการรู้การเข้าใจตามที่ได้ฟังได้ยินกันมา และก็คิดพิจารณามองเห็นตามแต่ก็ยังไม่ประจักษ์แจ่มชัดในใจ จนมองเห็นการเปลี่ยนแปลงของสังขารร่างกายตั้งแต่เด็กมาเป็นหนุ่มสาว ผู้ใหญ่และจนแก่ชราจนถึงแตกดับในที่สุด การเปลี่ยนแปลงสู่ความเสื่อม ความชรา ความแตกดับนี้เป็นไปอยู่เรื่อยทุกขณะ ไม่อยู่ในนิสัยหรืออำนาจของผู้ใดจะมาทำให้หยุดยั้งได้เลย เป็นการเปลี่ยนแปลงปรวนแปรไปตามกระบวนการณ์ธรรมชาติ ไม่มีใครจะรอดพ้นความตายไปได้แต่สักคน ช้าหรือเร็วเท่านั้น วันนี้การตายเป็นของท่าน วันหน้าเป็นของเรา ผู้ใดเล่าจะหนีพญามัจจุราช

ตนเองเป็นที่พึ่งเพื่อบรรลุธรรม

ร่างกายเปรียบเหมือนเรือ ซึ่งต้องมีการชำรุดทรุดโทรม แตกรั่วและจมลงในที่สุด จิต เหมือนนายท้ายเรือ ที่จะบังคับเรือให้วิ่งไปทาง ถ้ายึดมั่นในเรือ ไม่ยอมสละเรือก็จะต้องจมไปกับเรือในที่สุด ผู้หลงในสังขารว่าเป็นตัวเรา ของเราจะตายจมไปกับเรือทุกคนไป ผู้มีปัญญาควรจะใช้เรือไปในทิศทางที่ถูก ประคองเรือให้ถึงฝั่งและขึ้นฝั่งเสียก่อนที่จะจมไปกับเรือ การกระทำเช่นนี้มิใช่แต่จะพากันละเลยไม่กระทำก็ไม่ถูกต้องเพราะก็ยังอยู่ในวิสัยที่จะกระทำได้ ถ้าหากว่าเรามีศรัทธาในพระปัญญาตรัสรู้และบริสุทธิคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างจริงจัง มานะพากเพียรปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของพระองค์ไม่ลดละ ใช้สติปัญญา เพ่งพิจารณาในสังขารของ

ตัวเราเอง ไม่ต้องเสียเงินเสียทอง ข้ามน้ำ ข้ามทะเล ไปศึกษาที่อื่นไกล ศึกษาดูภายในร่างกายของเราเอง มีอะไรที่ไม่เปลี่ยนแปลงพิจารณาดูให้แจ่มชัด ทุกวัน ดูหน้าตา ผม ขน ฟัน เล็บ หนังมันเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยทุกเวลานาที เปลี่ยนไปสู่ความชราภาพและความแตกดับ ผู้ที่หลงกำหนัด ยินดีติดอยู่ในกามคุณก็จะมองไม่เห็น ถ้าสงบใจ ใช้ปัญญาเพ่งพิจารณาดูอยู่ก็จะเห็นเด่นชัด ประจักษ์ใจขึ้นทุกวัน ทำให้คลายความกำหนัดยินดีในสังขาร หายหลงยึดว่าสังขารเป็นตัวตน เหลือแต่ผู้ที่มองออกว่าอะไร เป็นอะไร ตามความเป็นจริงตามธรรมชาติดำเนินชีวิตปฏิบัติไปตามหน้าที่ให้สำเร็จกิจที่ได้รับมอบหมาย ก็จะได้ที่พึ่งอันประเสริฐสูงสุดของชีวิตอันมีธรรมเป็นที่พึ่ง

กุศลบุญราศี ที่เพื่อนได้บำเพ็ญตลอดมาในภพนี้คงเป็นปัจจัยดลสนองให้เพื่อนได้ไปสู่สุคติภพหน้า ขออนุสรณ์คุณงามความดีของเพื่อน เป็นตัวอย่างให้ลูกหลาน ญาติมิตรได้ปฏิบัติเจริญรอยตาม ขอให้มรณกรรมของเพื่อนเป็นอนุสติให้ผู้อยู่หลัง ไม่ประมาทเร่งรีบ ปฏิบัติแต่คุณงามความดี เป็นบารมีพัฒนาชีวิต ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นประโยชน์ในสุข แก่ตนทั้งในภพนี้และในภพหน้า

ศาสตราจารย์นายแพทย์โรจน์ สุวรรณสุทธิ
หัวหน้าภาควิชารังสีวิทยา คณะแพทย์ศาสตร์ศิริราชพยาบาล

คำไว้อาลัย

วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ ข้าพเจ้าได้รับทราบด้วยความเศร้าสลดใจว่าคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ท่านอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่

คุณฉันท์ ท่านเป็นผู้บังคับบัญชาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทำงานเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาท่านเป็นเวลาเกือบ ๑ ปี ยังจำได้ว่า เมื่อครั้งท่านย้ายไปรับตำแหน่งใหม่ ๆ ข้าพเจ้าและคณะผู้พิพากษาศาลจังหวัดลำพูน ได้พากันไปเยี่ยมคำนับ ท่านได้โอภาปราศรัยต้อนรับข้าพเจ้าและคณะที่บ้านพักเป็นอันดี หลังจากสอบถามงานศาลแล้ว ท่านยังให้โอวาทว่า การเป็นผู้พิพากษาตุลาการสมัยนี้ยังยาก เพราะค่าน้ำเงินตกต่ำ แม้มีเงินเป็นจำนวนพันบาทก็ซื้อของเล็กน้อย เทียบกับเงินสักห้าสิบบาทเมื่อครั้งท่านยังเด็กก็ไม่ได้ ปัจจุบันเงินเดือนผู้พิพากษาก็ไม่มากมายอะไร เมื่อเป็นดังนี้จึงต้องกระเบียดกระเสียนในการใช้จ่าย ผู้พิพากษาและครอบครัวอยู่กินอย่างประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อ ควรจะอยู่อย่างเงียบ ๆ ไม่เอะอะ ตัวท่านเองไม่ประสงค์จะทำการใดที่จะเป็นผลให้บรรดาผู้พิพากษาเดือดร้อน ท่านยังบอกว่า ครอบครัวของท่านเป็นครอบครัวใหญ่ ต้องใช้จ่ายอย่างประหยัดเหมือนกัน โอวาทคำเตือนสติของท่านนี้เป็นที่ซาบซึ้งของบรรดาผู้พิพากษาผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาเมื่อหน้าสงกรานต์ พ.ศ. ๒๕๑๕ คณะผู้พิพากษานัดกันจะไปรดน้ำดำหัวท่านตามธรรมเนียมเมืองเหนือ ได้ติดต่อไป แต่ได้รับตอบว่า ที่คิดจะรดน้ำดำหัวให้ท่านนั้นเป็นสิ่งดี แต่ขอให้งดเสียด้วยท่านว่าเกรงจะเป็นที่เดือดร้อนแก่บรรดาข้าราชการศาล เมื่อเป็นความประสงค์ดังนั้น จึงได้งดการรดน้ำดำหัวตามความประสงค์ของท่าน หลังจากนน ข้าพเจ้าได้พบกับท่านในงานศพที่จังหวัดเชียงใหม่ ๒ คราวคือ ในงานสวดพระอภิธรรมศพเจ้าราชบุตร (วงศ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) ที่วังวงศ์ตะวันฟ้าฮ่าม เชียงใหม่ และในงานพระราชทานเพลิงศพคุณวิสิษฐ์ ไชยพร อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ทั้งสองงาน ท่านยังโอภาปราศรัยด้วยเป็นอันดี เมื่อได้พบปะพูดจากับท่านรู้สึกอบอุ่นใจที่ท่านเมตตา

เอาใจใส่สอบถามความเป็นอยู่ด้วยความห่วงใย เสมือนว่าข้าพเจ้าเป็นบุตรหลานมากกว่าผู้ใต้บังคับบัญชา

เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๕ ทราบว่าท่านประสบอุบัติเหตุรถยนต์ที่ท่านขับชนกับรถยนต์คันอื่นที่จังหวัดลำปาง ท่านได้รับบาดเจ็บ ข้าพเจ้าและคณะผู้พิพากษาได้ไปเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาลนครลำปางในวันรุ่งขึ้น พอเข้าไปในห้อง พบท่านนอนอยู่บนเตียงท่ามกลางบุตรธิดาและคุณนายท่านพร้อมหน้า เนื้อตัว หน้าตาสดชื่น ไม่มีริ้วรอยว่าท่านจะได้รับบาดเจ็บมากมายอันใด ท่านยังพูดเสียงดังชัดเจนยังจำได้จนบัดนี้ว่า "คุณถวิลเอ้ย ถ้าหากผมไม่หักพวงมาลัยรถหลบลงข้างทางแล้วรถยนต์คงจะชนกันจัง ๆ แรงกว่านี้ ป่านนี้คุณจะต้องฟังสวดผมแล้ว" ในใจข้าพเจ้า คิดว่าท่านไม่เป็นอะไรมาก คงจะหายวันหายคืนสักสัปดาห์หนึ่งคงกลับไปทำงานตามปกติได้ ต่อมาทราบว่า ท่านได้ไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่ ได้รับการผ่าตัด แต่อาการป่วยกลับทรุดลง และถึงแก่อนิจกรรมในวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ ยังความเศร้าสลดใจแก่คุณนายท่าน บุตรธิดา และผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสูญเสียท่านไป

เรื่องการเกิดแก่เจ็บตายย่อมรู้กันทั่วไปว่าเป็นธรรมดาของสังขาร ไม่มีผู้ใดจะหลีกเลี่ยงได้ เมื่อถึงเวลาแล้ว ทุกคนย่อมจะประสบเหตุการณ์เช่นนั้นด้วยกันทั้งนั้น แม้ว่าท่านอธิบดี ฯ จะได้จากไปแล้ว แต่เกียรติประวัติ คุณงามความดีของท่านยังคงสถิตอยู่เป็นอนุสรณ์ เป็นศิริมงคลแก่ตระกูลสืบไป

สุดท้ายนี้ ขอคุณงามความดี กุศลบุญราศีที่ท่านอธิบดีฉันท์ได้บำเพ็ญมาแล้วขณะเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ประกอบกับอานิสงส์ที่คุณนายท่าน บุตรธิดา และญาติมิตร ตลอดถึงผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านได้บำเพ็ญอุทิศให้แต่วันถึงแก่อนิจกรรม จนถึงวันขอพระราชทานเพลิงศพ ทั้งที่จะบำเพ็ญอุทิศเป็นปัตตานุโมทนามัย บุญกิริยาวัตถุในโอกาสต่อ ๆ ไปทั้งหมด ขอจงเป็นปัจจัยส่งเสริมเพิ่มพูนความสันติสุข เกษมสำราญแก่วิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านอธิบดี ฯ ฉันท์ในสัมปรายภพเบื้องหน้าโน้นเทอญ.

ถวิล เกษรราช

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำพูน.

อาลัย คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ

คุณครูวรรณา ได้มาบอกให้ผมเขียนคำไว้อาลัยคุณฉันท์ เพื่อจะพิมพ์ในหนังสือเพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ในคราวนี้

ความจริงแล้ว ผมอยากจะเขียนมาให้มากพอแก่ความเสียใจและเสียดายในการที่คุณฉันท์ต้องประสบเคราะห์กรรมจนถึงวายชนม์ในคราวนี้ เพราะผมกับคุณฉันท์มีความรักใคร่นับถือกันในส่วนตัวเช่นญาติพี่น้อง และทั้งคุณฉันท์ได้มารับราชการร่วมจังหวัดเดียวกับผม ณ ที่จังหวัดชลบุรี ถึงแม้ว่าเรามีหน้าที่ต่างกันโดยคุณฉันท์ดำรงตำแหน่งทั้งหัวหน้าศาลแขวง และหัวหน้าศาลจังหวัดชลบุรี ส่วนผมเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดในขณะนั้น คุณฉันท์ได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นที่พึ่งของประชาชนได้อย่างดียิ่ง จนถึงแม้ว่าได้ย้ายจากจังหวัดชลบุรีไปแล้วก็ตาม ส่วนผมคงยังรับราชการอยู่ที่ชลบุรีอีกนาน ปรากฏว่าข้าราชการและประชาชนยังมีความเคารพนับถือในคุณงามความดีของคุณฉันท์อยู่ เมื่อผมได้ทราบว่าได้ประสบอุบัทวเหตุก็รู้สึกเสียใจ และได้โทรเลขแสดงความเสียใจไปที่ลำปาง และตั้งใจว่าจะขึ้นไปเยี่ยม แต่ต่อมาอีกไม่นานก็ได้ทราบว่าได้ถึงแก่กรรมเพราะเหตุอุบัทวเหตุนั้น ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะผมรู้อยู่ว่า คุณฉันท์เป็นผู้ขับรถช้า เพราะเป็นผู้สุภาพเรียบร้อยพูดจาอ่อนหวานต่อคนทุกชั้น ไม่น่าจะประสบเหตุเช่นนี้เลย ผมรู้สึกเสียดายและเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ที่คนดี ๆ มาด่วนตายเร็วเกินไป น่าจะอยู่ทำความดีต่อไปอีกนาน ๆ และทั้งคุณฉันท์เองก็กำลังมีความเจริญในหน้าที่ราชการ เพราะด้วยคุณงามความดีที่ได้สร้างสรรค์ไว้ จึงเป็นที่น่าเสียดายยิ่ง

อันความตายนั้นทุกคนก็ทราบกันดีอยู่แล้วว่า เกิดมาแล้วต้องตายทุกคน เว้นแต่เวลาจะช้าหรือเร็วเท่านั้น แต่ผู้ที่กำลังบำเพ็ญแต่ความดี ต้องตายจากไปเช่นนี้ จึงเป็นที่น่าเสียดายและเสียใจยิ่ง แต่เมื่อคุณฉันท์ต้องด่วนจากไปเช่นนี้ ก็ได้แต่ภาวนาขอให้กุศลทั้งหลายที่ท่านได้ทำไว้ และทั้งกุศลที่มวลญาติและมิตรที่ได้ช่วยกันบำเพ็ญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้นั้น ได้เป็นพละปัจจัยส่งผลให้ดวงวิญญาณของคุณฉันท์ วรวิทย์-สัตถญาณ ได้เสวยทิพย์สมบัติประสบแต่ความสุขเกษมในสัมปรายภพ ควรแก่วิสัยเทอญ.

นารถ มนตเสวี

คำไว้อาลัยของนายแพทย์ผจญ วงษ์ตระหง่าน

"พวกคุณนี่ได้บุญมากนะ ที่ช่วยให้คนเจ็บสบายขึ้น" เป็นคำกล่าวของคุณ-ฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณซึ่งสูงทั้งวัย และตำแหน่ง ต่อแพทย์ และพยาบาลคราวลูกคราวหลานที่ให้การรักษาพยาบาลท่านในวันแรก

ตลอดเวลาที่ได้เฝ้าพยาบาลรักษา ท่านไม่เคยแสดงอารมณ์โกรธ หรือไม่พอใจให้เห็น ทั้งที่น่าจะมีบ้าง เพราะอาการป่วยของท่านมิใช่เล็กน้อย อย่างมากที่ท่านแสดงให้สังเกตได้ คืออาการขมวดคิ้วเท่านั้น

ในด้านสติสัมปะชัญญะ ผมเชื่อว่าท่านมีอยู่สมบูรณ์ถึงชั่วโมงสุดท้ายของท่านทีเดียว ในชั่วโมงสุดท้ายผมสังเกตเห็นท่านพยายามที่จะยกมือทั้งสองข้างขึ้นพนม ผมจึงช่วยให้ท่านได้พนมมือตามปรารถนา ธิดาของท่านสองคนเข้าไปกระซิบข้อความบางอย่างกับท่าน ท่านยังแสดงอาการรับรู้ให้เห็นแม้สีหน้าจะแสดงว่าข่มกลั้นความทรมานอย่างมาก

ผมไม่เคยรู้จักกับท่านมาก่อน แต่จากการที่ได้คลุกคลีอยู่กับท่านเป็นระยะเวลาหนึ่ง ก็อดรู้สึกภูมิใจแทนครอบครัวของท่านมิได้ ที่ท่านเพรียบพร้อมด้วยสิ่งดีงามซึ่งทำให้ผมเชื่อว่า ดวงวิญญาณของท่านคงไปสู่สุคติในสัมปรายภพ.

ผจญ วงษ์ตระหง่าน

๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๕

คำไว้อาลัย

คุณฉันท์เป็นบุตรเรียงพี่เรียงน้องกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเรียกบิดามารดาของคุณฉันท์ว่าคุณลุงและคุณป้า ถึงเธอจะมิใช่น้องร่วมท้องแต่ก็เหมือนร่วมบิดามารดาเดียวกัน เพราะเธอมีความสนิทสนมอยู่ในบ้านบิดามารดาของข้าพเจ้ามาตั้งแต่อายุ ๕-๖ ขวบ ซึ่งขณะนั้นเริ่มการศึกษาใหม่ ๆ เพื่อเตรียมตัวเข้าศึกษาในวชิราวุธวิทยาลัย และเมื่อเข้าศึกษาแล้ว ข้าพเจ้ายังต้องไปเยี่ยมในวันสุดสัปดาห์และบางครั้งก็ยังขับรถไปรับเธอมาพักที่บ้านบิดาของข้าพเจ้าและส่งกลับโรงเรียนเป็นประจำ เว้นแต่เวลาปิดเทอมนาน ๆ เธอจึงจะเดินทางกลับไปพักกับคุณลุงและคุณป้าในต่างจังหวัดซึ่งคุณลุงย้ายไปรับราชการเป็นผู้พิพากษาอยู่ในขณะนั้น ท่านพึ่งจะปลดเกษียณกลับเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ในปีที่คุณฉันท์สอบสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๘

คุณลุงบิดาคุณฉันท์ท่านมีพระเดชพระคุณและรักเอ็นดูข้าพเจ้ามากเพราะเมื่อข้าพเจ้ายังเยาว์วัยท่านได้กรุณาอุ้มชูมามากเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่มีน้องชายร่วมบิดามารดา ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงรักคุณฉันท์มาก เธอเป็นน้องที่น่ารักจริง ๆ เป็นคนอ่อนโยนว่านอนสอนง่าย มีกิริยาสุภาพเรียบร้อยมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ๆ บาปกรรมในทางปาณาติบาตก็ไม่เคยกระทำ การพนันต่าง ๆ ซึ่งเด็ก ๆ โดยมากชอบ แต่เธอไม่ชอบ เป็นคนสงบเสงี่ยมเจียมตัวตั้งแต่เธอเป็นเด็กตราบจนกระทั่งเธอได้จากข้าพเจ้าไปครั้งนี้ เธอไม่เคยทำให้ข้าพเจ้าได้รับความขัดข้องหมองใจเลย เธอเป็นผู้มีกตัญญูกตเวทีอย่างสูงผู้หนึ่ง เธอมีความรักและเคารพข้าพเจ้า เมื่อยังเยาว์วัยอย่างไรตราบจนกระทั่งเธอเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เธอก็ยังคงปฏิบัติอย่างเสมอต้นเสมอปลายมิได้เปลี่ยนแปลง เธอเป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในศีลและทานอยู่เป็นนิตย์ เธอเคยปรารภกับข้าพเจ้าว่าตั้งแต่เธอลาอุปสมบทแล้วเธอได้ปฏิบัติวิปัสนากรรมฐานหลังจากสวดมนต์แล้วเป็นประจำทุกคืน เธอเป็นผู้มีความเคารพนบนอบต่อผู้ใหญ่ มีความโอบอ้อมอารีในวงญาติและมิตรสหาย มีความเมตตาปรานีต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา จึงนับว่าเธอเป็นผู้ที่ประพฤติแต่กรรมที่ดีมาตลอดชีวิตของเธอในชาตินี้ และเป็นผู้ที่มีคุณธรรมสูงผู้หนึ่ง

การจากไปอย่างไม่มีเวลากลับของเธอครั้งนี้ จึงยังความโศกเศร้าเสียใจมาสู่ข้าพเจ้าและครอบครัวของข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก ทั้งที่ทราบจากพระพุทธพจน์ว่า สังขารธรรมทั้งหลายเป็นของไม่แน่นอน เมื่อจุติมาเกิดแล้วก็ต้องแตกดับ ทำลายขันธ์เป็นธรรมดา จะช้าหรือเร็วย่อมเป็นไปตามกรรม ฉะนั้นเกียรติคุณและความดีของเธอที่ปรากฏต่อท่านผู้ใหญ่ที่เธอเคารพนับถือ ต่อญาติและมิตรสหายของเธอ ย่อมจะเป็นปัจจัยน้อมนำให้ดวงวิญญาณของเธอได้ประสบสุขสมบูรณ์ในทิพยสถาน แห่งสัมปรายภพด้วยเทอญ

สมุย ชวกุล

คำไว้อาลัย

วันที่ ๓ กันยายน ๒๕๑๕ ผมทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่า ท่านอธิบดีประสบอุบัติเหตุรถชนกันที่จังหวัดลำปาง อาการสาหัส รุ่งขึ้นผมและคุณอภิศักดิ์ พรวชิราภา ผู้พิพากษาศาลจังหวัดน่านไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลจังหวัดลำปาง ให้คุณเพี้ยน พุทธอัตตา ผู้พิพากษาอาวุโสอยู่ทำการแทนที่ศาล

ภายในห้องพิเศษ ณ โรงพยาบาล ร่างท่านนอนสงบนิ่งอยู่บนเตียง กำลังให้น้ำเกลือทราบว่ากระดูกสันหลังส่วนล่างร้าว แพทย์ห้ามเคลื่อนไหว บาดแผลอย่างอื่นภายนอกไม่มี ผมและคุณอภิศักดิ์นั่งเฝ้าอยู่ประมาณ ๒-๓ นาที ท่านค่อยลืมตาหันหน้ามามอง ผมและคุณอภิศักดิ์ก็เข้าไปชิดเตียงทำความเคารพ ประโยคแรกและเป็นประโยคสุดท้ายที่ท่านพูดกับผม ก็คือ "อ้อ คุณอารีหรือ ขอบคุณ คุณอารีและคณะนะที่อุตส่าห์มาเยี่ยมถึงนี่ รู้สึกว่าจะลำบากมากเหลือเกิน ....แล้วนี่คุณเพี้ยนคงเฝ้าศาลอยู่คนเดียวซินะ ...." รู้สึกว่าท่านพูดด้วยความลำบาก และเสียงค่อยมาก เมื่อพูดจบมีอาการอ่อนเพลียและเหนื่อย ประมาณ ๑ นาทีต่อมาท่านก็หลับครู่หนึ่ง ผมและคุณอภิศักดิ์ จึงกลับ

หลังจากนั้นเกือบเดือน ตอนบ่ายวันที่ ๑ ตุลาคม ได้รับวิทยุแจ้งข่าวสั้น ๆ จากศาลจังหวัดเชียงใหม่ว่า ท่านอธิบดีถึงแก่กรรมแล้ววันนี้ที่โรงพยาลจังหวัดเชียงใหม่ ผมทราบข่าวด้วยความตกใจและสลดใจอย่างยิ่ง ไม่ทันได้วิทยุทวนถาม รุ่งขึ้นก็รีบจับเครื่องบินไปเชียงใหม่ มาทราบข่าวรายละเอียดเพิ่มเติมจากหนังสือพิมพ์บนเครื่องบินว่าได้เคลื่อนศพเข้ากรุงเทพ ฯ แล้วอย่างกระทันหัน

สำหรับหน้าที่ราชการที่ได้ปฏิบัติร่วมกับท่านในชั่วระยะเวลา ๗—๘ เดือนนั้น ผมรู้สึกว่าท่านเป็นผู้ที่เคร่งครัดต่อระเบียบแบบแผน ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรอบคอบละเอียดละออถี่ถ้วนยิ่งนัก ประกอบด้วยความห่วงใยในหน้าที่การงาน มีน้ำจิตน้ำใจต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาตลอดเวลา แม้กระทั่งเจ็บหนักอยู่บนเตียงก็ตาม ดังปรากฏประโยคสุดท้ายข้างต้นที่ท่านพูดกับผม นับว่าท่านปฏิบัติตนสมศักดิ์ศรีของตุลาการชั้นผู้ใหญ่แล้ว ในยุคนี้อะไร ๆ ก็รู้สึกว่าจะหากันไม่ได้ยากนัก แต่น้ำใจนั้นหายากเข้าทุกที

ท่านจากเราไปแล้ว ทิ้งไว้แต่น้ำใจและความสะเทือนใจ ผมและคณะผู้พิพากษาศาลจังหวัดน่าน ขอตั้งจิตอธิษฐานด้วยอำนาจแห่งคุณงามความดีทั้งปวงของท่านแต่หนหลัง จงดลบันดาลให้ท่านอธิบดีที่รักและเคารพยิ่ง จงมีแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดร.

อารี กำเนิดงาม

ศาลจังหวัดน่าน

๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

คำไว้อาลัย

โอ้อนิจจา อธิบดี

โอ้ อนิจจา อธิบดี
ศาลภาค ๕ ศรีเชียงใหม่จากไกลเหลือ
สุดจะตามหาได้จิตใจเครือ
ว้าวุ่นเหลือด้วยอาลัยจิตใจงาม
เธอเป็นบุรุษสุดดีหาที่เปรียบ
หากจะเทียบเป็นมณีมีค่าขาน
ทั้งซื่อสัตย์สุจริตจิตชื่นบาน
การทำงานเที่ยงตรงคงบรรทัด

ไม่ยอมรับอามิสมูลสินจ้าง
ไม่เอนข้างคนผิดคิดตระบัด
ยุติธรรมคงเส้นวาและระมัด
ระวังจิตคิดแต่สัจจธรรมตรง
มาจากไปสุดอาลัยแก่หมู่ญาติ
ไม่คิดคาดเร็วจนจิตพิศวง
ขอให้วิญญาณน้องสู่สวรรค์ครรลัยคง
สู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ ฯ

พ.อ. เฉลิม (ชวกุล) พิชญโยธิน

คำไว้อาลัย

เมื่อคุณพ่อรับราชการอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชนั้น ดิฉันยังเล็กมากแต่ก็พอที่จะจำภาพของคุณอาฉันท์ในเวลานั้นได้ดี แม้ว่าคุณพ่อกับคุณอามิได้มีความสัมพันธ์สืบสายโลหิตเดียวกัน แต่ความสัมพันธ์ของท่านทั้งสองก็ดำเนินไปประหนึ่งดังญาติสนิท

ดิฉันไม่ได้พบคุณอามาประมาณ ๒๐ ปี เมื่อ ๓ อาทิตย์ก่อนที่คุณอาจะประสบอุบัติเหตุ คุณอาได้มาส่งคุณแม่ที่บ้าน ดิฉันได้ร่วมฟังคุณแม่และคุณอาสนทนากันถึงเรื่องที่ผ่านมาเมื่อครั้งที่คุณพ่อยังมีชีวิตอยู่ และแม้ว่าคุณพ่อจะจากไปแล้วหลายปี และกาลเวลาได้ผ่านพ้นมานานเพียงใดก็ตาม แต่ก็มิได้ทำให้ความรู้สึกของคุณอาที่มีต่อคุณพ่อและครอบครัวของเราเปลี่ยนไปเลย ซึ่งดิฉันได้ฟังด้วยความตื้นตัน ซาบซึ้งและเกิดความอบอุ่นใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะอย่างน้อยที่สุดก็ยังมีคุณอาที่เป็นญาติผู้ใหญ่ที่นับถืออยู่อีกท่านหนึ่ง

คุณอาประสบอุบัติเหตุรถชนกัน ที่จังหวัดลำปางตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๕ ดิฉันอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ใกล้กันนิดเดียว เพิ่งจะมาทราบข่าวท่านตอนเย็นวันอาทิตย์ และกว่าจะมีโอกาสได้ไปกราบเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาลลำปางได้ ก็เป็นวันอังคารที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๑๕ ซึ่งดิฉันได้ไปกราบเยี่ยมท่านพร้อมกับพี่สาว อาการของคุณอาตอนนั้น ก็มีแต่อาการท้องอืดและอาเจียน แพทย์ไม่ให้รับประทานอาหาร คุณอายังบ่นว่าสมัยนี้แปลกไม่เหมือนกับสมัยก่อนซึ่งเวลาเจ็บป่วยมีแต่จะให้รับประทานอาหารทั้งนั้น

ดิฉันได้ปรึกษากับคุณอาวรรณาและพี่สาว ถึงเรื่องที่จะพาคุณอาไปรับการรักษาต่อที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่ แต่คุณอาฉันท์ก็ยังไม่ตกลงใจ โดยบอกว่าขอปรึกษากับพรรคพวกดูก่อน และเกรงใจแพทย์ที่ทำการรักษาอยู่ด้วย ดิฉันกับพี่สาวจึงเรียนท่านว่าจะมาฟังคำตอบจากท่านในวันเสาร์

เมื่อดิฉันกลับถึงเชียงใหม่ ก็ได้คิดถึงเรื่องของคุณอาจนนอนไม่หลับตลอดทั้งคืน เพราะความเป็นห่วงและอยากจะได้มีโอกาสให้การพยาบาลท่านอย่างใกล้ชิด รุ่งขึ้น

วันพุธที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๑๕ ดิฉันจึงติดต่อขอจองห้องพิเศษจากคุณดรุณวรรณ ยาสมุทร และติดต่อให้นายแพทย์ ผจญ วงษ์ตระหง่าน ช่วยรับเป็นเจ้าของไข้ ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากทั้งสองท่านเป็นอย่างดี ดิฉันและเพื่อน คือคุณดวงวดี ทองอร่าม ได้ไปลำปางตอนเช้า และได้กราบเรียนคุณอาว่าได้ติดต่อเรื่องเกี่ยวกับการที่จะนำคุณอาไปรับการรักษาต่อที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่เรียบร้อยหมดแล้วทุกอย่าง รอคุณอาตัดสินใจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งคุณอาก็ยังมิได้ทันตัดสินใจแต่ประการใด ก็พอดีคุณบัญญัติ สุชีวะ ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมและคณะ ฯ ได้ให้ความกรุณาไปเยี่ยมคุณอา และเมื่อท่านปลัดกระทรวง ฯ ได้ปรึกษากับคณะแพทย์ทางโรงพยาบาลจังหวัดลำปางแล้ว ท่านปลัดกระทรวง ฯ ก็เรียนกับคุณอาว่าจะไปรับการรักษาต่อที่เชียงใหม่หรือกรุงเทพ ฯ ท่านก็จะอำนวยความสะดวกให้ทุกอย่าง ในที่สุดคุณอาก็ตัดสินใจไปรับการรักษาต่อที่เชียงใหม่ และเดินทางถึงโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ เวลาประมาณ ๑๖.๐๐ น. ในวันนั้นเอง

ทันทีที่ถึงโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ ก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากคณะแพทย์และพยาบาลที่ทำการรักษาพยาบาล ทำให้พวกเรามีความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นยิ่งนัก คุณอาได้รับการผ่าตัดในคืนนั้น เวลาประมาณ ๐๑.๐๐ น. – ๐๔.๐๐ น. ของวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๕ โดย พ.ญ. นิมิต มาร์ติน น.พ. ทรงวุฒิ สรสุชาติ พ.ญ. สุรางค์ ชุ่มภิรมย์ น.พ. ผจญ วงษ์ตระหง่าน น.พ. สมพร กุศเลิศจริยา และ น.พ. มัดยิดซิงก์ จาวลา

ในตอนค่ำของวันพฤหัสบดีที่ ๑๔ นั้น ซึ่งเป็นวันหลังจากผ่าตัดวันแรก คุณอามีอาการกระสับกระส่ายมาก (ต้องใช้เครื่องช่วยในการหายใจตลอดเวลา จึงต้องใช้วิธีเขียนหนังสือแทนการพูด) เมื่อให้คุณอาเขียนหนังสือก็แทบไม่เป็นตัวอักษร แต่มีอยู่ประโยคหนึ่งที่ดิฉันและเพื่อน ๆ ได้สังเกตจากการเขียนและตัวอักษรที่เขียน คุณอาเขียนไว้ว่า "I will die today" ดิฉันและเพื่อนวิตกในอาการของคุณอาอยู่แล้ว ยิ่งมาได้เห็นประโยคที่คุณอาเขียนก็ยิ่งแทบจะทำให้ทำอะไรไม่ถูก ด้วยความสงสารในความเจ็บปวดทรมานของคุณอา และวิตกว่าคุณอาจะเป็นอย่างที่เขียน แต่เหตุการณ์ในคืนนั้นก็ผ่านพ้นมาได้ด้วยดี

ในบางวันจากการสังเกตของพวกเราเองและผู้ที่มาเยี่ยม จะเห็นว่าคุณอามีหน้าตาสดชื่น อารมณ์ดี เขียนหนังสือโต้ตอบ ทำให้พวกเราดีใจ และคิดว่าอาการของคุณอาคงจะดีขึ้นเรื่อย ๆ

แต่ในบางวันคุณอารู้สึกไม่ค่อยสบาย อ่อนเพลียมาก ดังนั้นการที่คุณอาจะเขียนบอกให้ทราบอย่างที่เคย ก็เป็นไปอย่างไม่สะดวก ก็ได้แต่ทำมือบอกใบ้ให้ทราบ บางครั้งพวกเราก็เดากันไม่ถูกว่าที่คุณอาแสดงนั้น ต้องการจะบอกอะไร ? ก็รู้สึกสงสาร อยากจะร้องไห้เป็นกำลัง เพราะอยากจะทำให้คุณอาสบายกายสบายใจ แต่ก็ไม่สามารถที่จะทำได้ บางครั้งก็สังเกตได้ว่าคุณอารับคำตามที่พวกเราแปลความหมายไปทั้ง ๆ ไม่ตรงกับความต้องการของคุณอาเลย อาจจะเป็นเพราะว่าคุณอาจะเกรงใจพวกเราหรือไม่ก็อ่อนใจที่จะบอกให้พวกเราทราบได้

แม้ในขณะที่คุณอายังเจ็บป่วยอยู่ ก็ยังให้ความเป็นห่วงผู้อื่นอยู่เสมอ เช่น เมื่อมีคณะผู้พิพากษามาเยี่ยมจากต่างจังหวัด ก็เขียนหนังสือบอกว่า "ไม่อยากให้มาเลยจริง ๆ" บางคืนก็ไล่ให้พวกเราไปนอนบ้าง บางวันคุณอานึกว่าเป็นวันราชการก็ไล่ให้ไปทำงาน และเมื่อผู้ที่คุณอานับถือมาก คือ ม.จ. วงศ์มหิป ชยางกูร ได้เสด็จมาเยี่ยม คุณอาก็เขียนหนังสือให้จัดชงชาจีนถวายอย่างที่คุณอาเคยทำเป็นประจำ และยังเตือนใหจัดน้ำหวานให้แพทย์และแขกที่มาเยี่ยมอีกด้วย

ระยะหลัง ๆ อาการของคุณอามีแต่จะทรุดลงทุกวัน ๆ แต่กำลังใจของคุณอาดีมาก ให้ความร่วมมือในการรักษากับแพทย์และพยาบาลเป็นอย่างดี แม้ว่าจะเจ็บปวดเพียงใด ซึ่งดิฉันสังเกตดูจากสีหน้าท่าน เวลาช่วยจับพลิกตัวหรือเปลี่ยนท่านอน คุณอาต้องใช้เครื่องช่วยในการหายใจตลอดเวลา แต่ก็รู้สึกตัวดีมาโดยตลอด จนประมาณ ๓๐ นาทีที่จะถึงวาระสุดท้ายของชีวิตจึงไม่ค่อยรู้สึกตัว

ตลอดเวลา ๑๙ วันที่ดิฉันและเพื่อน คือ คุณดวงวดี ทองอร่าม และคุณเทียมศร ทองสวัสดิ์ ได้อยู่รับใช้ให้การพยาบาลคุณอาร่วมกับคุณอาวรรณาและลูก ๆ กับญาติที่ผลัดกันขึ้นมาเยี่ยม แม้ว่าดิฉันจะทราบตั้งแต่วันแรกที่ทำการผ่าตัดแล้วว่าอาการของคุณอาค่อนข้างจะหนักมาก และโอกาสที่จะหายก็มีน้อย แต่พวกเราก็ยังมีความหวังว่าคุณอาอาจจะเป็น ๑ ใน ๑๐๐๐ ที่จะหายกลับคืนสู่สภาพปกติ เพราะนอก

จากคุณอาจะได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดีจากคณะแพทย์ซึ่งประกอบด้วย พ.ญ. นิมิต มาร์ติน น.พ. สมพร กุศเลิศจริยา น.พ. ม.ร.ว. ธันยโสภาคย์ เกษมสันต์ พ.ต.ต. น.พ. โกสุม สุขถาวร และ พ.ญ. พาณี สุทธิพันธ์ แล้วยังมีอาจารย์แพทย์ที่ให้ความห่วงใยเป็นพิเศษ อาทิเช่น น.พ. ระเบียบ ฤกษ์เกษม น.พ. ชาญ สถาปนกุล น.พ. ทรงวุฒิ สรสุชาติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง น.พ. มุนี แก้วปลั่ง ซึ่งให้การดูแลอย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด นอกจากนี้แล้วยังมี ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม คุณบัญญัติ สุชีวะ ท่านหัวหน้าศาลเชียงใหม่ คุณประมาณ ชันซื่อ และคณะ ฯ และคุณพันธ์นฤมิต อินทะเคหะ เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดหายาตามที่แพทย์ต้องการใช้ได้ทันทีทุกประการ ซึ่งดิฉันมีความรู้สึกว่า ทุกๆท่านที่ได้มีความห่วงใยและเต็มใจที่จะช่วยเหลือและรับใช้คุณอาในครั้งนี้ ก็เนื่องจากได้เห็นคุณงามความดีของคุณอา หรือเคยได้รับความกรุณาปรานีจากคุณอามาก่อน

แต่แล้วในที่สุด ความพยายามของคณะแพทย์และพยาบาลผู้ทำการรักษาพยาบาลคุณอาและจากการเอาใจช่วยของพวกเราก็ไม่เป็นผล เนื่องจากว่าอาการของคุณอาสาหัสเกินกว่าที่แพทย์จะเยียวยาได้ คุณอาจึงได้จากไปอย่างไม่มีวันกลับ เมื่อเวลา ๑๒.๐๕ น. ของวันอาทิตย์ที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ โดยทิ้งความอาลัยและโศกเศร้าไว้ให้แก่ครอบครัวและญาติมิตรเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าร่างกายของท่านจะสูญสิ้นไปแล้ว แต่คุณงามความดีของท่านก็ยังฝังอยู่ในความทรงจำตลอดไป จะเสียดายก็แต่ที่ว่า กว่าจะได้มีโอกาสพบคุณอาก็เป็นระยะเวลานานเหลือเกิน และก็เป็นเพียงช่วงระยะเวลาอันสั้นเท่านั้น ซึ่งโอกาสที่จะได้พบก็ไม่มีอีกต่อไปแล้ว

ในที่สุดนี้ ด้วยกุศลกรรมที่คุณอาได้ปฏิบัติมาชั่วชีวิตนี้ช่วยดลบันดาลให้วิญญาณของคุณอาไปสู่สุขคติในสัมปรายภพเทอญ.

จากหลาน

พรจันทร์ สุวรรณชาต

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๗ พ.ย. ๑๕

จดหมายเยี่ยมจากคุณเฉลิม โปษยานนท์

๓๑ ซอยพิพัฒนธนาการ วัดพระยาไกร

ยานนาวา นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕

พี่ฉันท์ ที่รักและเคารพ

เมื่อเช้านี้คุณพยุง ตัญญะแสนสุข เพื่อนของผม เขาโทรศัพท์มาบอกว่าได้อ่านข่าวในหนังสือพิมพ์สยาม ลงข่าวว่าพี่ฉันท์ฯ ได้รับอุบัติเหตุทางรถยนต์ ผมได้โทรศัพท์ไปสอบถามที่บ้านของพี่ฉันท์ฯ แอ๊วเป็นคนรับโทรศัพท์ จึงได้ทราบว่าพี่ฉันท์ได้รับบาดเจ็บ และขณะนี้อยู่ที่โรงพยาบาลจังหวัดลำปาง ผมและสมรพร้อมทั้งหลานๆ ได้รับข่าวนี้ด้วยความสลดใจในการที่พี่ฉันท์ฯ ต้องได้รับเคราะห์ร้ายโดยปัจจุบันทันด่วน พวกเราจึงขอแสดงความเสียใจและขอให้พี่ฉันท์ฯ จงปลอดภัยและหายวันหายคืน.

รักและเคารพ

เฉลิม

จดหมายเยี่ยมจาก คุณแสวง จินดานนท์

๑๑๖๒/๑ ซอยวัฒนา ต. บางลำภู
อำเภอคลองสาน ธนบุรี

๑๑ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน คุณอาว์ ที่รักเคารพ

วันนี้อ่านหนังสือพิมพ์สยามลงข่าววันที่ ๘ กันยายนนี้ เวลา ๑๖.๐๐ น. คุณอาว์ขับรถจากลำปางกลับเชียงใหม่ ชนกับรถยนต์แท็กซี่ บาดเจ็บสาหัส รู้สึกตกใจและเสียใจมาก ว่าระยะทางไกล ๆ ทำไมไม่ให้คนขับรถขับ ขับเองทำไม แต่ชนแล้วก็ต้องนับว่าเป็นคราวเคราะห์ของเรา ขอแต่ให้คุณอาว์หายเร็ว ๆ ก็แล้วกัน ขณะนี้ไม่ทราบว่าคุณอาว์อยู่ที่ลำปางหรือที่เชียงใหม่ก็เดาเอาว่าคุณอาว์คงกลับจากโรงพยาบาลลำปาง มาโรงพยาบาลเชียงใหม่แล้ว

แปลกตรงที่ว่า คุณอาว์ก็มีพระเครื่องคล้องคอเต็มคอ แต่ทำไมรถจึงชนให้คุณอาว์บาดเจ็บสาหัสได้ แต่ถ้าจะคิดว่า ถ้าไม่มีพระเครื่องคุณอาว์อาจเสียชีวิตก็ได้ มีพระเครื่องจึงรอดตาย ดังนี้ ก็เป็นกุศล

ผมเคยถูกชนที่ประจวบ รถที่ถูกชนเป็นรถจี๊บ ชนจนคานหน้าหัก อาจารย์สัญญาท่านให้คนรีบไปดู (ชนที่หัวหิน) โดยท่านคิดว่าผมตายแล้ว เปล่าเลยครับ พวกผมนั่งสบายบนรถไม่มีใครตกรถเลย ผมไปกัน ๗ คน ผู้ใหญ่ ๓ เด็ก ๔ มียายหมูนั่งหน้ารถติดกับเกียร์ หัวเข่าขวาถูกเกียร์แดงไปนิดเดียว พระเครื่องเรามีทั้ง ๗ คน เป็นหลวงปู่ทวดทั้งนั้น พวกผมก็มีผงสุพรรณกำแพง เขย่งวัดกระต่ายตอดกับวัดป่าเลไลย์ กับอีก ๒ องค์ ไม่สำคัญเท่าหลวงปู่ทวด ท่านชอบแสดงอภินิหารอย่างนี้ แต่คนไม่เป็นไรเลย ผงสุพรรณนั้นเป็นพระนำพล คือ มีท่านองค์เดียวก็คุ้มคนทั้งกองทัพหรือกองพลงั้นเถอะได้หมด

จดหมายนี่ยาวหน่อยไม่เหมาะกับคนเจ็บสาหัสอ่าน แต่ผมว่าคุณอาว์คงไม่เป็นไรมากหรือมากก็เบาทุเลาแล้ว อ่านเป็นการฆ่าเวลาและให้หายเร็ว ๆ ได้ก็พอใจแล้ว

ผมน่ะขอประทานโทษมาเยี่ยมเองไม่ได้ จะไปยื่นแถลงการณ์ฎีกาที่ศาลจังหวัดสกลนคร ก็ขอฝากน้ำใจมากับจดหมายยาว ๆ อย่างนี้ว่าให้คุณอาว์หายบ่วยโดยรวดเร็ว

พูดถึงเรื่องพระเครื่องไม่จบง่าย พระสมเด็จดูยากชะมัดผมเองยังเรียนไม่จบ ของแท้ (หรือปลอมแต่หลงเข้าใจว่าแท้) เขาแลกกับรถเก๋งราคาแสนมาแล้ว เพื่อนผมเป็นพ่อค้าที่ประจวบ คุณหญิงเขารู้จัก ชื่อวิชัย หมอนี่รถคว่ำ ๓ ครั้ง ไม่เป็นอะไรเลย คนอื่นอานไปตาม ๆ กัน หมอหน้าตาเฉย จบละนะครับ ขอให้คุณอาว์หายวันหายคืน ถ้ารู้สึกว่าบอบช้ำมาก คุณอาว์ให้คนสนิทไปหาดีหมี (หมีจริง ๆ มิใช่ดีไก่หรือดีอื่น) มาฝนกับเหล้าโรงอย่างขาวขนาด ๒๘—๓๐ ดีกรีทานเสียจะได้สบาย ตำราจีนเขาว่าแก้ช้ำใน อย่าให้หมอปัจจุบันรู้ มิฉะนั้นหัวเราะเยาะเอาแน่ แต่มันก็ไม่มียาแก้ช้ำอย่างนี้ ตำราจีนเขาว่ามันดีนักเพราะช้ำในนั้นมันอาจเป็นทีบีได้ ผมแก่แล้วก็พูดอย่างหัวโบราณ คุณอาว์ไม่เชื่อก็อย่าหัวเราะเลยเพราะหวังดีเท่านั้น เสียใจด้วยในเคราะห์ครั้งนี้ และขอทายว่าผ่านเคราะห์ไปแล้ว ขึ้นศาลฎีกาแน่.

แสวง

จดหมายเยี่ยมจากท่านขุนสนิทประชาราษฎร์

๓๘/๑ ถนนห้วยแก้ว

๑๒ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ที่เคารพ

ผมได้ทราบข่าวทางหนังสือพิมพ์ว่า ได้เกิดอุบัติเหตุรถชนมีอาการสาหัสและได้มารักษาตัวอยู่ที่ ร.พ. ลำปาง

ส่วนผมเมื่อทราบเหตุแล้ว รู้สึกมีความเสียใจเป็นอันมาก จะเดินทางมาเยี่ยมท่าน ก็มาไม่ได้เพราะป่วยเจ็บหัวเข่า จะนั่งนานก็ไม่ได้มีอาการปวดต้องไปอบไฟฟ้าที่ ร.พ. ทุกวัน เพราะเหตุนี้ขอได้โปรดให้อภัยผมด้วย

ผมขออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกจงอภิบาลรักษาให้ท่านอธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๕ จงหายวันหายคืนเถิด

ขอแสดงความเคารพอย่างสูง

ขุนสนิทประชาราษฎร์

จดหมายเยี่ยมจากคุณสงวน สิทธิไชย

อธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๙
สำนักงานจังหวัดสงขลา

สงขลา

๑๒ ก.ย. ๑๕

ฉันท์ เพื่อนรัก

กันได้ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่าแกได้รับอุบัติเหตุถึงบาดเจ็บสาหัส ได้จ.ม. บอกต๋าให้มาเยี่ยมแกแทนพ่อ แล้วได้ข่าวอีกว่าแกต้องเข้า ร.พ. ที่ลำปาง จึง จ.ม. ซ้ำ ให้ณรงค์ผู้พิพากษาน้องเขยกันมาเยี่ยมแทน เมื่อคืนฝันถึงแกว่าไปหากันที่บ้านแต่ลางๆ ไม่ใช่บ้านที่สงขลา ปรากฏว่าแกเซียวไปเล็กน้อย ดูเหมือนจะเป็นรอยแผลเป็นที่หน้า ตื่นขึ้นมาได้เล่าให้เมียเขาฟัง เขาว่าแกคงได้รับบาดเจ็บมากแต่ไม่เป็นอันตรายถึงชีวิต เพราะแกไม่ได้มาเยี่ยมกันที่สงขลา กันไม่สบายใจอย่างยิ่ง เป็นห่วงแกที่สุด จึงต้อง จ.ม. มาอีก จะถึงมือแกเมื่อไรก็ไม่รู้ อยากจะบอกให้รู้ว่าแกยังมีเพื่อนที่เป็นห่วงแก มากคนหนึ่ง ไม่รู้จะช่วยอย่างไรได้เพราะอยู่ไกล ได้แต่ภาวนาขออย่าให้แกเป็นอันตราย จนเกินเหตุ แกสร้างกุศลไว้มาก ขอให้บุญกุศลคุ้มครองแกให้รอดพ้นจากอันตราย ร้ายแรง เพียงแค่ฟาดเคราะห์ไปเท่านั้น มีอะไรที่จะให้กันช่วยได้จะช่วยทำทันที กัน หวังว่าแกคงได้รับการเยียวยารักษาหายวันหายคืนในเร็ววัน ถ้าเป็นไปได้ กันจะพยายาม ไปเยี่ยมแกถึง ร.พ. ปลายเดือนหน้า

กันอยากฟังข่าวจากแกพอให้โล่งอกบ้าง บอกลูกหลานที่เฝ้าไข้อาการของแก ส่งข่าวให้รู้บ้างจะดีมาก

คิดถึง

สงวน

จดหมายเยี่ยมจากคุณประกอบ วณิคพันธุ์

ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

๑๒ กันยายน ๒๕๑๕

กราบเรียน ท่านหัวหน้าที่เคารพ

ผมเสียใจมากที่ท่านหัวหน้าต้องประสบเคราะห์และไม่สามารถมาเยี่ยมด้วยตนเองได้ ข่าวก็สับสนมาก คุณแจ๊ดโทรศัพท์ถามแพทย์บอกว่าปลอดภัย มีอาการเพียงกระดูกเชิงกรานร้าว แต่ทางกระทรวงถามมาทางศาลจังหวัดลำปาง ทางศาลว่ามีซี่โครงหักด้วย แต่ข่าวที่ตรงกันก็คือว่า ท่านหัวหน้ามีอาการปลอดภัย ซึ่งทำให้พวกเราทางกรุงเทพ ฯ สบายใจขึ้นมาก

ท่านปลัดกระทรวงและท่านรอง ฯ มาเยี่ยม ผมถือโอกาสฝากหลวงพ่อวัดฉลองมาให้ท่านหัวหน้าด้วย ทางภูเก็ตนับถือมากโดยเฉพาะทางรักษาโรคภัยไข้เจ็บ

หวังว่าคุณพระศรีรัตนตรัยและผลบุญที่ท่านหัวหน้าทำมาคงดลบันดาลให้ท่านหัวหน้าหายป่วยอย่างรวดเร็ว

คุณแจ๊ดฝากเยี่ยมด้วยครับ รู้สึกห่วงมาก โทรศัพท์ติดต่อถามข่าวคราวตลอดเวลารวมทั้งโทร. มาลำปางด้วย

กลางคืนวันอาทิตย์ผมโทรไปที่โรงพยาบาลลำปางหลายครั้งแต่ติดต่อไม่ได้

รักและเคารพยิ่ง

ประกอบ วณิคพันธุ์

จดหมายเยี่ยมจากคุณสังวร ดวงพลอย

จ่าศาลเอก ศาลแพ่ง

๑๒ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน ท่านอธิบดีที่เคารพยิ่ง

ผมได้อ่านข่าวในหนังสือพิมพ์ว่า ท่านอธิบดีประสบอุบัติเหตุ รถชนกันที่จังหวัดลำปางตามข่าวว่าชนกันอย่างแรง ผมตกใจและเป็นห่วงท่านเป็นอย่างยิ่ง ได้ทราบจากคุณประกาศ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์บอกว่า ท่านอธิบดีปลอดภัยแล้ว ผมรู้สึกโล่งใจขึ้นมาก ผมเองพอทราบข่าวก็ยังนึกมั่นใจว่าท่านอธิบดีเป็นนักเลงเล่นพระเครื่อง มีหลวงพ่อดี ๆ คล้องคออยู่ตั้งหลายองค์คงไม่เป็นไร ผมขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยได้โปรดคุ้มครองและอภิบาลรักษาให้ท่านอธิบดีหายเจ็บป่วยโดยเร็วด้วยเถิด

ผมและครอบครัวสบายดีครับ.

ด้วยความเป็นห่วงและเคารพยิ่ง

สังวร ดวงพลอย

จดหมายเยี่ยมจากคุณชลูตม์ สวัสดิทัต

ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลแพ่ง
ศาลแพ่ง

๑๓ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน ท่านฉันท์ที่เคารพและนับถือ

ผมได้ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่า ท่านเกิดอุบัติเหตุรถชนกัน ผมและภรรยาขอแสดงความเสียใจและมีความห่วงใยในเหตุการณ์ที่ท่านได้รับเคราะห์ครั้งนี้ จึงขอภาวนาให้ท่านได้หายจากการได้รับบาดเจ็บและปลอดภัยโดยเร็วด้วย.

โดยความเคารพและคิดถึงเสมอ

ชลูตม์ สวัสดิทัต

จดหมายเยี่ยมจากคุณเธียร เจริญวัฒนา

ศาลจังหวัดสมุทรปราการ

๑๓ กันยายน ๒๕๑๕

กราบเรียนท่านอธิบดีที่เคารพ

ผมและคุณสงบได้ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่าท่านได้รับบาดเจ็บจากอุบัติเหตุด้วยความเสียใจและเป็นห่วงยิ่ง เมื่อทราบจากผู้พิพากษาที่เชียงใหม่ว่าได้รับบาดเจ็บไม่มากนักและคงจะหายในเร็ววันก็รู้สึกโล่งใจ ผมและคุณสงบอยู่ไกลไม่มีโอกาสมาเยี่ยม จึงเรียนมาด้วยจดหมายนี้แทนการเยี่ยม และหวังว่าท่านคงจะสบายและหายป่วยโดยเร็ว ผมและคุณสงบสบายดี

โดยความเคารพยิ่ง

เธียร เจริญวัฒนา

นครศรีธรรมราช

๑๔ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน คุณฉันท์เพื่อนรักนับถือ

ได้ทราบทางหนังสือพิมพ์ว่าเพื่อนเคราะห์และได้รับบาดเจ็บโดยไม่ทราบรายละเอียด ทำให้รู้สึกเป็นห่วงและกังวลมาก ได้พยายามสอบถามและติดต่อทางโทรศัพท์ไปกระทรวง ก็ได้รับตอบว่าสายโทรศัพท์ติดต่อเสีย ในวันต่อ ๆ มาจึงได้ทราบรายละเอียดขึ้นบ้างว่าเพื่อนปลอดภัย เพียงแต่กระดูกซี่โครงเดาะ และเชิงกรานร้าว จึงค่อยโล่งใจด้วยเป็นอันมาก จึงหวังใจว่าเพื่อนคงปกติและอาการทุกอย่างดีขึ้นเรื่อย ๆ ผมและภริยาต่างเอาใจช่วยและขอให้หายวันหายคืนนะ และเมื่อปกติดีแล้วค่อยแจ้งรายละเอียดไปให้ทราบบ้าง

ภัยอันตรายทางรถยนต์ผมเป็นทุกข์และเป็นห่วงอยู่มาก เพราะเราต้องเดินทางบ่อย ๆ และในเส้นทางไกล ไหนจะหวาดระแวงการประมาทของคนอื่น ไหนจะต้องหลบหนีผู้ก่อการร้าย ควรนำหลวงพ่อและพระคุ้มครองไปด้วยครับ.

รักและนับถือเสมอ

ประสพ ปรัชญาภรณ์

จดหมายเยี่ยมจากคุณแสวง ลัดพลี

๑๒๖ ดาวคนอง ธนบุรี

๑๔ ก.ย. ๑๕

คุณฉันท์ ที่รัก

วันนี้ ผมได้รับจดหมายจากณรงค์ว่าได้รับบาดเจ็บสาหัสมาก และขณะนี้ กำลังนอนป่วยอยู่ ร.พ. ลำปาง

ที่จริงผมทราบจากหนังสือพิมพ์สยามแล้ว จึงให้ณรงค์เขามาเยี่ยมคุณและเขาได้ส่งข่าวของคุณฉันท์ไปให้ทราบแล้ว

อนึ่งที่จริงเรามิได้เป็นฝ่ายประมาท แต่หากฝ่ายตรงข้ามก็คงจะเลินเล่อไม่ดูให้ดีก่อน ประกอบตรงนั้นเป็นทางโค้งไม่อาจมองเห็นได้ เป็นคราวประจวบเหมาะ

ผมรู้สึกเสียใจมาก และขออำนาจคุณพระรัตนตรัยจงดลบันดาลให้คุณฉันท์จงปราศจากโรคา ปลอดภัย ขอให้คุณพระจงคุ้มครองให้หายวันหายคืนได้ในเร็ววันนี้

โดยความรักอย่างยิ่ง

แสวง ลัดพลี

จดหมายเยี่ยมจากคุณพระพิบูลย์ไอศวรรย์

๗๓ ซอยนวลนรดิส ประตูน้ำภาษีเจริญ
นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

๑๕ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน ท่านอธิบดีศาลจังหวัดเชียงใหม่

ผมขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งในการที่ท่านอธิบดีประสบอุบัติเหตุเนื่องจากถูกรถยนต์ชน หวังว่ากุศลผลบุญของท่านอธิบดีคงจะดลบันดาลให้ท่านอธิบดีปลอดภัยแล้ว ผมได้เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์ด้วยความตกใจและเสียใจมาก ขอให้อำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยจงดลบันดาลให้ท่านอธิบดีประสบแต่ความสุขและความเจริญในทางราชการยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

โดยความรักและคิดถึง

พิบูลย์ไอศวรรย์

จดหมายเยี่ยมจากคุณสมุย ชวกุล

๗๑/๑ ถนนพญาไท นครหลวงฯ

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕

น้องฉันท์ ที่รัก

พี่พึ่งทราบเรื่องอุบัติเหตุของน้องจากคุณเฉลิม โปษยานนท์ ว่าน้องไปตรวจราชการที่ลำปาง และขากลับรถถูกชนแล้วรถของน้องตกลงข้างถนน น้องได้รับบาดเจ็บและต้องรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลที่จังหวัดลำปาง และอาการขณะนั้นปลอดภัยแล้ว แต่พี่ก็ไม่วายเป็นห่วงได้โทรไปถามที่บ้าน แม่ชุบบอกว่ากระดูกเชิงกรานร้าวและกระดูกสันหลังเดาะ หรือซี่โครงหักซี่หนึ่งยังไม่แน่ พี่ไม่วายเป็นห่วง แม่อร่ามเขาก็เคี่ยวให้พี่ติดต่อให้น้องไปรักษาตัวที่ ร.พ. เชียงใหม่จะดีกว่า หรือไม่ก็ลงมากรุงเทพฯ แต่ก็ไม่ทราบว่าจะติดต่ออย่างไร เพราะขณะนั้นตกตลึงและนึกไม่ออก จะขึ้นมา ขณะนั้นก็มาไม่ได้ พี่ได้แต่คอยเฝ้าฟังอาการของน้อง พี่ติดธุระจำเป็นจริง ๆ พ่ออร่ามเขาก็ถูกงูเขียวหางไหม้กัด และบวม เดินเหินไม่ได้ ที่บ้านก็ไม่มีใคร อยู่กันเพียงสองคนเท่านั้น คุณอาวิก็คอยจะขึ้นล่องอยุธยาอยู่เรื่อย ๆ รุ่งขึ้นวันที่ ๑๔ พี่โทรมาถามอาการของน้องที่แม่ชุบอีก จึงทราบว่า น้องย้ายมาที่ ร.พ. ที่สวนดอก และจะต้องทำการผ่าตัด จึงยิ่งทำให้พี่เป็นห่วงมากขึ้น แต่ก็ยังอุ่นใจว่า ที่ ร.พ. สวนดอกเขามีหมอมือดี ๆ มีคนตกเครื่องบินซี่โครกหักตั้ง ๔ ซี่ เขายังรักษาหายได้โดยปลอดภัย พี่พยายามโทรมาขอพูดกับคุณวรรณา ถึงสามครั้ง ก็พูดไม่ได้ จึงบอกไปที่น้องชุบ น้องชุบบอกว่าจะขึ้นมาเยี่ยมน้องในวันศุกร์ที่ ๑๕ พี่และพ่ออร่ามได้โอกาสฝากคำแนะนำมายังน้องด้วย หวังว่าน้องคงทราบแล้ว

เหตุที่พี่เป็นห่วงน้องมาก เพราะน้องไม่เคยเข้าทำการผ่าตัดในโรงพยาบาลเลย เรื่องหลังจากทำการผ่าตัดเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องระวังในการปฏิบัติตัว คือต้องระวังในเรื่องการรับประทาน (อาหารเป็นเรื่องสำคัญ) และเรื่องการระวังการกระทบกระเทือนของร่างกายอีกประการหนึ่ง น้องจะต้องอยู่ในคำสั่งและคำแนะนำของหมอ

และคอยสังเกตอาการของเราเองว่า มีอาการผิดแผกอย่างไรเกิดขึ้นในร่างกายเรา เราจะต้องบอกหมอและพยาบาลทันที อาการของน้องเท่าที่พี่ทราบ น้องจะต้องระวังรักษาตัวและปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอไปอีกนาน อย่าได้ประมาทเป็นอันขาด เพราะเรื่องเกี่ยวแก่ตับเป็นเรื่องสำคัญรักษายากทำการผ่าตัดก็ไม่ได้ ต้องใช้เวลาให้ค่อยทุเลา ๆ ขึ้นด้วยตัวของเราเอง และอีกประการหนึ่ง มักจะพาลเกิดโรคแทรกได้ง่าย โปรดระวังให้มาก ๆ

พี่จะมาเยี่ยมในวันสองวันนี้ก็ไม่ทัน เพราะติดธุระสำคัญเกี่ยวกับการเลือกตั้งประจำปีพึ่งเสร็จไปเมื่อคืนนี้ และหวังว่าคงจะมาได้ในวันสองวันนี้ พี่มีน้องคนเดียวที่เป็นผู้เชิดชูเกียรติในวงศ์สกุลเรา เพราะฉะนั้นขอน้องจงระวังรักษาตัวไว้ให้ปลอดภัยและกลับปกติอย่างเดิมโดยน้องจะต้องเชื่อฟังตามคำที่หมอแนะนำไว้ สิ่งใดที่จะเป็นอันตรายในการรักษาตัวแล้ว น้องต้องพยายามหักห้ามจิตใจเราไว้ เพราะหมอพยาบาลเป็นผู้น้อย เขาย่อมจะเกรงใจและมักจะคอยปฏิบัติตามใจเรา ฉะนั้นน้องจะต้องการรับประทานอะไร เราจะทำอะไร ต้องขอความเห็นของเขาก่อน เขามีความชำนาญและได้เห็นประสบการณ์มามากในการบ่วยไข้ ถ้าเขาให้ความเห็นว่าปฏิบัติได้หรือไม่ได้เราก็ต้องฟังเขา น้องต้องเอาธรรมะมาเป็นเครื่องสงบจิตใจ ปฏิบัติตามคำแนะนำเขาอย่าฝืนเขา เพราะถ้าน้องฝืน ขอน้องจงนึกถึงคุณบ้าให้มาก เพราะพึ่งจะทุเลาลุกนั่งได้ น้องเป็นที่รัก ที่พึ่ง เชิดหน้าชูตาอยู่คนเดียวของท่าน น้องยังควรที่จะเป็นที่พึ่งของญาติไปได้อีกนาน ฉะนั้นขอน้องจงระวังรักษาตัวให้หายได้เร็วเท่าใดยิ่งดี จะได้เป็นยาช่วยรักษาจิตใจของท่านด้วย

ในที่สุดนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยจงคุ้มครองและปกบั๊กรักษาให้น้องของพี่หายวันหายคืน โดยปราศจากภยันตรายทั้งปวง เรื่องที่แล้วเป็นเรื่องของกรรมเก่า ขอให้น้องจงอโหสิแก่เจ้าเวรนายกรรมเขาเสีย และได้หายกลับมาสู่บ้านเรือนเราดังเดิม.

ด้วยความรักยิ่ง

สมุย ชวกุล

ป.ล.

เรื่องเกี่ยวแก่ตับ พี่อร่ามเขาไปพบหมอจรัสพัฒน์ ถามความเห็นเขามาแล้ว เขาบอกว่า ไม่เป็นอะไรเมื่อเย็บที่ฉีกแล้ว และเลือดก็คงต้องเดินติดต่อได้ดังเดิม และก็คงปลอดภัย เขาถามว่ามีไข้ไหม พี่อร่ามเขาบอกว่าไม่มี เขาก็ว่ายิ่งดีมากแสดงว่าไม่มีการอักเสบภายใน เรื่องที่พี่เขียนไว้ในตอนบนเมื่อคืนนี้ แม่อร่ามเขาไปทราบมาจากใครไม่ทราบมาเล่าให้ฟังเมื่อเขาโทรศัพท์คุยกับอู๊ดแล้ว พี่จึงพลอยเป็นห่วง และวันนี้พี่ทราบจากตี๊กว่า น้องสบายขึ้นกว่าเก่าอีก เลยทำให้พี่สบายใจขึ้นมาก อย่างไรก็ดี ขอน้องจงปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอไว้จนกว่าเราจะหายและปลอดภัยแล้ว พี่เป็นห่วงจริง ๆ จะมาขณะนี้ที่บ้านก็ไม่มีใคร อยู่กันสองคนในเวลากลางคืนทุก ๆ คืน ขอคุณพระรัตนตรัยจงคุ้มครองป้องกันน้องให้ปลอดภัยได้กลับบ้านเร็ว ๆ พี่สวดมนต์อ้อนวอนทุกคืน.

สมุย

จดหมายเยี่ยมจากคุณปาลพันธุ์ ปาณิกบุตร

อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์
๑๖๐ ซอยสวนพลู ๑ ถนนสาธรใต้

๒๕ กันยายน ๒๕๑๕

เรียน คุณฉันท์

ผมยินดีเป็นอย่างมากที่ได้ทราบว่าคุณปลอดภัยจากการเคราะห์ร้ายที่แล้วมา และพร้อมกันนี้ผมขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในเชียงใหม่ จงดลบันดาลให้คุณหายจากการเจ็บป่วยครั้งนี้โดยเร็วที่สุด

ทุกครั้งที่ผมไปเยี่ยมคุณแม่คุณ ผมสั่งท่านไว้ว่า ถ้ามีโทรศัพท์ทางไกลจากคุณขอให้เรียนคุณด้วยว่าผมฝากการเยี่ยมมา เมื่อวานนี้ผมไปเยี่ยมท่าน พอจะเรียกได้ว่าดีขึ้นมากและไม่นานนักท่านก็คงจะยืนและเดินได้ด้วยตัวของท่านเอง ขณะนี้ผมยังต้องให้มีการพยุงไว้ก่อน

สำหรับคุณนั้น ผมขอเรียนอย่างกันเองว่าควรจะพักฟื้นอยู่ที่เชียงใหม่จะดี เพราะอากาศดีกว่ากรุงเทพและหมอที่เคยรู้อาการของคุณอยู่ใกล้กันแล้วมีอะไรก็จะได้แก้ไขได้ทันท่วงที จะดีกว่าหมอที่เขาไม่รู้อาการของคุณในตอนแรก และเมื่อหายแล้วก็ควรจะพักผ่อน อย่าเพิ่งทำงานจนร่างกายจะปกติ ควรจะเป็นห่วงตัวของตัวเองก่อน

ในที่สุดนี้ ขอให้คุณหายโดยเร็ว และอย่าได้เป็นกังวลในการจะต้องตอบจดหมายของผมไม่มีความจำเป็นอะไร ขอให้คุณทำตัวให้สงบสบายใจไว้ดีกว่า ผมไม่ได้เจ็บป่วยอะไรก็เขียนจดหมายมาเยี่ยมกัน ฉะนั้นอย่าไปสนใจว่าจะต้องตอบจดหมายผมนะ

ด้วยความนับถือ

ปาลพันธุ์ ปาณิกบุตร

รำลึกถึงเธอ

ในสมัยที่คุณฉันท์มีชีวิตอยู่นั้น มีสิ่งหนึ่งที่เธอปฏิบัติอยู่เป็นนิจ คือ การบันทึกความทรงจำ เธอจะบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในชีวิตและเรื่องที่เกี่ยวกับการงานไว้เสมอ แม้เมื่อเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลไม่สามารถจะพูดได้เพราะต้องเจาะคอให้อ็อคซิเจนเพื่อช่วยการหายใจ ก็ยังเขียนให้ดิฉันคัดคำถาม จดคำตอบวันเวลาไว้ นอกจากนี้ยังเคยแนะนำผู้อยู่ใกล้ชิดให้รู้จักจดบันทึกในเมื่อมีเหตุการณ์พิเศษพร้อมทั้งวัน เดือน ปี เวลาที่เกิด ถ้าเป็นการจำเป็นให้จดชื่อพยานไว้เป็นหลักฐานด้วย

ระหว่างที่เธอย้ายไปรับราชการในตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ณ จังหวัดเชียงใหม่นั้น มีเหตุการณ์บางตอนที่เธอจดบันทึกย่อ ๆ ที่น่าจะกล่าวถึง โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เธอซาบซึ้งประทับใจ ถือว่าเป็นเกียรติประวัติและเป็นสิริมงคลแก่เธอครอบครัวรวมทั้งวงศ์ตระกูลเป็นอย่างยิ่ง ก็คือ พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และปรารถนาที่จะให้ผู้อยู่ในสกุลวงศ์ ญาติมิตร ทั้งหลาย ได้สำเหนียกและตระหนักในพระมหากรุณาธิคุณ ฯ นี้ เป็นที่ยิ่ง ดิฉันใคร่ที่จะส่งเสริมความปรารถนาของเธอให้สัมฤทธิ์ผล จึงได้พยายามถ่ายทอดและบันทึกเหตุการณ์ที่เป็นเกียรติประวัติในชีวิตของเธอลงไว้ในหนังสืออนุสรณ์ เพื่อเป็นที่ระลึกและเพื่อความมุ่งหมายดังกล่าว รวมทั้งเรื่องราวที่ต้องสูญเสียเธออันเป็นที่รักยิ่งไปอย่างรวดเร็ว เปรียบประดุจมรสุมที่พัดกระหน่ำชีวิตครอบครัวของเราโดยไม่เคยคาดคิดมาก่อนในวาระที่ยังไม่สมควร โดยอาศัยจากความทรงจำของตนเองที่ได้มีโอกาสร่วมรับรู้เหตุการณ์เหล่านี้โดยใกล้ชิดบ้างจากบันทึกย่อความทรงจำ จดหมายบางฉบับ และจากบทความที่เกี่ยวข้องในหนังสือนิตยสารบางฉบับบ้าง

เมื่อเธอได้ทราบข่าวแน่นอนว่า คณะกรรมการตุลาการมีมติให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ที่เชียงใหม่นั้น รู้สึกว่าเธอมีความกังวลใจอยู่ตลอดเวลา คือยินดีที่ได้รับตำแหน่งหน้าที่อันมีเกียรติ แต่ไม่เต็มใจที่จะต้องย้ายไปจากบ้านและครอบครัว เพราะคุณแม่มีอายุมากแล้วและไม่แข็งแรงนัก ดิฉันก็มีหน้าที่ราชการ

ประจำอยู่ ลูกเล็กที่สามารถย้ายตามไปด้วยได้ก็เข้าโรงเรียนเป็นหลักแหล่งแล้ว เกรงว่าถ้าย้ายไปอยู่ชั่วระยะเวลาสั้นจะย้ายเข้ากรุงเทพ ฯลำบากทั้งดิฉันและลูก เธอจึงตัดสินใจ ย้ายไปแต่ลำพังแม้จะมีปัญหาอื่นอีกมากมายและทั้งที่นับตั้งแต่แต่งงานกันมาไม่เคยมีปัญหาต้องแยกกันอยู่เหมือนครั้งนี้เลย แต่ก็คิดว่าเป็นการชั่วคราวหารู้ไม่ว่าการการย้ายไปเชียงใหม่ครั้งนี้เป็นเริ่มแรกของการพลัดพรากจากกันชั่วชีวิต ในขณะที่เธอรอรับพระบรมราชโองการ ฯ และบังเอิญพอดีเกิดการปฏิวัติขึ้นนั้น เธอยังหวังอยู่ตลอดเวลาว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงใหม่อีกโดยเธอจะไม่ต้องย้ายไปจากกรุงเทพ ฯ

วันอังคารที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๑๕ เป็นวันเดินทาง ในคณะมีเธอ ดิฉัน และคนใช้ผู้ชายอีก ๑ คนโดยขบวนรถไฟด่วนสายเหนือจากกรุงเทพ เวลา ๑๗.๐๕ น. มีท่านผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือและญาติมิตร ได้กรุณาให้เกียรติไปส่งที่สถานีกรุงเทพ ฯ หลายท่าน อาทิ ท่านองคมนตรีท่านศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ คุณพระพิบูลย์ไอศวรรย์และคุณนาย คุณนายอารี สารกิจปรีชา คุณกิตติ สีหนนทน์ ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมคุณบัญญัติ สุชีวะ และบรรดาท่านผู้พิพากษาอีกหลายท่านรวมทั้งพี่น้องและบุตรธิดา วันรุ่งขึ้นเมื่อขบวนรถไฟถึงจังหวัดลำปาง ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำปางได้นำคณะมาคอยต้อนรับที่สถานีตั้งแต่เช้าตรู่ เราเดินทางถึงเชียงใหม่เวลา ๙ น. เศษท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัด (คุณเธียร เจริญวัฒนา) หัวหน้าศาลแขวง (คุณอัมพร ณ ตะกั่วทุ่ง) และหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนเชียงใหม่ (คุณไกรบุญญะกิติ) กับคณะและครอบครัว รวมทั้งคณะผู้พิพากษาสมทบได้ไปรอคอยต้อนรับที่สถานีรถไฟด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างคับคั่ง เมื่อไปถึงบ้านพักซึ่งอยู่เชิงสะพานนวรัฐทางด้านขวามือตรงข้ามกับจวนผู้ว่าราชการจังหวัด มีเวลาพักผ่อนเพียง ๒–๓ ชั่วโมงเธอก็ไปรับมอบหมายหน้าที่การงาน ณ สำนักงานภาคจากท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดที่รักษาการแทนอยู่ ในตอนเย็นวันนั้นคณะศาลทั้ง ๓ ศาลก็ได้จัดการเลี้ยงต้อนรับ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๑๕ เราได้ไปเยี่ยมคารวะพลตรีเจ้าราชบุตรและหม่อมศรีนวลที่คุ้มวงศ์ตะวัน โดยคุณเธียรและคุณนายเป็นผู้นำ หลังจากนั้น

ได้ไปเยี่ยมคำนับท่านผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ (คุณวิศิษฐ์ ไชยพร) และคุณฉลวย ท่านทั้งสองได้ให้การต้อนรับอย่างดีเป็นที่อบอุ่นใจ บอกให้ทราบว่าท่านจะติดต่อนำขึ้นเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงแปรพระราชฐานไปที่พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ในเร็ววันนี้ขอให้เราทั้งสองเตรียมตัวไว้ให้พร้อม ท่านผู้ว่าราชการท่านให้เกียรติเธอมากและให้ความคารวะยกย่องนับถือเธอเสมือนพี่ชายตั้งแต่เริ่มรู้จักกัน เพราะท่านถือว่าเธอมีวัยวุฒิและเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตรุ่นพี่เป็นบุคคลอีกผู้หนึ่งที่เธอยกย่องนับถือและสรรเสริญอยู่เสมอในความเป็นผู้บริหารที่ดี มีความสามารถเข้มแข็งเด็ดขาด และร่วมมือประสานงานกับข้าราชการทุกฝ่ายเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับข้าราชการตุลาการในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้กิจการส่วนรวมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาวเชียงใหม่และรวมทั้งชาวไทยทั้งหลายในบางกรณีดังเช่นผลงานในการต้อนรับเสด็จพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ เป็นต้น

รุ่งขึ้นในตอนบ่ายวันศุกร์ที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๑๕ เธอได้รับเชิญไปร่วมในงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พอกลับถึงบ้านก็เร่งให้เตรียมตัวขึ้นเฝ้าอย่างกระทันหัน ดิฉันเกือบไม่มีเวลาเตรียมตัวและไม่นึกว่าโอกาสสำคัญเป็นมงคลยิ่งในชีวิตจะมาถึงรวดเร็วเช่นนี้ แต่ด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดีงามของคุณนายสงบ เจริญวัฒนา จึงทำให้ความฉุกละหุกเรียบร้อยไปได้ ท่านผู้ว่าราชการและคุณนาย ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดและคุณนายพร้อมด้วยเราทั้งสอง ก็ออกเดินทางขึ้นไปเฝ้าและรับพระราชทานเลี้ยงบนพระตำหนักภูพิงค์ ฯ ในคืนวันนั้นด้วยความปลื้มปีติและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่านั้นเมื่อขึ้นไปบนพระตำหนักแล้วยังได้ทราบว่าทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เธอและดิฉันเข้าเฝ้าร่วมโต๊ะเสวยครั้งนี้ด้วย ในระหว่างที่รอเสด็จออก คุณท่าน (หม่อมหลวงบัว กิติยากร) ได้กรุณามานั่งสนทนาทักทายปราศรัยและไต่ถามเธอเรื่องการโยกย้ายตุลาการ เนื่องด้วยบุตรชายของคุณท่านอยู่ในเกณฑ์นี้ด้วยท่านหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จจากโต๊ะเสวยแล้วก็ทรงพระราชดำเนินไปประทับฟังการแสดงการเดี่ยวเปียนโนของอาจารย์แหม่ม พร้อมด้วยสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์ และข้าราชบริพารทั้งหลาย

เสด็จขึ้นเมื่อเวลาประมาณ ๒๓ น. เศษ พวกเราจึงเดินทางกลับด้วยความอิ่มเอิบและปลื้มปีติ

ระหว่างที่ดิฉันยังพักอยู่ที่เชียงใหม่ เธอใช้เวลาว่างตอนเย็นชวนดิฉันออกไปศึกษาถนนหนทางในเชียงใหม่ ไปกราบเคารพพระเถระผู้ใหญ่บางองค์ ไปชมปูชนียสถานรวมทั้งวัดวาอารามต่าง ๆ เกือบทุกแห่งด้วยตนเอง เธอออกปากชมเชยและเลื่อมใสศรัทธาวัฒนธรรมของชาวเชียงใหม่ในด้านพุทธศาสนาอยู่เสมอและมุ่งหมายที่จะช่วยเหลือทะนุบำรุงส่งเสริมเชียงใหม่ในทุกด้านเท่าที่จะมีโอกาสและสามารถทำได้ไม่เฉพาะแต่งานในหน้าที่เท่านั้น

วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๑๕ ดิฉันเดินทางกลับกรุงเทพ ฯ แต่เช้าตรู่เพราะจะครบวันลาหยุดเธอเล่าให้ฟังภายหลังว่าในคืนวันนั้นได้ขึ้นเฝ้าและรับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำร่วมโต๊ะเสวยพร้อมกับเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่บางท่านอีกครั้งหนึ่ง และเธอได้มีโอกาสรู้จักกับหม่อมเจ้าวงศ์มหิป ชยางกูร อดีตเอกอัครราชทูตไทยผู้เป็นที่เคารพนับถือของเธอมากในเวลาต่อมา

รุ่งขึ้นในวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๑๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพ ฯ พร้อมกับเจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์ เธอไปส่งเสด็จพระราชดำเนินที่สนามบินและจดหมายเล่าให้ฟังดังนี้ว่า "วันที่เธอเดินทางเขาติดต่อจะให้เธอเป็นผู้ถวายช่อดอกไม้ต่อสมเด็จพระบรมราชินีนาถ แต่ใครถวายผมไม่ทันสังเกต ผมไม่ได้ยืนเฝ้ากับเขาหรอกคงคอยเฝ้าในห้องรับรอง"

ก่อนที่ดิฉันจะกลับกรุงเทพ ฯ นั้น ได้ทราบข่าวว่าทางเชียงใหม่จะต้องเตรียมการต้อนรับพระราชอาคันตุกะ สมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธ ๒ เจ้าชายฟิลิป ดยุ๊ค แห่งเอดินเบอเรอะ และเจ้าหญิงแอนน์ซึ่งจะเสด็จไปเยือนเชียงใหม่ในวันอาทิตย์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ ดิฉันไม่ได้แจ้งให้เธอทราบว่าจะขึ้นไปร่วมในงานต้อนรับครั้งนี้หรือไม่ เธอจึงได้เขียนจดหมายถามข่าวและเล่าเรื่องราวให้ทราบเป็นระยะ ดิฉันขอคัดข้อความมาไว้บางตอน ดังนี้

จดหมายลงวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๑๕ "เดือนกุมภาพันธ์จะมาไหม ดูเหมือนงานวันที่ ๑๓ เข้าเฝ้า ถ้าจะมาให้เตรียมตัวไว้นะ"

จดหมายลงวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๑๕ "เมื่อวันที่ ๒๘ ไปรับเสด็จและเฝ้าสมเด็จพระพี่นาง ผมรอรับเสด็จอยู่ที่ลานบิน พอเจ้าเมืองรายงานเสร็จผมก็กราบบังคมทูลรายงานตัวเหมือนกัน ว่าอย่างไรคอยฟังข่าวไม่เห็นค่อยเขียนหนังสือถึงเลยนะ คุณฉลวยและใคร ๆ ก็ถามว่าเธอจะไปไหม มานะเธอ ขออย่าให้เธอพลาดโอกาสอันดีเสียเครื่องแต่งกายศึกษาให้เรียบร้อยโดยจะต้องไปรอรับเสด็จที่สนามบิน ต้องเข้าร่วมรับประทานอาหารเพื่อถวายการต้อนรับอย่างน้อย ๑ หรือ ๒ ครั้ง เพราะท่านจะมาอยู่ราว ๒—๓ วัน เตรียมให้พร้อมนะ ในชีวิตหาโอกาสอย่างนี้ไม่ได้ จะได้เป็นเกียรติแก่สกุลวงศ์และลูก ๆ จะได้คุยได้บ้าง กำหนดเสด็จเชียงใหม่เขาประกาศแล้ว พอดีผมยังไม่ได้แต่เธอลามาให้ถึงวันศุกร์ก็แล้วกัน ตอบให้รู้ด้วยนะ"

จดหมายลงวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ "เชียงใหม่กำหนดการรับเสด็จแล้วผู้หญิงแต่งแบบไทยห่มสไบ เพิ่งได้รับหมายเขาเชิญเป็นกรรมการที่ปรึกษาประชุมพรุ่งนี้เวลา ๙.๐๐ น. เข้าใจว่าเธอคงทราบความมุ่งหมายแล้วว่าให้เธอเดินทางจากกรุงเทพ ฯ วันที่ ๑๑"

จดหมายของคุณนายหัวหน้าศาลแขวงเชียงใหม่ (คุณวรรณา ณ ตะกั่วทุ่ง) ลงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ "เมื่อวานหนูได้ทราบข่าวที่น่าดีใจว่า คุณพี่และท่านจะได้รับการแนะนำต่อควีน เป็นจำนวนหนึ่งในห้าคู่ คือผู้แทนฝ่ายเหนือคู่หนึ่ง กงสุลพม่าคู่หนึ่ง กงสุลอเมริกันคู่หนึ่ง และคู่ที่ห้าคือผู้การทหาร ซึ่งสิ่งนี้หนูปลื้มใจแทนคุณพี่และคิดว่าท่านคงส่งข่าวให้คุณพี่ทราบแล้ว หนูหวังใจว่าคุณพี่คงปลีกเวลาไปเชียงใหม่ให้ได้นะคะ เพราะโอกาสอย่างนี้หาได้ยากเหลือเกินและท่านพร้อมหัวหน้าศาลทั้ง ๓ คน ก็ได้ขึ้นร่วมขันโตกด้วย เวลาขึ้นขันโตกแต่งชุดไทย ส่วนมากก็ใช้ผ้ายกดอก เสื้อแขนยาวคอตั้ง คือชุดไทยจิตรลดา แต่ถ้าเชียงใหม่ก็เพิ่มสไบ หนูจึงเรียนมาให้คุณพี่ทราบไว้ด้วยค่ะ"

หลังจากนั้นอีก ๒ วัน เธอก็โทรเลขให้ดิฉันไปเชียงใหม่ เพราะต้องเข้าเฝ้าด้วย ดิฉันจึงตกลงแน่นอนออกเดินทางวันศุกร์ที่ ๑๑ ตามที่เธอกำหนดมาให้

เช้าวันอาทิตย์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ เวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. ข้าราชการและประชาชนชาวเชียงใหม่ต่างพากันไปคอยเฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินล่วงหน้าไปคอยต้อนรับพระราชอาคันตุกะ ณ พระตำหนักภูพิงค์ฯ

เมื่อถึงเวลา ๑๕.๓๐ น. ใกล้เวลาที่พระราชอาคันตุกะจะเสด็จไปถึง เจ้านาย ข้าราชการ คหบดี ประชาชนชาวเชียงใหม่เข้านั่งประจำที่เพื่อรอเฝ้ารับเสด็จในห้องรับรองที่ท่าอากาศยานจังหวัดเชียงใหม่โดยพร้อมเพรียงกัน ส่วนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ทางการกำหนดให้ออกไปยืนถวายการต้อนรับที่ลานบินและจะได้รับการแนะนำตัวต่างก็ทยอยกันออกไปตั้งแถวรับเสด็จตามลำดับดังนี้ คือ ผู้แทนเจ้านายฝ่ายเหนือ (เจ้าพงศ์อินทร์ ณ เชียงใหม่) และภริยา อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ (คุณฉันท์ วรวิทย์-สัตถญาณ) และภริยา ท่านอธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (นายแพทย์บุญสม มาร์ติน) นายกเทศมนตรีนครเชียงใหม่ (คุณทิม โชตนา) และภริยา และต่อไปจะผู้ใดบ้างนั้นดิฉันเห็นไม่ถนัด คงจำได้ว่ามีกงสุลอเมริกันและภริยา กงสุลพม่าและภริยา ท่านผู้บังคับการทหารและภริยา ฯลฯ

เมื่อได้เวลาตามกำหนดเครื่องบินที่ประทับก็ลงสู่สนามบินจังหวัดเชียงใหม่ พระราชอาคันตุกะเสด็จลงจากเครื่องบินพร้อมด้วยข้าราชบริพาร พลเอกประภาส จารุเสถียรและท่านผู้หญิงไสว ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่และภริยา พลโทสำราญ แพทยกุลและคุณหญิง หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ เข้าเฝ้าถวายการต้อนรับและถวายช่อดอกไม้ ต่อจากนั้นท่านผู้ว่าราชการจังหวัดก็นำเสด็จผ่านแถวข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แนะนำเป็นรายบุคคล สมเด็จพระราชินีนาถอาลิซาเบ็ธที่ ๒ พระราชทานพระหัตถ์ให้จับทุกคน เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดได้แนะนำมาถึงเธอ เจ้าชายฟิลลิป ดยุ๊คแห่งเอดิน-เบอเรอะได้ตรัสทักทายว่า เพียงแต่เห็นเครื่องหมายที่คอเสื้อเครื่องแบบก็ทราบว่าเป็นผู้พิพากษา แล้วทรงพระสรวลและตรัสแนะนำเจ้าหญิงแอนน์ให้รู้จักด้วยพระองค์เองและทั้งสองพระองค์ก็ประทานพระหัตถ์ให้จับ เหตุการณ์ตอนนี้หนังสือ

นิตยสารศรีสัปดาห์ฉบับวันศุกร์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ ยังได้ลงสดุดีในหน้าสังคมว่า "โชคดี คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ท่านอธิบดีผู้พิพากษาภาคประจำเชียงใหม่ ปีใหม่นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมโต๊ะเสวย แล้วสมเด็จพระราชินีนาถอาลิซาเบ็ธกับดยุ๊คแห่งเอดินเบอระยังพระราชทานหัตถ์ให้จับอีกด้วย ควรแล้วกับความเป็นคนดีมีธรรมอย่างยิ่ง"

ในตอนค่ำเธอ หัวหน้าศาลทั้ง ๓ และภริยาได้รับเชิญไปร่วมรับประทานเลี้ยงขันโตกเพื่อถวายการต้อนรับพระราชอาคันตุกะ พร้อมด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ในจังหวัดบนพระตำหนักภูพิงค์ฯ เจ้านายผู้หญิงฝ่ายเหนือฟ้อนนำขันโตกขึ้นไปบนพระตำหนักและฟ้อนถวายหน้าท้องพระโรง แล้วเจ้านายผู้ใหญ่จึงเข้าไปทำพิธีถวายการต้อนรับตามประเพณีพื้นเมือง เธอ ดิฉัน คุณเธียรและภริยาได้เข้าไปเฝ้าในห้องเสวยนี้ด้วย และทางด้านที่เขากำหนดให้นั่งนั้นมีแต่ข้าราชบริพารที่ตามเสด็จทั้งสองฝ่าย นั่งเป็นหมู่รอบขันโตกหมู่ละ ๕—๖ คน ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถและพระราชอาคันตุกะประทับบนพระเก้าอี้ล้อมตั่งใหญ่ที่วางพระกระยาหารขันโตก คุณนายผู้ว่าราชการจังหวัดและเจ้านายผู้หญิงฝ่ายเหนือนั่งคอยปฏิบัติบนพรมข้างพระเก้าอี้ เมื่อเสวยเสร็จแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินออกไปชมพลุไฟ ดอกไม้เพลิงและการฟ้อนเทียนของนักเรียนโรงเรียนวัฒโนทัยพายัพบนพระระเบียงตำหนักทางด้านสนาม ดอกไม้เพลิงนี้จัดไว้ทางเนินสวนไม้ดอกด้านขวามือ จุดครั้งแรกเป็นไฟสี รูปธงชาติอังกฤษและไทยเคียงกัน มีสีสรรตามที่เป็นจริง จุดครั้งที่ ๒ เป็นตัวหนังสือแสดงการต้อนรับ ต่อไปเป็นดอกไม้ ต้นไม้ น้ำตก และเสียงช้างร้องสลับกับพลุไฟสี แสงสีสวยงามเป็นที่รื่นรมย์

รุ่งขึ้นวันจันทร์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ พวกเราฝ่ายตุลาการ ๔ คู่นี้ได้รับเชิญไปชมการแสดงของช้าง ที่จัดไว้เพื่อแสดงถวายพระราชอาคันตุกะ ที่วนอุทยานน้ำตกแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง เราออกเดินทางไปคอยรับเสด็จที่พลับพลา การแสดงของช้างนี้พระราชอาคันตุกะทุกพระองค์ทรงชื่นชอบมาก โดยเฉพาะสมเด็จพระราชินีนาถอาลิซาเบ็ธที่ ๒ ทรงพระสรวลชอบพระทัยและทรงถ่าย

ภาพยนต์ด้วยพระองค์เองตลอดเวลา หลังจากนั้นก็เสด็จพระราชดำเนินไปเสวยพระกระยาหารกลางวัน ณ พลับพลาบนเขาริมน้ำตกชั้นที่ ๒ ตอนบ่ายเสด็จที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และที่อื่น ๆ ตามหมายกำหนดการ ซึ่งตอนนี้เรามิได้ร่วมไปในขบวนด้วย

เวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. ผู้ว่าราชการจังหวัดให้เจ้าหน้าที่ส่งวิทยุจากภูพิงค์เชิญเธอและภริยาขึ้นเฝ้ารับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำเป็นการภายในในคืนนั้น ซึ่งมีแต่ข้าราชบริพาร ส่วนบุคคลภายนอกมีเพียงสามคู่เท่านั้น คือ พลโทสำราญ แพทยกุลและคุณหญิง ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดและคุณนาย เธอและดิฉัน

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ เวลา ๙.๐๐ น. กำหนดส่งเสด็จพระราชอาคันตุกะที่สนามบิน พวกเราไปนั่งคอยเฝ้าอยู่ในห้องรับรอง เมื่อเสด็จไปถึงพร้อมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จประทับทำพิธีมอบกุญแจเมืองและพระแสงประจำเมืองคืนแล้วเสด็จขึ้นบนดาดฟ้าเพื่อชมการฟ้อนส่งเสด็จของนักเรียนโรงเรียนวัฒโนทัยพายัพจำนวนประมาณ ๒๐๐ คน นักเรียนแต่งสีและยืนเป็นรูปธงชาติอังกฤษ เมื่อดูในที่สูงจะเห็นชัดเจนเวลาฟ้อนรำเคลื่อนไหวไปมาตามจังหวะช้า ๆ จึงมองดูคล้ายธงกำลังพริ้วเล่นลมน่าชมมาก ขณะนี้ข้าราชการทั้งหลายในห้องรับรองก็ออกไปตั้งขบวนส่งเสด็จที่ลานบิน ขณะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่เครื่องบินพระที่นั่ง สมเด็จพระราชินีนาถอาลิซาเบ็ธที่ ๒ เจ้าชายฟิลลิป ดยุคแห่งเอดินเบอเรอะและเจ้าหญิงแอนน์ ทรงยิ้มแย้มแจ่มใสตลอดเวลาและทรงหันมาโบกพระหัตถ์ให้ก่อนจะลับพระองค์เข้าสู่เครื่องบิน หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถก็เสด็จพระราชดำเนินกลับภูพิงค์ราชนิเวศน์ รู้สึกว่าทั้งสองพระองค์ทรงพอพระทัยและชื่นชมที่การรับเสด็จพระราชอาคันตุกะครั้งนี้ผ่านไปอย่างเรียบร้อยงดงาม

บ่ายวันรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จกลับ พระองค์ได้ทรงสนทนาปราศรัยทักทาย เจ้านาย ข้าราชการที่คอยไปเฝ้าส่งเสด็จตลอดเวลา ก่อนเสด็จขึ้นเครื่องบินพระที่นั่ง พระองค์รับสั่งกับหม่อมเจ้าวงศ์มหิปชยางกูร และเธอ ซึ่งยืนเฝ้าอยู่ใกล้ ๆ กันครู่หนึ่ง เหตุการณ์ตอนนี้รวมทั้งเรื่องราว

ต่าง ๆ นับตั้งแต่ต้นมาเธอซาบซึ้งประทับใจมาก และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นที่ยิ่ง เคยปรารภกับบุตรสาวครั้งหนึ่งว่าอยากจะให้บันทึกเรื่องราวเหล่านี้ไว้

โดยปกติ คุณฉันท์รักบ้าน บิดามารดา พี่น้อง และครอบครัวมาก จะไปเที่ยวที่ไหน รับประทานอะไรก็อยากให้พร้อมหน้ากันและปฏิบัติเช่นนี้มาเป็นนิจ เมื่อต้องแยกไปอยู่ตามลำพังเช่นนี้จึงเงียบเหงาว้าเหว่คอยรอรับข่าวทางบ้านเสมอและบ่นว่าอยู่เชียงใหม่ ๑ เดือนเหมือนกับอยู่มาเป็นปี เมื่อเธอกลับมาเยี่ยมบ้านครั้งแรกเมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ จึงได้รับคุณแม่ขึ้นไปเที่ยวและพักอยู่ด้วย เพิ่งจะกลับก่อนหน้าเธอประสบอุบัติเหตุเพียง ๒ เดือนเท่านั้นเพราะป่วยหนัก ซึ่งทำให้เธอต้องขึ้น ๆ ล่อง ๆ เพื่อมาเยี่ยมคุณแม่เกือบทุกวันสุดสัปดาห์อยู่พักหนึ่ง

เธอเป็นคนรักลูก จดหมายเกือบทุกฉบับจะมีข้อความถึงลูกเสมอ สำหรับลูกรุ่นเล็กเธอห่วงใยมากเพราะอายุยังน้อย ขณะที่อยู่กรุงเทพ ฯ เคยช่วยดูแลอบรมสั่งสอนและรับส่งไปกลับโรงเรียนทุกวัน เมื่อจากไปจึงคอยเขียนจดหมายมาสั่งสอนตักเตือนอยู่เป็นประจำด้วยความห่วงใยดังกล่าว เมื่อเธอประสบอุบัติเหตุเข้าโรงพยาบาลที่ลำปาง พอพบหน้าดิฉันคำแรกที่ทัก คือ "ลูก ๒ คนล่ะ" นับตั้งแต่นั้นมาเธอก็ไม่มีโอกาสได้พบหน้าลูกตราบจนถึงแก่กรรม และลูกก็ไม่ได้เห็นหน้าพ่ออีกเลย

เหตุการณ์อีกตอนหนึ่งที่เธอมีความเบิกบานใจและแจ่มใสมากก็คือ เมื่อท่านองคมนตรี คุณสัญญา ธรรมศักดิ์ และคุณหญิง ขึ้นไปเชียงใหม่โดยขบวนรถด่วนเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๑๕ เพราะได้รับเชิญให้ไปในงานเปิดตลาดวโรรสจากมิตรเก่าแก่ผู้เป็นเจ้าของ บรรดาข้าราชการฝ่ายตุลาการได้ไปต้อนรับที่สถานีโดยพร้อมเพรียงกัน และในเย็นวันนั้นท่านองคมนตรี คุณหญิง และท่านผู้พิพากษาทั้งหลายก็ได้รับเชิญให้ไปรับประทานอาหารเย็นที่บ้านเชิงดอยของคุณนายกิมฮ้อ นิมมานเหมินทร์

รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ หลังจากไปในงานพิธีเปิดตลาดแล้ว เธอได้ไปพุทธสถานกับท่านศาสตราจารย์สัญญา เธอได้เสนอความเห็นให้ใช้เป็นสถานที่สำหรับเด็กด้วย และควรเปลี่ยนหลังคาเพราะน้ำฝนรั่วได้ ท่านเห็นชอบกับข้อเสนอแนะและยินดีที่จะหาเงินสมทบให้ก้อนหนึ่ง เธอมีความสนใจเรื่องนี้มากและพยายามที่จะชักชวนให้บุคคลอื่น

และชาวเชียงใหม่ทั้งหลายหันมาสนใจด้วย เพื่อจะได้จัดการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น และก่อนที่ผู้ว่าราชการเชียงใหม่ (คุณวิศิษฐ์ ไชยพร) จะเดินทางไปราชการที่ประเทศเยอรมันและถึงแก่อนิจกรรมเมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๕๑๕ นั้น เธอได้นำเรื่องนี้ไปปรึกษาหารือกับท่าน ท่านยินดีให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ แต่ขอผัดให้กลับจากเยอรมันเสียก่อน เป็นที่น่าเสียดายที่โครงการณ์นี้ต้องล้มเหลวไปเพราะการสูญเสียชีวิตทั้งที่ปรึกษาและผู้ปรึกษาในระยะเวลาที่ห่างกันเพียง ๒—๓ เดือนเท่านั้น

ในตอนเย็นวันนั้น ท่านศาสตราจารย์สัญญาและคุณหญิง ได้เลี้ยงขันโตกบรรดาผู้พิพากษาและภริยาที่ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ และด้วยเหตุที่ท่านศาสตราจารย์สัญญาเป็นกรรมการพุทธสมาคมผู้หนึ่ง ท่านจึงสนใจในเรื่องพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเธอก็มีความสนใจทางนี้อยู่แล้ว ฉะนั้นในระหว่างที่ท่านพักผ่อนอยู่ที่เชียงใหม่ เธอจึงได้นำท่านไปตามวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น วัดอุโมงค์ วัดแม่ปั๋ง ที่อำเภอพร้าว ได้พบหลวงพ่อแหวนที่ร่ำลือกันว่าสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านแจกเหรียญให้ทุกคน นอกจากนี้ยังไปวัดพระบาทตากผ้า ป่าซาง ลำพูน พบพระครูพรหมจักร ท่านรดน้ำมนต์ให้และแจกพระให้โดยทั่วถึง

วันก่อนที่ท่านจะเดินทางกลับ ๑ วัน เธอได้พาท่านไปเที่ยวสวนส้มวังน้ำค้าง เมื่อรับประทานอาหารกลางวันแล้วเลยไปม่อนดวงเดือนของเจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ ที่อำเภอจอมทอง ซึ่งมีภูมิประเทศสวยงามมาก พวกเราในคณะพากันเดินเที่ยวบ้าง พักผ่อนอยู่บนบ้านบ้างตามอัธยาศัย จนเย็นจึงได้เดินทางกลับ ในคืนวันนั้นคณะผู้พิพากษาได้จัดเลี้ยงท่านเป็นครั้งแรก โดยไม่ให้ท่านทราบล่วงหน้าเพราะท่านไปอย่างชนิดที่ไม่ยินยอมรบกวนให้ผู้ใดต้องลำบากเพราะท่านเลย วันรุ่งขึ้นท่านและคุณหญิงก็ได้เดินทางกลับโดยขบวนรถด่วนเชียงใหม่ ท่านศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นผู้หนึ่งที่เธอเคารพนับถือมากทั้งเคยเป็นผู้บังคับบัญชามาแต่เดิม ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ทุกปีเธอจะต้องไปกราบเคารพท่านที่บ้านเสมอมิได้ขาด

ในที่สุดวันที่จะนำไปสู่ความวิปโยคของเราครอบครัว "วรวิทย์สัตถญาณ" ก็มาถึง เวลาประมาณ ๒๓ น. เศษ ของวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๕ ดิฉันได้รับโทรศัพท์

จากคุณอำพันศรีภริยาของคุณประมาณ ชันซื่อ ท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ปัจจุบันแจ้งข่าวให้ทราบว่าเธอถูกรถชนขณะที่กลับจากตรวจราชการต้องเข้าโรงพยาบาลที่ลำปาง ไม่ได้รายละเอียดอะไรมากนักและด้วยความร้อนใจจึงได้ออกเดินทางจากกรุงเทพ ฯ เมื่อเวลาประมาณ ๒ นาฬิกาครึ่งโดยทางรถยนต์ ไปถึงลำปางประมาณ ๑๓ น. วันเดียวกันนั้นเอง ดิฉันและลูกเห็นเธอมีอาการหนักอยากจะนำไปเชียงใหม่ แต่ทราบว่าหมอต้องการให้เธอนอนนิ่ง ๆ เพราะการเคลื่อนไหวจะทำให้กระดูกที่หักหรือร้าวอยู่ไปกดระบบประสาทอาจทำให้เป็นอัมพาตได้ และเข้าใจว่าเป็นเพราะเหตุนี้เธอจึงไม่ยินยอมไปเชียงใหม่ตามคำชักชวนทั้งที่มีความประสงค์เช่นนั้นตั้งแต่แรกแล้ว จนท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมได้เดินทางไปเยี่ยมและเธอกำลังไม่สบายมากเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๑๕ เมื่อได้มีการปรึกษาหารือกันทุกฝ่าย จึงตกลงย้ายเธอไปรับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่โดยท่านนายแพทย์ผู้อำนวยการได้กรุณาโทรศัพท์ทางไกลติดต่อฝากฝั่งไปก่อน และคุณพรจันทร์ สุวรรณชาต บุตรสาวของเพื่อนผู้พิพากษา ซึ่งเคยเป็นผู้บังคับบัญชาของเธอมาก่อนกับเพื่อน คุณดวงวดี ทองอร่าม อาจารย์พยาบาลแห่งโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ทั้ง ๒ ท่าน ได้กรุณาติดต่อตระเตรียมไว้ล่วงหน้าก่อนเดินทางไปเยี่ยมเช้าวันนั้น โดยตั้งใจจะอ้อนวอนให้เธอตกลงใจไปเชียงใหม่ให้ได้ ฉะนั้นในการเคลื่อนย้ายจึงได้รับความสะดวกและเรียบร้อยทุกประการ ตลอดเวลาที่เธอเจ็บอยู่ที่โรงพยาบาลลำปาง ท่านหัวหน้าศาลจังหวัด (คุณประเทือง วรรณพงษ์) และคุณนายสมเสนอ ได้กรุณาให้ความสะดวกและความช่วยเหลืออย่างเต็มที่ คอยเยี่ยมเยียนดูแลทุกระยะพร้อมด้วยท่านหัวหน้าศาลแขวงและคณะผู้พิพากษา และครอบครัวทุกท่าน ซึ่งพระคุณนี้จารึกอยู่ในดวงใจของ "วรวิทย์สัตถญาณ" ทุกคนมิรู้ลืม

เธอไปถึงเชียงใหม่เวลา ๑๖.๐๐ น. คณะนายแพทย์ได้มาทำการตรวจร่างกายอย่างละเอียดทุกด้านและได้รับการรักษาพยาบาลอย่างรวดเร็ว รู้สึกว่าอาการของเธอดีขึ้นและหลับพักผ่อนได้บ้าง ระยะนี้นายแพทย์ก็ได้ปรึกษากันว่าจะทำการผ่าตัดให้เธอหรือไม่ ในที่สุดประมาณเที่ยงคืน คุณหมอนิมิตร มาร์ติน นายแพทย์เวรทางศัลย-

กรรมก็ได้ตัดสินใจทำการผ่าตัดให้ทันที โดยมีคุณหมอทรงวุฒิ สรสุชาติ ซึ่งท่านให้ความเอาใจใส่เธอเป็นพิเศษเพราะบิดาของท่านเป็นตุลาการเหมือนกัน ช่วยทำการผ่าตัดด้วย และมีคุณหมอผจญ วงศ์ตระหง่าน คุณหมอสุรางค์ และคุณพรจันทร์ สุวรรณชาต ร่วมในคณะด้วย เมื่อผ่าตัดแล้วเธอต้องอยู่ในห้องฉุกเฉินแผนกศัลยกรรมเรื่อยมาจนถึงแก่กรรม ดิฉันทราบว่าอาการของเธออยู่ในเขตอันตรายตั้งแต่วันแรกที่ผ่าตัด จึงมีความวิตกกลัดกลุ้มสุดที่จะกล่าว แต่ใจยังหวังอยู่เสมอว่า เธอจะยังไม่เป็นอะไร หมอจะต้องช่วยเธอไว้ได้ เพราะมีอุปกรณ์เครื่องใช้ในการรักษาพยาบาลที่ทันสมัยและหยูกยาพรักพร้อม และไม่ว่าหมอจะต้องการสิ่งใดนอกเหนือจากนั้นเพื่อช่วยเหลือในการรักษาพยาบาลก็พยายามและพร้อมที่จัดหาให้ทุกประการทันที โดยได้รับความร่วมมือเอื้อเฟื้อช่วยเหลือจากท่านหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ และคณะผู้พิพากษาทุกท่านตลอดเวลา ทั้งนายแพทย์ทุกท่านผู้ร่วมทำการรักษาตลอดจนผู้ช่วยเหลือพยาบาลก็ได้ให้การรักษาพยาบาลอย่างเต็มฝีมือด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง

ตามธรรมดาเธอเป็นคนที่เกลียดกลัวการผ่าตัดอย่างยิ่ง และเพราะเป็นคนที่มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรงจึงไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยจนถึงต้องเข้าโรงพยาบาลเลย แต่ในครั้งนี้คงเป็นเพราะได้รับความทรมานเจ็บปวดจากอวัยวะภายในที่สุดที่จะทนทานได้ ฉะนั้นไม่ว่าหมอจะให้ทำอะไร เธออนุญาตให้ทำทันทีโดยมิได้อิดเอื้อนเลยแม้ในการผ่าตัดก็เซ็นชื่อในใบยินยอมด้วยตนเอง และปฏิบัติตนตามคำสั่งของหมอในการรักษาพยาบาลเป็นอย่างดี หลังการผ่าตัดเธอยังคงมีสติดีและหวังว่าจะหายเป็นปกติด้วย เพราะถึงแม้จะพูดไม่ได้เนื่องจากต้องเจาะคอให้อ๊อกซิเจนก็ยังเขียนสิ่งที่ต้องการหรือข้อสงสัยต่าง ๆ ลงในสมุดให้ผู้พยาบาลและนายแพทย์รับทราบ และให้ชี้แจงให้ทราบทุกระยะ ได้เขียนบอกคุณดวงวดี ทองอร่าม และคุณเทียมศร ทองสวัสดิ์ เพื่อนอาจารย์พยาบาลของคุณพรจันทร์ ที่เข้าไปช่วยพยาบาลอย่างเต็มใจเสมือนญาติสนิทร่วมกับพยาบาลพิเศษที่นายแพทย์สั่งให้จัดหาไว้เป็นประจำว่าอาการดีขึ้นเมื่อไรจะเข้าไปรักษาตัวที่กรุงเทพฯ แต่อาการของเธอมีแต่ทรงกับทรุดอยู่ตลอดเวลา คืนวันศุกร์ ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ ซึ่งเป็นคืนสุดท้ายที่เธอมีสติสัมปชัญญะดีพร้อม ประมาณ ๒๐.๐๐ น.

เศษ คุณหมอนิมิตร มาร์ติน นายแพทย์ผู้ทำการผ่าตัด ซึ่งเวียนมาคอยดูอาการอยู่เสมอ ได้มาดูอาการของเธอตามปกติ ดิฉันจึงขอตัวออกไปจากห้องครู่หนึ่งเมื่อกลับเข้ามาคุณหมอเรียกเข้าไปใกล้โดยเร็ว เธอยื่นมือมาให้จับทำท่าเหมือนจะพูดแต่พูดไม่ได้ ได้แต่มองอย่างจะบอกถึงความเจ็บปวดทรมานอย่างสุดแสน น้ำตาคลอ สายตาแสดงความสิ้นหวัง ดิฉันพยายามสะกดกลั้นความทุกข์ใจไว้ไม่แสดงออกมาให้เธอเห็น แต่หัวใจคล้ายถูกบีบด้วยความรู้สึกอัดอั้นตันใจสุดที่จะพรรณนาเหมือนกับที่เคยเป็นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันนับตั้งแต่เธอเจ็บ หลังจากนั้นสักครู่ เธอก็เริ่มหายใจไม่สะดวกอีกเพราะมีเสมหะซึ่งจะต้องคอยดูดออกเสมอและดูดครั้งใดก็ยิ่งเหนื่อยมากขึ้น ในครั้งนี้แทนที่จะเป็นเสมหะกลับเป็นน้ำสีเขียวสดไหลออกมาข้างนอกและในสายยางที่ใช้ดูด ต่อมาเป็นสีแดงเรื่อ ๆ ในที่สุดก็กลายเป็นเลือดสด ๆ ตอนดึกคืนนั้นมีโลหิตออกจากหลอดคอและทางปากมากมาย เมื่อญาติทางกรุงเทพ ฯ เดินทางไปถึง ในเช้าวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๑๕ นั้นอาการของเธอเข้าขั้นตรีทูตแล้ว ในที่สุดก็จากไปท่ามกลางบุตรภรรยาและญาติมิตร เมื่อเวลา ๑๒.๐๕ น. วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ ณ โรงพยาบาลนครเชียงใหม่ ตำบลศรีภูมิ จังหวัดเชียงใหม่

เมื่ออาบน้ำและชันสูตรศพเรียบร้อยแล้ว เราก็เตรียมนำเธอเข้ากรุงเทพ ฯ ในเย็นวันที่ ๑ นั้นเองเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. โดยคุณปราโมทย์ บุนนาคและคณะผู้พิพากษาเชียงใหม่ ซึ่งคอยเป็นธุระวิ่งเต้นช่วยเหลือตลอดเวลานั้นได้กรุณาติดต่อกับท่านอนามัยจังหวัด (นายแพทย์ปรีชา ดีสวัสดิ์) เรื่องรถที่ใช้บรรทุกศพ และได้รับความสะดวกในเรื่องรถตำรวจที่ใช้นำและตามขบวนจากท่านผู้กำกับการตำรวจภูธรเชียงใหม่ ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งย้ายไปรับหน้าที่เพียงวันเดียวได้กรุณาให้เกียรติไปส่งศพพร้อมด้วยเพื่อนข้าราชการ พ่อค้า คหบดีทั้งหลายที่ทราบข่าว หม่อมเจ้าวงศ์มหิปชยางกูร ดร. สมบัติ วังตาล ผู้ทำหน้าที่รักษาการแทนอธิบดีผู้พิพากษา ๕ และคณะผู้พิพากษาเชียงใหม่ได้ตามขบวนไปส่งจนถึงจังหวัดลำปาง ขบวนศพถึงกรุงเทพ ฯ ประมาณ ๖.๐๐ น. เช้าวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๑๕ ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม (คุณบัญญัติ สุชีวะ) และคุณนาย ซึ่งได้ให้ความอุปการะช่วยเหลือตั้งแต่เธอป่วยจนถึงแก่กรรมตลอดจนถึงงานพระราชทานเพลิง ได้มาคอยต้อนรับพร้อมกับพี่สาว น้อง

ชายและลูก ๆ ของเธอที่มิได้ขึ้นไปเชียงใหม่และญาติมิตร ที่วัดเทพศิรินทราวาส ศาลาสหัส หงษ์ มหาคุณ ท่านปลัดกระทรวงฯ ได้กรุณาช่วยจัดการขอพระราชทานน้ำอาบศพในเย็นวันนั้น พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ หีบลายทอง และตั้งศพบำเพ็ญกุศลสวดอภิธรรม ๗ คืน โดยกระทรวงยุติธรรมเป็นเจ้าภาพในคืนแรก

วันที่ ๒ ตุลาคมเป็นวันสำคัญที่เธอคอยอยู่ด้วยความตั้งใจ เพราะทราบว่าคณะกรรมการตุลาการจะประชุมเกี่ยวกับการโยกย้ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเธอหวังว่าจะได้ย้ายเข้ากรุงเทพ ฯ ด้วยผู้หนึ่ง โดยบอกกำหนดทางบ้านไว้ล่วงหน้าว่า จะมากรุงเทพ ฯ เพื่อฟังข่าวและจะมาในงานเลี้ยงส่งท่านผู้ใหญ่บางท่านที่จะปลดเกษียณเย็นวันศุกร์ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ และเธอก็ได้กลับมากรุงเทพ ฯ สมความตั้งใจแต่ช้ากว่ากำหนดไป ๒ วันและกลับมาเพียงร่างกายในเช้าวันที่คณะกรรมการตุลาการเข้าประชุมกันพอดี และได้ทราบว่าทางกระทรวงได้เสนอชื่อเธอให้ขึ้นศาลฎีกาด้วยผู้หนึ่ง

มีเรื่องปลาดน่าอัศจรรย์ใจที่ดิฉันจะเว้นกล่าวเสียมิได้ คือ เรื่องที่หม่อมลมัยชยางกูรเล่าให้ดิฉันฟังที่บ้านพักก่อนออกเดินทางนำศพกลับกรุงเทพ ฯ ว่า ในตอนเช้าวันนั้นประมาณ ๙.๐๐ น. เมื่อท่านไปเยี่ยมเธอที่โรงพยาบาลทราบว่ามีอาการหนักท่านไม่เข้มแข็งพอที่จะเข้าไปเห็นอาการได้ จึงกลับไปรอท่านชาย (หม่อมเจ้าวงศ์มหิปชยางกูร) ที่รถยนต์ด้วยความเศร้าสลดใจ ขณะที่ก้มหน้าอยู่ก็มีความรู้สึกผิดปกติคล้ายมีแสงสว่างวาบขึ้นทั่วบริเวณ ท่านปลาดใจจึงเงยหน้าขึ้นดู เห็นแสงสว่างรุ่งโรจน์มีรัศมีสีสรรงดงามปลาดมากปรากฏเป็นรูป balcony ยื่นออกมาตรงบริเวณพระธาตุบนยอดดอยสุเทพ ท่านตกตะลึงจ้องดูและสะกิดธิดาของท่านให้ดูด้วย พักหนึ่งก็เลือนหายไป ท่านเล่าว่าไม่เคยพบสิ่งที่น่าอัศจรรย์เช่นนี้มาก่อนเลยและขณะเดียวกันท่านก็นึกถึงเธอทันทีว่า คงเป็นนิมิตอะไรสักอย่างหนึ่งที่แสดงว่าขณะนั้นดวงวิญญาณของเธอคงจะออกจากร่างไปสู่สุคติแล้ว ซึ่งก็น่าจะเป็นความจริงเพราะระยะนั้นคุณหมอบอกให้ทราบว่าหัวใจของเธอหยุดทำงานแล้ว แต่ได้ใช้เครื่องกระตุ้นช่วยให้หายใจเพื่อให้เธออยู่ต่อไปจนถึงที่สุดตามความประสงค์ของลูก ๆ เมื่อสนทนาจบก็พากันออกจากบ้านพักเพื่อไปโรงพยาบาล ขณะที่รถเลี้ยวตรงสี่แยกเชิงสะพานนวรัฐไปยังโรงพยาบาลนั้น ดิฉันหวนนึก

ถึงเรื่องราวที่หม่อมเล่าแล้วก็อดมองขึ้นไปบนดอยสุเทพไม่ได้เพราะมองเห็นอยู่ตรงหน้า มีเมฆหมอกครึ้มหนาสีเทาเข้มปกคลุมอยู่ทั่วไปเหมือนมีฉากกั้นดอยสุเทพไว้ แสงอาทิตย์ส่องรำไร ๆ อยู่ตรงขอบเมฆ ทำให้เกิดความรู้สึกเศร้าใจยิ่งนักนึกถึงว่าเมื่อย้ายไปเรา ๒ คนเดินทางไปด้วยความแจ่มใส แต่ครั้งนี้ถึงจะเดินทางกลับด้วยกันอีกแต่อยู่ในลักษณะตรงข้ามและคนละสภาพซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ ขาดเธอไปก็เหมือนกับขาดร่มโพธิ์ร่มไทร ไม่นึกว่าลูกจะต้องกำพร้าตั้งแต่ยังเล็ก พอดีดิฉันเหลือบมองไปบนพระธาตุดอยสุเทพ เห็นแสงสว่างเป็นดวงกลมขนาดเท่าผลส้มเกลี้ยงลอยวนอยู่ ดิฉันเห็นเพียงแวบเดียว รถก็แล่นลับไป มุมตึกแถวข้างถนนบังสายตาเสีย ดิฉันนึกว่าเป็นภาพหลอนจึงไม่กล้าบอกใครนั่งตะลึงมองอยู่ ต่อมาสักครู่จึงได้ทราบว่าสิ่งที่ดิฉันเห็นนั้นมิใช่ภาพลวงตา เพราะมิได้เห็นแต่เพียงผู้เดียว นิมิตนี้จะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือสิ่งมหัศจรรย์เร้นลับประการใดก็ตาม แต่ทำให้ดิฉันเกิดความเชื่อมั่นในบัดนั้นว่า บุญกุศลที่เธอได้บำเพ็ญเพียรมาทั้งกรรมดีและกุศลดีคงจะเป็นปัจจัยส่งเสริมและอำนวยผลให้ดวงวิญญาณของเธอไปสู่สุคติในสัมปรายภพตามจุดมุ่งหมายปลายทางสมดังปรารถนาไว้ อย่างแน่นอน

วรรณา วรวิทย์สัตถญาณ

บันทึกถึงคุณพ่อ

กริ๊ง ....กริ๊ง...... ....เสียงโทรศัพท์ในบ้านดังขึ้น ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ ๒๓ นาฬิกาเศษ คืนวันศุกร์ที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๕ ลูกกำลังนั่งทบทวนตำราอยู่ แว่วเสียงคุณอา–วรรณาผู้รับสาย โทรศัพท์ พูดว่า "**โทรศัพท์ทางไกล**" ใจลูกประหวัดไปถึงคุณพ่อ รู้สึกหัวใจเต้นแรง สังหรณ์ประหลาดขึ้นทันที ปกติคุณพ่อไม่เคยโทรศัพท์มาในเวลาดึกดื่นเช่นนี้ เกิดอะไรขึ้นกับคุณพ่อหรือ ลูกปิดหนังสือวิ่งลงบันไดไปที่โต๊ะโทรศัพท์ เห็นคุณอาวรรณา ผู้รับสายหน้าซีดเผือด "หัวหน้าศาลลำปางโทรมา...คุณพ่อรถชนกันที่ลำปาง...ไม่เป็นอะไรมากอยู่โรงพยาบาลลำปาง" ลูกฟังแล้วใจหาย เขาไม่ให้รายละเอียดแก่เราอีกหรือ พอดีพี่อู๊ดมาถามว่ามีอะไรกัน พอทราบ พี่อู๊ดจึงต่อโทรศัพท์ทางไกลอีกครั้งหนึ่งจุดหมายคือบ้านพักท่านหัวหน้าศาลลำปาง แต่คงมิได้รายละเอียดเพิ่มเติม พยายามอีกครั้งหนึ่งโทรศัพท์ต่อไปที่โรงพยาบาลลำปาง ถามอาการคุณพ่อ จึงได้รายละเอียดเพิ่มเติมเพียงนิดหนึ่งว่า "กระดูกร้าว" ในที่สุดพวกลูก ๆ ก็ตัดสินใจออกเดินทางไปโรงพยาบาลจังหวัดลำปางในคืนวันศุกร์นั้นเอง

ระหว่างทางอากาศแจ่มใส มองเห็นดาวดาระดาษอยู่ทั่วไป แต่พวกลูก ๆ กลับรู้สึกร้อนรนกระวนกระวาย ปัญหาต่าง ๆ ผุดขึ้นมาในสมอง สนทนาถกเถียงวิจารณ์กันไปตลอดทาง รถชนกันไม่เป็นอะไรมากทำไมต้องนำส่งโรงพยาบาล, รถชนบนซุบเปอร์ไฮเวย์จะชนกันค่อย ๆ ได้หรือ ฝ่ายใดเป็นฝ่ายผิด ฝ่ายถูกกัน, คุณพ่อมีหรือจะเป็นผิด ฯลฯ วิจารณ์กันจนไม่อาจจะยุติได้ ในที่สุดพวกลูก ๆ ก็พากันภาวนาขอคุณพระศรีรัตนตรัย จงคุ้มครองคุณพ่อด้วย คุณพ่อเป็นคนดีมีศีลธรรม ความดีจะต้องเป็นเกราะกำบังภัยให้แก่คุณพ่อ

ประมาณ ๑๐ นาฬิกาเศษ รถถึงโรงพยาบาลจังหวัดลำปาง คุณพ่อนอนยิ้มรับพวกลูกอยู่แล้ว เราต่างพากันรุมล้อมคุณพ่อ กราบลงแทบเท้า ลูกเองรู้สึกน้ำตาซึมๆ ขึ้นมาด้วยความสงสาร คุณพ่อนอนอยู่บนเตียงสีขาวใบหน้าซีก ข้างขวาแตกเป็นบาด

แผลมีรอยเขียวช้ำตลอดทั้งร่างและเฉพาะทางข้างขวายิ่งปรากฏรอยช้ำให้เห็นชัดเจนทั้งแขนและขาขนาดที่ว่าได้พยายามทำใจเตรียมไว้แล้ว ก็ยังอดที่จะรู้สึกสะเทือนใจมิได้

คุณพ่อเรียกลูก ๆ เข้าไปกอดด้วยความรักทีละคน ๆ ได้ถามข้อความเรื่องราวที่ยังห่วงใยอยู่ในตัวลูก ถามถึงน้องคนเล็ก ๆ อีก ๒ คน คือทิพยวรรณ และทศพรไม่มาด้วยหรือ และเราพ่อลูกต่างผลัดกันคุยเล่าสู่กันฟัง

"เรื่องเป็นอย่างไรหรือคะคุณพ่อ" คุณพ่อก็เล่าให้ฟังด้วยน้ำเสียงแจ่มใสไม่มีวี่แววว่าจะเป็นเหตุการณ์ร้ายแรงได้เลย

"จุดที่ชนประมาณกิโลเมตรที่ ๒๗ ต่อ ๒๘ นับแต่ออกจากลำปาง มีรถแท๊กซี่จอดตายอยู่ข้างทาง รถคันที่ชนวิ่งแซงรถแท๊กซี่ที่จอดตายอยู่นั้นขึ้นมา พ่อเห็นในระยะกระชั้นชิดชั่วเวลาเพียง ๒ วินาทีเห็นจะได้ พ่อหักรถออกทางด้านซ้าย คิดว่าจะพ้นที่ไหนได้ เสียงดังโครมสนั่น ขนาดพ่อกำพวงมาลัยแน่นปั๋ง ยังไม่อยู่เลย นี่ไงดูมือพ่อซิยังเขียวอยู่เลย รู้สึกตัวเองตกลงไปใต้เบาะ รถลอยขึ้นจากพื้น แล้วก็เสียงอีกโครมกระแทกลงข้างทาง พ่อลองเงียบอยู่สักครู่รอดูว่า "ชู" (คนรถที่นั่งไปด้วย) จะเป็นอย่างไรบ้าง ไม่ได้ยินเสียง พ่อลองเรียกเขาก็ขานรับ พ่อยังดีใจที่เขาไม่เป็นอะไร ลองเปิดประตูรถ ปรากฏว่าเปิดไม่ได้ เลยปีนกระจกออกมา รู้สึกอุ่นข้างแก้ม คิดว่าคงเป็นเลือดแน่เอามือลูบดูก็ใช่จริง ๆ เอาผ้าเช็ดหน้าออกมากุมไว้.........เออ หายไปไหนแล้วล่ะ อย่าเพิ่งเอาไปซักนะจะได้ให้ตำรวจเขาไว้เป็นหลักฐานว่ามีบาดเจ็บขนาดเลือดไหลออก พอดีภริยาท่านหัวหน้าศาลจังหวัดลำปางซึ่งนั่งฟังอยู่ด้วยบอกว่าได้เก็บเอาไปซักให้แล้ว

"คุณพ่อจะเอาเรื่องเขาไหมคะ"

"พ่อไม่เอาอะไรหรอกลูก ขอแต่เพียงให้เขาออกค่ารักษาพยาบาลให้ก็แล้วกัน...ฯลฯ"

ในเช้าวันเสาร์นั้น นอกจากบาดแผลที่ใบหน้า และรอยเขียวช้ำตามร่างกายแล้ว คุณพ่อบ่นเจ็บที่สีข้างด้านขวา และเจ็บมากขึ้นตลอดไปทั้งขาขวาขนาดที่ว่าเมื่อต้องการจะเปลี่ยนอิริยาบท ก็ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ต้องให้ลูก ๆ ช่วยกันยกขาให้ "ทำค่อย ๆ ลูก พ่อเจ็บ........"

วันนั้น ผู้ที่ทราบข่าวคุณพ่อ ได้พากันมาไต่ถามเยี่ยมเยียนตลอดเวลา คุณพ่อได้พูดคุยเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ท่านเหล่านั้นฟังสิ้น และยังปรารภว่า รู้สึกอายตัวเองมากที่ประสบเรื่องเช่นนี้ ถ้าเพื่อนฝูงทางกรุงเทพ ฯ ทราบคงจะว่าอะไรกันบ้างหรอก

แม้ว่า ดูอาการภายนอกของคุณพ่อจะไม่หนักหนาอะไรนัก แต่คราใดที่แขกกลับก็หยุดฝืนร่างกายหลับตาพักผ่อนด้วยความอ่อนเพลีย

พวกเราอยู่กับคุณพ่อตลอดทั้งวัน กระทั่งค่ำ โดยนิสัยคุณพ่อแล้ว ชอบรับประทานอาหารพร้อมหน้าครอบครัว ขณะทานก็จะคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเล่าเหตุการณ์แปลก ๆ หรือปรึกษาหารือซึ่งกันและกันทั้งนี้เป็นเพราะครอบครัวเรานั้นโอกาสที่จะได้อยู่กันครบหน้าก็ตอนรับประทานอาหารนี่เอง

"กินข้าวพร้อมพ่อที่นี่นะลูก กินพร้อม ๆ กันแหละพ่ออยากเห็น" อนิจจาลูกมิได้คิดเลยว่าอาหารที่โรงพยาบาลมื้อนั้นจะเป็นโอกาสสุดท้ายที่พวกลูกจะได้รับประทานพร้อมกับคุณพ่อ

ณ ที่นี้ ลูกจะไม่ยกโทษให้กับตัวเองเป็นอันขาด หากมิได้บันทึกลงไปว่าพวกเราได้รับความกรุณาเพียงใดจากท่านผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำปางและภริยา "คุณประเทืองและคุณสมเสนอ วรรณพงษ์"

ตลอดระยะเวลาที่คุณพ่อนอนรับการรักษาพยาบาล ณ โรงพยาบาลจังหวัดลำปางนั้น ท่านหัวหน้าศาลจังหวัดลำปางและภริยา ได้เอื้อเฟื้อให้การช่วยเหลือ ความสะดวกนานาประการ ทุกสิ่งทุกอย่างให้คุณพ่อและพวกลูก ๆ โดยความเต็มอกเต็มใจไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากแต่อย่างใดทั้งสิ้น อาหารคาวหวานทุกมื้อ เครื่องบำเรอความสะดวกต่าง ๆ เช่นว่า ผ้าห่ม ที่นอน หมอน เก้าอี้รับแขก กระติกน้ำร้อน น้ำแข็งฯลฯ ท่านเอื้อเฟื้อจัดหามาให้ทุกอย่าง บุญคุณนี้พวกลูกมิได้เลือนลืมเลย และถึงแม้คุณพ่อจะได้ล่วงลับไปแล้ว ลูกก็เชื่อแน่ว่า วิญญาณของคุณพ่อคงจะเต็มใจให้พวกลูกกระทำการในฐานะตัวแทนคุณพ่อ และในฐานะลูก ๆ เอง กราบขอบพระคุณในความกรุณาของท่านหัวหน้าศาลและภริยาด้วยความซาบซึ้งในพระคุณเป็นที่สุด ณ บันทึกนี้

เราตัดสินใจกันว่าจะไปนอนค้างคืนที่เชียงใหม่ เพราะส่วนใหญ่ยังไม่เคยขึ้นเชียงใหม่เลย แม้ว่าคุณพ่อจะได้ย้ายไปรับราชการอยู่ ณ ที่นั้นเป็นเวลาหลายเดือนแล้วก็ตาม ลูกไม่อยากคิดถึงอดีต แต่มันก็อดที่จะนึกมิได้ คำพูดต่าง ๆ ของคุณพ่อก้องอยู่ในหูตลอดเวลาทุกครั้งที่คุณพ่อกลับมาเยี่ยมบ้านที่กรุงเทพ ฯ คุณพ่อจะพูดแสดงความประสงค์ให้พวกลูก ๆ ได้ขึ้นไปเที่ยวหรือไปอยู่เชียงใหม่เสมอ "รีบ ๆ ขึ้นไปเที่ยวเสียนะลูก อีกหน่อยจะไม่มีโอกาส*อีกแล้ว* ติ๋ว ถ้าลูกขึ้นเชียงใหม่ เอาจักรยานเสือหมอบไปด้วยซีลูก จะได้ขี่เล่น, บ้านสวยนะลูก สนามกว้าง เปิดหน้าต่างก็มองเห็นดอกไม้, เที่ยวนี้ทานลำไยกันให้เต็มที่เลยนะอีกหน่อยจะไม่ได้กิน ฯลฯ,,

ลูกไม่เคยคิดเลยว่า คำพูดเหล่านี้จะเป็นลางครั้งสุดท้าย ในความหมายเช่นที่เป็นอยู่ "คุณพ่อจากลูกไปโดยไม่มีวันกลับ" และลูกก็เชื่อว่า คุณพ่อเองก็คงไม่เคยคิด เพราะเมื่อสนทนากันนั้น ทั้งคุณพ่อและพวกลูก ๆ ตลอดจนญาติพี่น้องทุกคนต่างก็หวังว่าเดือนตุลาคม ๒๕๑๕ นี้ คุณพ่อจะต้องได้ย้ายเข้ามารับราชการต่อที่กรุงเทพ ฯ เป็นแน่

"ออกกลางคืนแล้วกันนะลูก จะได้เห็นแสงไฟรถ หากไปกลางวันเวลาถึงทางโค้งเหลี่ยมเขาจะบังกันมองไม่เห็น โอกาสที่จะเกิดอุบัติเหตุเป็นได้ง่าย"

ด้วยความห่วงใย คุณพ่อได้เตือนพวกเรา โดยเกรงว่า จะมีอันตรายเกิดขึ้นเนื่องจากความไม่ชำนาญทางถนนตอนระหว่างลำปาง – เชียงใหม่ เป็นทางโค้งเขาอันตรายนัก

เช้าวันอาทิตย์ที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๑๕ พวกลูกขับรถจากเชียงใหม่ ลงลำปาง ครั้นถึงกิโลเมตรที่ ๒๗ ต่อ ๒๘ ซึ่งเป็นจุดที่คุณพ่อถูกชน ในวันนั้นยังมองเห็นรถแท๊กซี่ตายอยู่รู้สึกขนหัวลุกขึ้นมาทันที เป็นความจริงดังที่คุณพ่อเล่าให้ฟังโดยแท้

"หากพ่อถูกชนไกลไปกว่านี้สักหน่อย รถคงลงเหว พวกลูกก็มา*สวด* แน่ ๆ มิใช่มาเช่นนี้ พวกเรายังนึกดีใจว่า ยังมีบุญที่จะได้อยู่กับคุณพ่อต่อไปอีกนาน ๆ แน่นอน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ร้ายแรงถึงขั้นนั้น

เพื่อจะได้ประจักษ์แก่ตาตนเองยิ่งขึ้น จึงได้แวะไปดูซากรถซึ่งตำรวจได้ลากไปไว้ที่สถานีตำรวจห้างฉัตร พิจารณาจากซากรถ เฉพาะด้านขวาทางด้านที่นั่งคนขับ พัง

ยับเยิน อดคิดไม่ได้ว่า นี่รถอเมริกันขนาดใหญ่ยังพังขนาดนี้ แล้วตัวคุณพ่อเล่ามิได้ทำด้วยเหล็กไหล ไฉนจะไม่เป็นอะไรมากได้

ไม่อยากจะวิจารณ์ว่าฝ่ายใดผิด ฝ่ายใดถูกกันแน่ แต่จากคำบอกเล่าของคุณพ่อประกอบกับซากรถ และถนนซึ่งเป็นพยานสำคัญ ก็พอจะคาดการณ์ได้ รถคันหนึ่งพังทางด้านขวาค่อนมาเฉพาะจุดที่นั่งคนขับ ส่วนอีกคันหนึ่งพังทางด้านหน้าตลอด

ในวันอาทิตย์ที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๑๕ อาการคุณพ่อเลวลงกว่าเดิมที่เห็นในวันแรก เริ่มท้องอืด หนาว รับประทานไม่ได้ แม้อาหารที่เป็นน้ำเช่น น้ำข้าวก็อาเจียนออกหมด เหนื่อยเวลาพูด และเสียงก็ค่อยลงไปกว่าเดิมมาก ลูกได้ขอร้องให้คุณพ่อพักผ่อนให้มาก ๆ อย่าได้เป็นกังวลแต่อย่างใดเลย ทั้งที่รู้ดีว่า คำขอร้องจะต้องไร้ผล คุณพ่อยังห่วงใยผู้ที่มาเยี่ยมเยียน คงฝืนร่างกาย ไม่ยอมพัก ลูกเริ่มใจไม่ดีรู้สึกสงสารคุณพ่ออย่างยิ่ง คุณพ่อเคยแข็งแรง กระฉับกระเฉง (ข้อนี้มิใช่แต่ว่าลูกจะคิดเข้าข้างตนเอง เพื่อน ๆ ของลูก ๆ ทุกคนที่ได้รู้จักคุณพ่อ ยกย่องในความสมาร์ท ของคุณพ่อให้ลูกฟังเสมอ) กลับต้องนอนซม ไม่สามารถทำอะไรได้ แพทย์ที่ให้การรักษาบอกว่ากระดูกซี่โครงหัก กระดูกเชิงกรานร้าว ให้นอนพักอยู่กับที่ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ควรขยับเขยื้อนร่างกาย โดยเกรงว่าอาจเป็นอัมพาตได้ ซึ่งลูกคิดว่า ข้อนี้เองที่เป็นเหตุหนึ่งทำให้คุณพ่อไม่อยากขยับขยายไปอยู่ที่ใด แม้ว่าลูก ๆ จะได้อ้อนวอนเพียงใดก็ตาม

โดยเหตุที่พวกเราต่างก็มีภาระหน้าที่ที่จะต้องกลับมากระทำที่กรุงเทพ ฯ กอร์ปกับวางใจว่าคุณพ่อคงจะไม่เป็นอะไรมากนัก คงจะหายในเร็ววัน จึงได้กราบลาคุณพ่อออกเดินทางกลับ ในเย็นวันอาทิตย์ที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๑๕ โดยให้คุณอาวรรณาคงอยู่พยาบาลคุณพ่อต่อไป

คืนวันพฤหัสบดีที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๕ ลูกได้รับโทรศัพท์ทางไกลจากเชียง-ใหม่แจ้งให้ทราบว่าคุณพ่อจะต้องรับการผ่าตัด เนื่องจากท้องยังคงอืดขึ้นเรื่อย ๆ อะไรกัน นับแต่วันเสาร์ที่ ๙ จนถึงวันพฤหัสบดีที่ ๑๔ อาการท้องอืดยังไม่หายไปอีกหรือ และนี่คุณพ่อย้ายไปอยู่เชียงใหม่ตั้งแต่เมื่อไรกัน โอ้นี่พวกเราได้ปล่อยปละละเลยคุณพ่อของเราถึงขนาดนี้เชียวหรือ คุณพ่อคะโปรดอภัยให้กับลูก ๆ ด้วยเถิด

จากการผ่าตัดเท่าที่บรรดาแพทย์ ผู้รักษาบอกกับพวกเราก็คือ ปลายขั้วลำไส้มีรอยฉีกขาด และขาดยาวตลอดไปจนถึงตับอ่อน แต่รายละเอียดอื่น ๆ นั้น ลูกเข้าใจว่า เขาคงไม่ต้องการให้รู้เป็นแน่

ถึงระยะนี้ พวกลูก ๆ ผลัดกันวนเวียนขึ้นไปหาคุณพ่อ สำหรับลูกเองยังไม่สามารถจะทิ้งหน้าที่การงานได้ จึงได้แต่คอยถามข่าวคราวจากพี่ ๆ น้อง และญาติ ๆ คุณพ่อต้องเจาะคอเพื่อช่วยในการหายใจ ต้องให้น้ำเกลือ ให้พลาสมา ให้เลือด แพทย์ยังไม่ไว้ใจที่จะนำออกจากห้อง I.C.U. ได้ (ห้องพักฟื้นหลังผ่าตัด) โอกาสนี้คุณอาว์ตึ๊กได้ขึ้นไปเยี่ยมคุณพ่อ และได้สละเลือดเป็นจำนวน ๓๐๐ ซีซี. เพื่อช่วยเหลือคุณพ่อ ทั้งนี้มิใช่ว่าโรงพยาบาลจะขัดสนเลือดแต่อย่างใด แต่เป็นความประสงค์ของแพทย์ที่ต้องการเลือดใหม่ที่สุด

การที่ลูกต้องสดุดีคุณอาว์ตึ๊ก ณ ที่นี้ ก็เพราะว่าเป็นที่รู้กันในบรรดาญาติว่าคุณอาว์ตึ๊กนั้นเป็นผู้ที่ไม่ชอบเข็มฉีดยาเป็นที่สุด ยากนักที่จะยอมให้แพทย์หรือพยาบาลฉีดยาหรือทำอะไรตน

วันอังคารที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๑๕ ลูกเพิ่งมีโอกาสไปเยี่ยมคุณพ่อได้ ซึ่งนับจากวันคุณพ่อรับการผ่าตัดแล้วถึง ๕ วัน แม้ว่าจะได้ฟังคำบอกเล่าอาการคุณพ่อจากพี่ ๆ น้อง ๆ มาบ้างแล้ว แต่เมื่อได้เห็นภาพคุณพ่อด้วยตาตนเองก็แทบกลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ ลูกไม่ปฏิเสธว่าเป็นคนที่ออกจะอ่อนแอ แต่ว่าถ้าผู้ใดต้องประสบเคราะห์กรรมเช่นเดียวกับลูกมาแล้ว ก็คงจะเข้าใจและอภัยให้ลูกได้

คุณพ่อผ่ายผอมลงไปมากแทบจะไม่เหลือเค้าคุณพ่อคนเดิมของลูกอยู่เลย ใบหน้าที่เคยเต็มอิ่มสะอาดเกลี้ยงเกลาก็กลับตอบลง มีหนวดเหนือริมฝีปากขึ้นเต็ม ดวงตาลึกโบ๋ แววตาขุ่นมัว สายระโยงระยางของเลือด น้ำเกลือ พล๊าสมา ท่ออ๊อก-ซิเจน ๓—๔ ท่อ เสียงเครื่องช่วยหายใจทำงาน ฯลฯ นี่เป็นไปได้เพียงนี้เทียวหรือ ลูกรู้ว่าคุณพ่อรู้และดีใจที่ลูกขึ้นมาเยี่ยมปรนนิบัติคุณพ่อแต่คุณพ่อก็ไม่สามารถจะแสดงอาการอะไรได้ด้วยอ่อนแรงและเพลียเกินไป ประกอบกับความเจ็บปวดจากบาดแผลจึงคงได้แต่นอนลืมตามองดูเฉยๆ

ถึงแม้ว่าอาการของคุณพ่อจะเป็นมากถึงขนาดนี้แล้วก็ตามแต่ความคิดที่ว่าคุณพ่อจะต้องจากไปโดยไม่มีวันกลับนั้นไม่เคยผ่านเข้ามาในสมอง ลูกเชื่อมั่นแต่ว่าแล้วคุณพ่อก็จะต้องออกจากห้อง I.C.U. นี้ได้และจะต้องหายในวันหนึ่งแน่ ๆ และก็เฝ้าแต่ถามแพทย์พยาบาลว่าเมื่อใดคุณพ่อจะออกจากห้องนี้ไปได้ ท่านเหล่านั้นก็ไม่ยอมให้ความกระจ่างแต่อย่างใด ลูกจึงไม่ปฏิเสธเลยว่าในเวลานั้นลูกได้นึกน้อยใจ ไม่ชอบใจ ทำไมจะต้องปิดบังตอบแค่นี้ตอบไม่ได้เชียวหรือ อนิจจา ลูกเพิ่งมาทราบภายหลังว่าอาการคุณพ่อนั้น ๑ ใน ๑๐๐๐ เท่านั้นที่จะหาย หมอไม่อยากให้พวกเราเสียกำลังใจนั่นเอง การที่ลูกเชื่อมั่นว่า คุณพ่อจะต้องหายนี้ มิใช่สักแต่ว่าลูกจะเชื่อมันลม ๆ แล้ง ๆ ประการที่ ๑ ลูกไม่เคยเห็นบุคคลผู้เจ็บป่วยขนาดมากใกล้ถึงความตายมาก่อน อันจะทำให้พอเดาสถานการณ์ได้ และประการที่ ๒ ซึ่งเป็นประการที่สำคัญคืออาการของคุณพ่อนั้นบางวันก็ดีขึ้นมาก ขนาดแพทย์ผู้นั่งเฝ้าดูอาการอยู่เองก็พอใจและมีความหวัง

วันพุธที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๑๕ ครบกำหนดการลาพักร้อน ลูกจำเป็นต้องเดินทางกลับกรุงเทพ ฯ ทั้งที่ไม่อยากกลับเลย ระหว่างเดินทางกลับนั้น จะเป็นด้วยอุปาทานหรือเหตุใดก็ไม่ทราบ ลูกได้กลิ่นคาวเลือดและกลิ่นยาตลอดเวลา ในใจก็เฝ้าแต่คิดเรื่องคุณพ่อ มีความรู้สึกราวกับว่า คุณพ่อไม่อยากให้เดินทางกลับไป และก็มีเรื่องประหลาดซึ่งไม่น่าจะเกิดขึ้นได้ รถยนต์ที่นั่งครั้นวิ่งมาถึงตอนถนนขึ้นเขาขุนตาลลูกสูงสุดก็กลับไม่ยอมวิ่งต่อไปอีก คงหยุดอยู่กับที่ เฉย ๆ ทั้ง ๆ ที่ เครื่องยนต์ก็ไม่ดับแต่อย่างใด ทำให้ต้องเสียเวลาอยู่นานกว่าจะถึงบ้าน ที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งก็เป็นเวลาดึกมากแล้ว แต่พี่น้องทุกคนมีพี่อู๊ด พี่ติ๋ม พี่ตั๋ง และคุณป้า คุณอา ก็ยังอุตส่าห์คอยฟังข่าว "คุณพ่อค่อยยังชั่วขึ้นแล้ว" ลูกพูดเพื่อปลอบใจพี่น้องและปลอบตัวลูกด้วยทั้ง ๆ ที่ใจยังนึกถึงภาพเหตุการณ์ อาการของคุณพ่อ ในคืนวันอังคารที่ผ่านมาได้ดี ในคืนนั้น หลังจากที่ลูกกลับจากโรงพยาบาลแล้ว เสียงโทรศัพท์ในบ้านก็ดังขึ้นอีกปรากฏว่าพี่พรจันทร์ โทรมา พี่พรจันทร์ อ้ำอึ้ง ไม่ยอมพูดอะไร เพียงแต่บอกว่าคืนนี้อยากให้ติ๋วมานอนค้างที่โรงพยาบาล ให้มาให้ได้ ครั้นพอลูกไปถึงจึงได้รู้ความจริง คืนนั้นอาการคุณพ่อน่าวิตกที่สุด คุณพ่อทุรนทุราย หายใจขัดมาก และดวงตา

ดำก็ตีกลับขึ้นไปข้างบนเห็นแต่ตาขาว ๆ ทั้งแพทย์และพยาบาลได้ช่วยเหลือคุณพ่ออย่างเต็มที่ที่สุด ทั้งที่เวลานั้นดึกมากแล้ว บรรดาแพทย์ชายหญิงที่ให้การรักษาคุณพ่อถูกโทรศัพท์ตามตัวให้มาโรงพยาบาลด่วน ช่วยกันปั๊มลูกยาง ช่วยหายใจ และฉีดยาอะไรลูกเองก็ไม่ทราบเห็นแต่ทั้งแพทย์และพยาบาลรุมล้อมตัวคุณพ่อเป็นนานกว่าอาการคุณพ่อจะกลับปกติดังเดิม และคืนนั้นทั้งคืนจนมาถึงรุ่งเช้าอีกวันหนึ่ง คุณพ่อต้องใช้เครื่องช่วยหายใจตลอดเวลาไม่สามารถจะเอาเครื่องออกพักได้เลย

บ่ายวันศุกร์ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ ขณะที่ลูกกำลังทำงานอยู่ที่ทำงานก็ได้รับโทรศัพท์ให้ขึ้นไปเชียงใหม่ด่วนที่สุด หากออกเดินทางได้เดี๋ยวนี้ก็จะดีมาก คุณพ่อกำลังโคม่า... ....ลูกไม่รู้ว่าวางหูโทรศัพท์และทำอะไรต่อไปได้อย่างไร ดูมึนงง และลางเลือนอย่างใดไม่ทราบได้ ในที่สุดลูกและพี่น้องทุกคนรวมทั้งคุณอาแดงผู้เป็นน้องสาวคนเดียวของคุณพ่อก็รวมกลุ่มกันเดินทางถึงเชียงใหม่เช้ามืดพอดี พวกเราตรงไปหาคุณพ่อทันทีที่ถึง ขณะนั้นจำได้ว่าสติคุณพ่อยังดีอยู่มาก จำพวกเราได้ทุกคน แต่ก็เหมือนเดิมคือเพียงมองเท่านั้น มองราวกับว่าจะมองเป็นครั้งสุดท้ายในแววตาดูพยายามจะข่มความรู้สึกปวดเจ็บและเหมือนจะบอกพวกเราให้รู้ว่า พ่อดีใจมาก

เช้าวันเสาร์ที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๑๕ อาการคงไม่ดีขึ้นกลับมีเลือดสด ๆ ทะลักออกมาจากลำคอตรงบริเวณที่แพทย์ได้เจาะไว้เพื่อช่วยในการหายใจ เมื่อแพทย์ได้ทำการดูดเสมหะออก ก็ปรากฏว่าสิ่งที่ดูดออกมานั้นเป็นน้ำสีแดงแบบเลือดทั้งนั้น อาการมีแต่ทรุดกับคงตัว ตกกลางคืนขณะที่อาการกำลังทรงตัว คุณพ่อได้ถ่ายทั้งหนักและเบาทำให้แพทย์มีกำลังใจขึ้นมาอีก เพราะคิดว่าไตคงจะเริ่มทำงานอีกแล้ว คืนนั้นคุณพ่อได้อาหารเป็นครั้งสุดท้ายคือโจ๊ก

วันอาทิตย์ที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕ คุณพ่อกระสับกระส่ายมากยิ่งขึ้นแต่สติคงดีอยู่ยังสามารถรู้และรับฟังได้ ลูกและน้องต่อถามว่าคุณพ่อขา เจ็บไหมคะ คุณพ่อยังทำการรับรู้ได้ในวันนั้นนอกจากแพทย์พยาบาลและพวกลูก ๆ และญาติพี่น้องแล้วก็ยังมีบรรดาเพื่อน ๆ คุณพ่อแทบทุกคนที่อยู่ที่เชียงใหม่และที่มาจากจังหวัดอื่นก็มีพากันมาใกล้ ๆ อยู่รอบ ๆ คุณพ่อ ลูกคิดว่าทุกท่านในที่นั้นคงได้พยายามส่งใจช่วยคุณพ่ออย่างเต็มที่ที่สุด

จนประมาณเกือบ ๑๒.๐๐ น. นายแพทย์มณี แก้วปลั่ง ซึ่งอยู่ ณ ที่นั้น เชิญให้เพื่อนคุณพ่อทุกคนไปรับประทานอาหารก่อนแจ้งว่าอาการคุณพ่อจะทรงอยู่เช่นนี้ไประยะหนึ่ง เรื่องนี้ลูกคิดว่า คุณหมอมณี คงเห็นว่า คุณพ่อคงจะจากไปในเวลาอันใกล้นี้แน่ ๆ แล้ว กอร์ปกับเป็นเวลากลางวันแล้วด้วย จึงได้เชิญให้ไปทานอาหารเสียก่อน ครั้น ๑๒.๐๐ น. ตรง นายแพทย์ผจญ วงศ์ตระหง่าน ก็ได้ให้พวกลูกตัดสินใจ โดยบอกว่าขณะนี้ร่างกายคุณพ่อไม่รับรู้ปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ฉีดยาก็ไม่เข้าแล้ว ถึงแม้ยาขนานใหม่ที่จะมาจากกรุงเทพ ฯ พร้อมกับเครื่องบินเที่ยวที่จะถึงเชียงใหม่นี้ก็ต้องไม่ได้ผลแล้วแน่นอน จะทรมานคุณพ่อต่อไปอีกหรือ ในที่สุด พวกเราก็เห็นเป็นเอกฉันท์ เมื่อร่างกายสุดจะทนทานแล้วก็ปล่อยท่านตามสบายเถิด คุณหมอผจญ จึงจัดการปลดเครื่องช่วยหายใจออก ให้คุณพ่อหายใจด้วยเอง คุณพ่อหายใจต่อมาอีกเพียง ๓ ครั้งเท่านั้นก็หยุด สิ้นใจอย่างสงบ สงบที่สุด ใบหน้ามีรอยยิ้มนิด ๆ ราวกับว่าคุณพ่อเป็นสุขแล้ว สิ้นสุดการทรมานกันเสียทีขณะนั้นเป็นเวลา ๑๒.๐๕ น. วันอาทิตย์ที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๕

คุณพ่อจากไปแล้ว อย่างเป็นสุข ถึงแม้ไม่อาจกล่าวสั่งเสียอะไรได้ แต่คุณพ่อไม่มีสิ่งใดที่จะต้องเป็นห่วงกังวล ไม่ว่าจะด้านการงาน หรือในด้านส่วนตัว ทั้งนี้เพราะตลอดชีวิตของคุณพ่อ คุณพ่อกระทำแต่กรรมดี และก็ได้สั่งสอนอบรมให้ลูก ๆ กระทำแต่ความดี ดังนั้นความดีต่าง ๆ ที่คุณพ่อได้กระทำไว้ บวกกับผลกุศลที่ลูก ๆ และญาติพี่น้องมิตรสหายได้บำเพ็ญอุทิศไปให้ คงส่งผลให้คุณพ่อไปสู่สุขคติในสัมปรายภพ.

ทช ๓๓๙ ปท. ราชดำเนิน

บีอาร์ดี ๔๑๐ รับวันที่ ๒ ต.ค. ๑๕

นครหลวง ฯ ๒ ๒๕

เอ๊กซ์บี ๒๗๑/๒

ศรีภูมิ ๗๒ ๒๕ ๒ ๑๕๑๕

อาจารย์วรรณา วรวิทย์สัตถญาณ

โรงเรียนเสาวภา กท.

ขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งในการถึงอนิจกรรมของท่านอธิบดีผู้พิพากษา

อาจารย์ใหญ่ และครูโรงเรียนการช่างสตรีเชียงใหม่

ทาน. ในการถึงอนิจกรรมของท่านอธิบดีผู้พิพากษา

กรมไปรษณีย์โทรเลข ปท. หน้าพระลาน

ที่ทำการต้นทาง หน้าพระลาน เลขหมาย ๖๑๒ รับวันที่ ๑๑ กย. ๑๕

ท่านอธิบดีฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ศาลจังหวัดลำปาง

กระผมขอแสดงความเสียใจต่ออุบัติเหตุ และขออำนาจพระพุทธคุณจงช่วยให้ท่านหายป่วยโดยเร็ว.

วีระ บูลจรรยามั่น

ต บี อาร์ ดี ๘๔ ปทราชดำเนินกลาง

เอนเอสบี ๒๐ นครศรีธรรมราช ๖๒๙ ๒๘ ๕ ๙๑๕ รับวันที่ ๕ กย. ๑๕

คุณวรรณา วรวิทย์สัตถญาณ รร. เสาวภา

นครหลวง ฯ

ขอทราบพิธีการเกี่ยวกับคุณฉันท์ อาจารย์นวลละออ คุณแมน ลีละพันธ์ุ ฝากแสดงความเสียใจมาด้วย

ทาน

วงศ์ทอง รัตนโชติ

๖๖ บีแอล ๓๘ ปท. ลำปาง

แอลเอน ๑๕ กรุงเทพฯ ๕๓ ๓๗๒ ๒๕ ๙ ๑๒๓๐ รับวันที่ ๙ กย. ๑๕

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ โรงพยาบาลลำปาง

ขอแสดงความเสียใจด้วยเป็นอย่างมากที่ประสบอุบัติเหตุขอให้ทุเลาหายป่วยโดยเร็ว

ศรีเมือง ทาน ๕ ทวีศักดิ์ ศรีเมือง

ทวีศักดิ์

กรมไปรษณีย์โทรเลข ปท. ชลบุรี

รับวันที่ ๑๒ กย. ๑๕

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ โรงพยาบาลลำปาง.

เสียใจด้วยมากในการประสบอุบัติเหตุ ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้หายเร็ว

นารถ มนตเสวี

บีเอ๊กซ์ ๒๙ ปท. เชียงใหม่

ดียูบี ๓๗ บางกระบือ ๔๒๙ ๒๐ ๑๑ ๙๒๕ รับวันที่ ๑๓ กย. ๑๕

อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ เชียงใหม่.

ขออำนาจพระศรีรัตนตรัยช่วยคุ้มครองให้หายเป็นปกติโดยเร็ว

ทาน ๕

คมกริช นุรักษ์

บีเอ๊กซ์ ๗๕ กรุงเทพฯ ๒๙๓๔ ๒๒ ๑๐ ๑๔๓๐ ปท. เชียงใหม่

คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ศาลจังหวัดเชียงใหม่ รับวันที่ ๑๐ กย. ๑๕

ผมขอแสดงความเสียใจด้วยที่เกิดอุบัติเหตุ ขอให้หายเร็วครับ

บุญชัย สยามเนตร.

ทาน ๕

บีเอ๊กซ์ ๑๓๗ ปท. เชียงใหม่
เชียงใหม่ ๒๔ รับวันที่ ๑๓ กย. ๑๕

บางลำภูบน ๑๒๐๖ ๒๔ ๑๓ ๑๓๓๕
คุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ เชียงใหม่
ขอเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมเจ็บด้วยและขอให้หายเร็ว ๆ

ทาน ๕ จำรูญ แย้มงามเหลือ

ตตต ๙๓๔๑ ปท. สามเสนใน
บีเอสเอน ๒๐๖ รับวันที่ ๑๘ กย. ๑๕

ซีเอสบี ๑๕ ฉะเชิงเทรา ๑๐๓๐ ๒๒ ๑๘ ๑๑๓๐
คุณวรรณา วรวิทย์สัตถญาณ ๕๓ ซอยข้างวิทยาลัยครูเพชรบุรี
วิทยาลัยลงกรณ์ นครหลวงฯ
เพิ่งทราบ เรื่องคุณฉันท์ รถชนกัน ขอถามข่าวต่อไป

ทาน ๕๘ รถชนกัน ขอถามต่อไป กัลยาณี

บีแอล ๒๓ ปท. ลำปาง
วัดเลียบ ๖๔๑ ๑๗ ๙ ๙๔๐ รับวันที่ ๙ กย. ๑๕
อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ โรงพยาบาลลำปาง
ผมเสียใจอย่างยิ่งในอุบัติเหตุ ขอให้หายโดยเร็ว

ทาน ๕... บัญญัติ สุชีวะ

คำไว้อาลัย

เจ้าภาพได้ขอร้องให้ผมเขียนบางสิ่งบางอย่างเพื่อลงในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพคุณฉันท์ วรวิทย์สัตถญาณ ผมได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ในฐานะที่ผมเป็นเลือดตุลาการ จึงขอนำบันทึกเรื่อง "การรู้จักใช้มันสมองทำงาน" ซึ่งหลวงสรนิตยาคม (บุญช่วย สรสุชาติ) คุณพ่อของผมเขียนไว้เพื่อใช้อบรมเจ้าหน้าที่ศาลจังหวัดสระบุรี ในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลอยู่ที่นั่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ คิดว่าเรื่องนี้ยังคงทันสมัยอยู่เสมอ และได้เคยนำลงพิมพ์ทั้งลายมือของท่านเองในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของท่าน ที่เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๑๕ มาแล้วครั้งหนึ่ง แต่คิดว่าคงจะยังไม่ทั่วถึงกันเท่าใดนัก เนื่องจากคุณพ่อผมลาออกจากราชการเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ขณะปฏิบัติงานเป็นผู้พิพากษาอยู่ศาลอาญา เพราะป่วยและถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ จึงขอส่งเรื่องนี้มาร่วมพิมพ์ด้วยอีกครั้ง

ผมรู้สึกเสียดายและอาลัยในการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณฉันท์ วรวิทย์-สัตถญาณ ถึงแม้จะมาคิดว่าการจากไปนี้เป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องพบ ไม่ช้าก็เร็ว ก็ตาม แต่ท่านมาด่วนจากไปก่อนเวลาที่ควร ทั้ง ๆ ที่พวกเราได้พยายามทุ่มเทแรงงาน ความรู้ ความสามารถ เครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนหยูกยาต่าง ๆ ในการรักษาพยาบาลเพื่อจะช่วยท่านเอาไว้ แต่ก็ไม่สามารถจะเอาชนะพญามัจจุราชได้ ผมยังระลึกอยู่เสมอว่ามีเชื้อสายเป็นเลือดตุลาการอยู่ตลอดเวลา อาชีพตุลาการของคุณพ่อผม ทำให้ผมได้มีโอกาสรับการศึกษาจนกระทั่งจบเป็นแพทย์ จึงยังรู้สึกเป็นหนี้ชีวิตต่ออาชีพนี้อยู่ เมื่อมาทราบว่าท่านอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๕ ประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ และต้องการความช่วยเหลือ ผมก็ยินดียื่นมือเข้าช่วยเท่าที่ความสามารถ และโอกาสจะพึงอำนวยได้ แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่า ผมไม่สามารถจะช่วยชีวิตของท่านไว้ได้ ด้วยจิตกตัญญูต่ออาชีพตุลาการของผม ขอตั้งอธิษฐาน ให้ดวงวิญญาณของคุณฉันท์จงไปสู่สุขคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

นายแพทย์ทรงวุฒิ สรสุชาติ

คณะแพทย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

บันทึกเรื่อง

การรู้จักใช้มันสมองทำงาน

ของ

หลวงสรนิติยาคม

(ใช้อบรมเจ้าหน้าที่ศาลจังหวัดสระบุรี
ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสระบุรี พ.ศ. ๒๔๙๐)

△

ทุก ๆ ครั้งที่อบรมเราเคยพูดกันทั้งระเบียบราชการ คำสั่งของผู้บังคับบัญชาและศีลธรรม ซึ่งกินเวลาประมาณ ๑ ชั่วโมง ข้าพเจ้าเห็นว่าสม เพราะเดือนหนึ่งเราหาโอกาสพิเคราะห์ดูตัวเราเองเสียวันละ ๑ ชั่วโมง คงไม่มากเกินไป วันนี้ไม่มีคำสั่งทางราชการจะพูด จึงขอพูดเรื่องการรู้จักใช้มันสมองแทน

ข้าพเจ้าเคยแต่งกาพย์ยานี (เทียบอินทรวิเชียรฉันท์บทหนึ่ง) ได้พิมพ์เป็นเล่ม ๒ ครั้งแล้ว เวลานี้ที่บ้านจังหวัดสระบุรีหาไม่พบ ดูเหมือนยังมีอยู่ที่บ้านกรุงเทพฯ แต่คงจำได้ว่า "ใครติถือว่าเตือน อย่ากระเทือนโกรธหุนหัน แล้วพิเคราะห์หาเหตุผันเทียงเคียงผลคิดทบทวน เราผิดหรือเขาผิด เพ่งพินิจตามกระบวน เห็นว่าฝ่ายไหนควร ถือตามนั้นไม่ฉันทา"

การทำอะไร ทั้งคดีโลกคดีธรรม เมื่อชอบด้วยเหตุผลย่อมไม่มีผิด เว้นแต่เหตุผลนั้นเป็นพิเศษจากความรู้สึกนึกคิดของเรา แต่ถึงกระนั้น แม้จะพลาดก็เรียกว่าล้มอย่างมีท่า ถ้ากระทำผิดโดยปราศจากเจตนาและประมาท ไม่ต้องสงสัยว่า จะไม่ได้รับอภัย เพราะการเห็นใจกันเป็นมนุษยธรรม หรืออุดมคติของมนุษย์

ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างง่าย ๆ มาให้พิจารณาสักเล็กน้อย เช่น

๑. *ท่านให้เราตักน้ำไว้กินหรือไว้ใช้* ความประสงค์ก็ต้องการให้ได้น้ำสะอาดไว้กินหรือใช้ จึงเป็นเหตุให้เราต้องคิดต่อไปว่า เราจะได้น้ำสะอาดจากที่ไหน ทำอย่างไรจึงจะสะอาด

ข้อที่ว่า จะได้น้ำสะอาดจากที่ไหน ไม่สู้สำคัญนัก เพราะใคร ๆ ก็รู้ว่า น้ำเช่นไรสะอาดหรือไม่สะอาด ส่วนข้อที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะสะอาดสำคัญอยู่ ถ้าไม่คิดก็ไม่เห็น เพราะเป็นเส้นผมบังภูเขา เช่น ก่อนเอาน้ำใส่ตุ่ม ถ้าเราไม่ล้างก้นตุ่มเสียก่อน แม้เราจะตักน้ำที่สะอาดมาใส่น้ำนั้นก็จะขุ่น ฉะนั้นท่านจึงสอนว่าให้ล้างก้นตุ่มเสียก่อน

หรือถ้าเราไปพบน้ำที่สะอาดแล้ว ก่อนตักเราลงไปย่ำหรืออาบทำให้ขุ่นเสียก่อน น้ำนั้นก็จะกลายเป็นน้ำสกปรก

๒. *ถ้าท่านให้เราตัดต้นไม้* เราควรทำอย่างไร ถ้าเราไม่คิดพอตัดล้มแล้วก็ทิ้งไว้ เพราะได้ปฏิบัติตามคำสั่งแล้ว ถ้าคิดสักหน่อยก็จะทราบได้ว่า ท่านต้องการเอาไม้ต้นนั้นไปเสียให้พ้น เพื่อให้ที่เตียน เพียงแต่เราตัดล้มลงเท่านั้นยังไม่พอ ต้องขนเอาไปเสียให้พ้นด้วย ส่วนการจะเอาไปทำอะไรที่ไหนเราก็ต้องคิดอีกเหมือนกัน ไม่ใช่ลากไปพ้นจากตรงนั้นแล้วไปทำรกที่อื่น และโดยไม่ได้คิดว่าไม้ที่ตัดลงนั้นอาจมีประโยชน์

๓. *เรามีหน้าที่รักษาความสะอาด* เช่น เป็นภารโรงศาล เราต้องคิดว่าบริเวณที่เราต้องรักษาความสะอาดอยู่แค่ไหน และอะไรบ้าง ไม่ใช่จะรักษาแต่ตัวศาลอย่างเดียว ต้องรักษาตลอดถึงบริเวณศาลทั้งหมด และเครื่องใช้ต่าง ๆ ในศาล เช่น กระโถน โต๊ะ และทุกซอกทุกมุมไม่ให้สกปรกทั้งเบื้องสูงและเบื้องต่ำ ไม่ใช่เดินก้มหน้าอย่างเดียว

๔. *เราเป็นพนักงานบัญชี* เราต้องคิดว่าบัญชีนั้นเขาให้ทำเพื่อตรวจการงานได้ง่าย ฉะนั้น เราจำเป็นต้องทำให้ละเอียดถี่ถ้วน พอให้เปิดดูก็ทราบผลของงานตามต้องการ ไม่ใช่จดชุ่ย ๆ ลงไปพอให้พ้นหน้าที่

เมื่อข้าพเจ้าเล็ก ๆ เคยถูกอาจารย์ดุว่า อ้ายนี่ออกหน้าไม่ได้ ซึ่งหมายความว่า ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าใครไม่ได้ คือไม่รู้จักใช้สมองและไม่รู้ขอบเขตแห่งการงาน ซึ่งข้าพเจ้าถือว่าท่านให้แว่นทิพย์แก่ข้าพเจ้าไว้ เพราะข้าพเจ้าอาศัยโอวาทอันนี้ของท่านเป็นหลักกระทำให้ข้าพเจ้ารู้จักใช้สมองดีขึ้น

เราทราบกันอยู่แล้วว่า สมองเป็นตัวปัญญา มีไว้สำหรับให้เรานึกคิด ถ้าเรารู้จักใช้มันจะทำให้เราดีขึ้นไม่มากก็น้อย เพราะเป็นหัวดีกว่าเป็นหาง หรือพูดง่าย ๆ ว่าเป็นหัวหน้าเขาดีกว่าเป็นลูกน้อง

ผู้ที่ไม่รู้จักใช้สมองก็ไม่แปลกอะไรไปกว่าโค เพราะต้องให้เขาจูงจมูกอยู่เสมอตั้งแต่กินหญ้า ทำงาน เดินทางเป็นต้น

เพียงแต่จะกินหญ้า มันก็ไม่รู้ว่าตรงไหนควรงดเว้น แล้วก็ไปเหยียบต้นหมากรากไม้และพืชผักของเขาให้เสียหาย จึงจำเป็นต้องให้คนจูง

คนก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่รู้จักใช้สมองก็ไม่ผิดอะไรกับโคกระบือ ข้าพเจ้าได้ยินยินเขาด่าคนชนิดนี้ว่า อ้ายควาย ข้าพเจ้าเห็นว่าเหมาะสำหรับคนที่ไม่รู้จักใช้ความคิดของตัวเอง เพราะต้องให้เขาจูงจมูกอย่างควาย

ก่อนจะพูดเรื่องนี้ ข้าพเจ้าขอแบ่งคนเป็น ๒ ชั้น คือ

๑. *ผู้หางานให้ทำ*

๒. *ผู้ทำงาน*

การหางานให้ทำ ข้าพเจ้าจะไม่พูดถึง เพราะสูงเกินหน้าที่ของพวกเรา รวมทั้งข้าพเจ้าด้วย จะขอพูดแต่การทำงาน

อันการทำงานนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า ก่อนลงมือทำเราจะต้องคิดเสียก่อนว่า

๑. ท่านให้เราทำสิ่งนี้เพื่ออะไร (หมายถึงผล) เพราะทำอะไรก็เพื่อหวังผล

๒. เราผู้ทำ จะทำอย่างไร จึงจะได้ผลสมความมุ่งหมาย

หน้าที่อื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ไม่ใช่พอจับเข้าแล้วก็หลับตาทำ โดยไม่ตรวจหรือคิดเสียให้รอบคอบก่อน ข้าพเจ้าขอให้หลักในข้อนี้ไว้ดังนี้ คือ

๑. คิดให้รู้ขอบเขตของการงานนั้นหวังผลอย่างไร และควรทำอย่างไรบ้างจึงจะสำเร็จผล

๒. อ่านและตรวจเสียก่อนให้ได้ความว่า รูปงานดำเนินมาอย่างไร และมีผิดพลาดบ้างแล้วหรือไม่ ที่จะทำต่อไปเพื่อหวังผลอย่างไร

ในที่สุดข้าพเจ้าขอย้ำว่า วันนี้พูดเพื่อให้รู้จักขอบเขตของการงานใน หน้าที่ ไม่ใช่ทำอะไรก็ทำชุ่ย ๆ ไป ถ้าพูดง่าย ๆ ก็คือสติกับปัญญาเท่านั้น.

อันตรายต่อตับอ่อนจากอุบัติเหตุ

ตับอ่อน (Pancreas) ปกติอยู่ติดกับกระดูกสันหลัง อุบัติเหตุที่ไม่มีบาดแผลที่หน้าท้อง อาจมีการฉีกขาดของเนื้อและของท่อตับอ่อนได้ ซึ่งเมื่อมีการฉีกขาดของท่อตับอ่อน ทำให้เนื้อเยื่อบริเวณนั้นอักเสบ บวม และถูกย่อยละลายไป

ปกติอันตรายที่ไม่มีบาดแผลที่หน้าท้องอาจจะมีการฉีกขาดของอวัยวะต่าง ๆ ในช่องท้องได้ เช่น ม้าม ตับ (Liver) กระเพาะ ลำไส้เล็ก ลำไส้ใหญ่ ไต กระเพาะปัสสาวะ ถุงน้ำดี ตับอ่อน และเส้นเลือดแดง เส้นเลือดดำได้

การฉีกขาดของตับอ่อนในรายที่ไม่มีบาดแผลภายนอกที่หน้าท้อง (Blunt injury of abdomen) ปกติจะให้การวินิจฉัยยากมาก จะต้องอาศัยการตรวจหน้าท้อง และการเจาะหาระดับน้ำย่อยของตับอ่อนในเลือด (Serum amylase) และหาระดับน้ำย่อยในน้ำปัสสาวะ (Urine amylase) จึงจะให้การวินิจฉัยได้ แต่ถึงกระนั้นก็ตามระดับน้ำย่อยของตับอ่อนในเลือดมิใช่ว่าจะสูงกว่าปกติทุกรายไป ถึงแม้จะมีอันตรายต่อตับอ่อนก็ตาม ระดับของน้ำย่อยในเลือดจะขึ้นเร็ว และลดลงเร็วภายใน ๒๔ ชั่วโมงที่ได้รับอุบัติเหตุ และจะถูกขับออกทางปัสสาวะ แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าค่าของน้ำย่อยต่อตับอ่อนนั้นไม่สูงเกินกว่าปกติมากพอ ก็ไม่ได้ช่วยในการวินิจฉัยโรค ฉะนั้นในรายที่คนไข้ได้รับอันตรายแบบชนิดที่ไม่มีบาดแผลที่หน้าท้องให้เห็นได้ภายนอก ถ้าสงสัยควรเจาะหาระดับน้ำย่อยตับอ่อนในเลือด และตรวจค่าน้ำย่อยตับอ่อนในปัสสาวะทุกราย เพื่อช่วยในการวินิจฉัยว่ามีการฉีกขาดของตับอ่อนหรือไม่

อุบัติเหตุบนท้องถนนอาจเกิดขึ้นได้ทุกเวลา และทุกหนทุกแห่ง และกับบุคคลทุกระดับ ส่วนอวัยวะที่จะได้รับอันตรายก็มีได้ทั่วตัว ไม่เฉพาะแต่อวัยวะภายในช่องท้อง นอกช่องท้อง เท่านั้น อาจเกิดกับ แขน ขา กระโหลกศีรษะ กระดูกสันหลัง และสมอง ดังเช่นสมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อน ซึ่งสิ้นพระชนม์ไป ฉะนั้นควรที่จะช่วยกันคิดว่าทำอย่างไรจึงจะลดอุบัติเหตุบนท้องถนนหลวงให้น้อยลงไปได้เพื่อลดอัตราการตาย.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์แพทย์หญิงนิมิต มาร์ติน
ภาควิชาศัลยศาสตร์
คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ไตของเรา

โดย

นายแพทย์มุมี แก้วปลั่ง

โรงพยาบาลนครเชียงใหม่

ในเวลาที่เราเรียนวิชาเคมี หลายคนบ่นว่าเรียนยากเพราะไม่เข้าใจหรือจำลำบาก เต็มไปด้วยชื่อและกฎเกณฑ์มากมาย แต่ท่านเหล่านั้นหาได้ทราบไม่ว่า โดยธรรมชาติมีอวัยวะหนึ่งในร่างกายเราที่ทำหน้าที่แก้ไขความผิดปกติทุกอย่าง ทางเคมีที่เกิดขึ้นในร่างกายอยู่ตลอดเวลา โดยมีความเข้าใจเรื่องราวของวิชาเคมีประหนึ่งนักเคมีผู้ยิ่งใหญ่แต่เราไม่ทราบหรือไม่เคยเห็นความสำคัญของอวัยวะนี้มาก่อน *อวัยวะนี้คือไต*

ศาสตราจารย์ โฮเมอร์ สมิท ผู้เชี่ยวชาญทางไตแห่งมหาวิทยาลัยทางการแพทย์ที่มีชื่อแห่งหนึ่งในอเมริกา เจ้าของเรื่องและบทความที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับไตหลายเรื่อง เช่น เรื่อง "From fish to philosopher" ได้เคยเน้นถึงความสำคัญของไตว่า "ถ้าเทียบกับอวัยวะอื่นแล้ว ถึงแม้กระดูกจะหักกล้ามเนื้อลีบไป สมองจะหลับไป หรือต่อมบางอย่างจะหยุดทำงานไปชั่วคราว ก็จะไม่มีอันตรายถึงชีวิต แต่ถ้าไตหยุดทำงาน กล้ามเนื้อ กระดูก และสมองจะพลอยเสียไปด้วย และคนเราจะมีชีวิตได้ไม่เกิน ๓—๔ อาทิตย์" และถ้าเราเชื่อในทฤษฎีของการวิวัฒนาการว่า สัตว์บกทุกชนิดรวมทั้งคนเรานั้น ได้ใช้เวลานานนับหลายล้านปีเพื่อเปลี่ยนแปลงมาจากสัตว์น้ำ จนสามารถดำรงชีวิตมีพืชพันธ์มากมายบนบก ในการเปลี่ยนแปลงสภาพมาเป็นสัตว์บกเช่นนี้ ร่างกายของสัตว์บกจะต้องมีวิธีการพิเศษบางอย่างเพื่อรักษาสภาพหรือความสัมพันธ์ดั้งเดิมกับน้ำทะเลซึ่งเป็นที่เริ่มต้นของชีวิตอยู่เสมอที่เห็นได้ชัดเจนก็คือส่วนผสมของแร่ธาตุต่างๆ ที่ละลายอยู่ในเลือดหรือน้ำเหลือง จะมีส่วนเทียบได้กับส่วนผสมของสารต่าง ๆ เหล่านั้นที่ละลายอยู่ในน้ำทะเลตามธรรมชาติ สภาพดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าร่างกายไม่มีวิธีการพิเศษคอยควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ และเที่ยงตรงที่สุด ไตเป็นอวัยวะ

หนึ่งที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องนี้มากที่สุด ความเปลี่ยนแปลงของสารละลายต่าง ๆ ในเลือดจะผิดได้ไม่เกิน ๒% ความเป็นกรด–ด่าง ของเลือด ซึ่งเราวัดได้จากค่าของ ph นั้น ตามปกติค่าของ ph ของเลือดดำจะมีค่าประมาณ ๗.๔ ผิดได้ไม่เกิน ๐.๑ ถ้าไตไม่สามารถควบคุมให้ความเป็น กรด-ด่าง คงที่ในขนาดที่กล่าวนี้ เซลล์ ต่าง ๆ ในร่างกายจะทำงานผิดไป และอาจมีอันตรารถึงแก่ชีวิตได้ แร่ธาตุบางอย่าง เช่น โปแตสเซี่ยม ถ้ามีมากหรือน้อยไปจากปกติ แม้แต่เพียงเล็กน้อย จะทำให้หัวใจหยุดทำงานได้

ถ้าน้ำเหลืองของคนที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว มีทั้งหมด ๑๑ ลิตร ในจำนวนนี้จะเป็นเลือดเสียประมาณ ๔ ลิตร แต่เลือดที่ไหลผ่านไปที่ไตเพื่อให้ไตแก้ไขความผิดของสารเคมีต่าง ๆ มีจำนวนถึงวันละ ๑๘๐ ลิตร คือประมาณ ๑๖–๑๘ เท่าของจำนวนน้ำเหลืองทั้งหมด หรือจะกล่าวง่าย ๆ ก็คือ ไตเอาเลือดน้ำเหลืองไปแก้ไขเรื่องราวหรือความผิดปกติทางเคมีที่เกิดขึ้น ไม่ต่ำกว่าวันละ ๑๖–๑๘ ครั้ง ความสามารถในการทำงานของไตนี้มากเกินความจำเป็นถึง ๙–๑๐ เท่า หมายความว่า ถึงแม้ไตจะทำงานให้น้อยลงกว่านี้สัก ๘ หรือ ๙ เท่า ก็ยังจะสามารถควบคุมระดับสารเคมี หรือความผิดปกติทางเคมีต่าง ๆ ของร่างกายให้อยู่ในขนาดปกติได้ หรือถ้าจะตัดไตข้างใดข้างหนึ่งออก ไตข้างที่เหลือก็ยังจะสามารถทำงานเกินที่จำเป็นแก่ชีวิตได้ถึง ๕๐%

ลักษณะและการทำหน้าที่ของไต

ไตของคนปกติมีอยู่ ๒ ข้าง มีสีแดง ๆ รูปร่างเหมือนเมล็ดถั่ว หนักประมาณข้างละ ๑๕๐ กรัม ซ่อนอยู่ในตำแหน่งที่ค่อนข้างจะปลอดภัยต่อการกระทบกระเทือน คืออยู่ลึกและค่อนไปข้างหลังของลำตัวในระดับซี่โครงซี่สุดท้าย เรียงอยู่ ๒ ข้างของกระดูกสันหลัง ตามแนวยาวของลำตัว

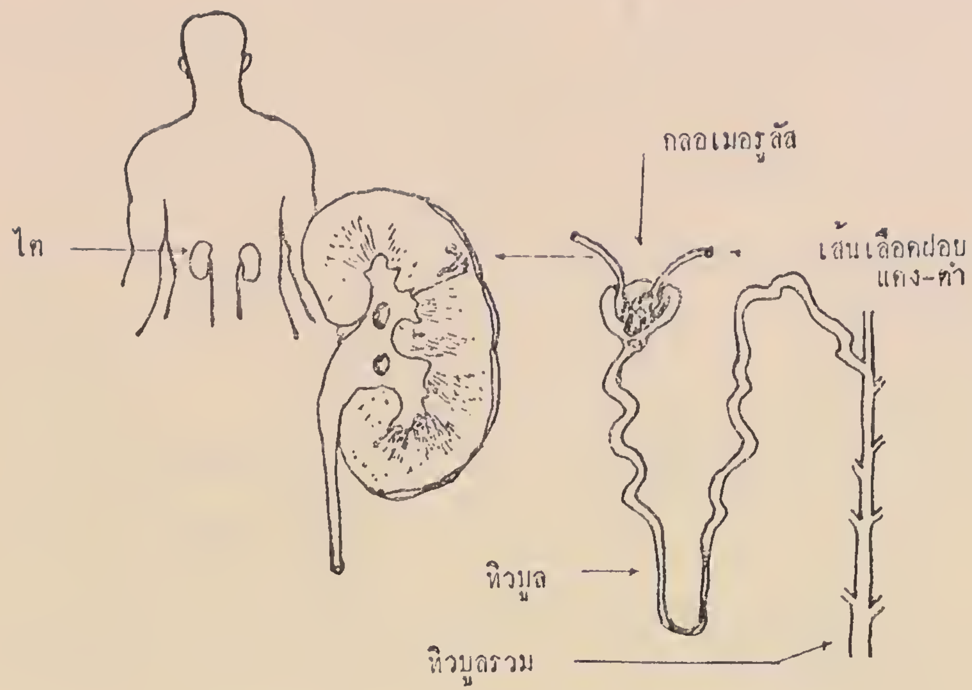
ไตแต่ละข้างประกอบด้วยหน่วยที่ทำหน้าที่เล็ก ๆ ขนาดต้องขยายดูด้วยกล้องจุลทัศน์ จึงจะเห็นรูปร่างชัดเจน (Nephron) ประมาณ ๑ ล้านหน่วย แต่ละหน่วยงานมีลักษณะเป็นท่อปลายข้างหนึ่งตัน อีกปลายหนึ่งเปิดให้ปัสสาวะไหลออกไปรวมที่กรวยไต และไหลออกไปสู่กะเพาะปัสสาวะ (ดูรูป) ด้านที่ปลายท่อตัน ปลายท่อจะ

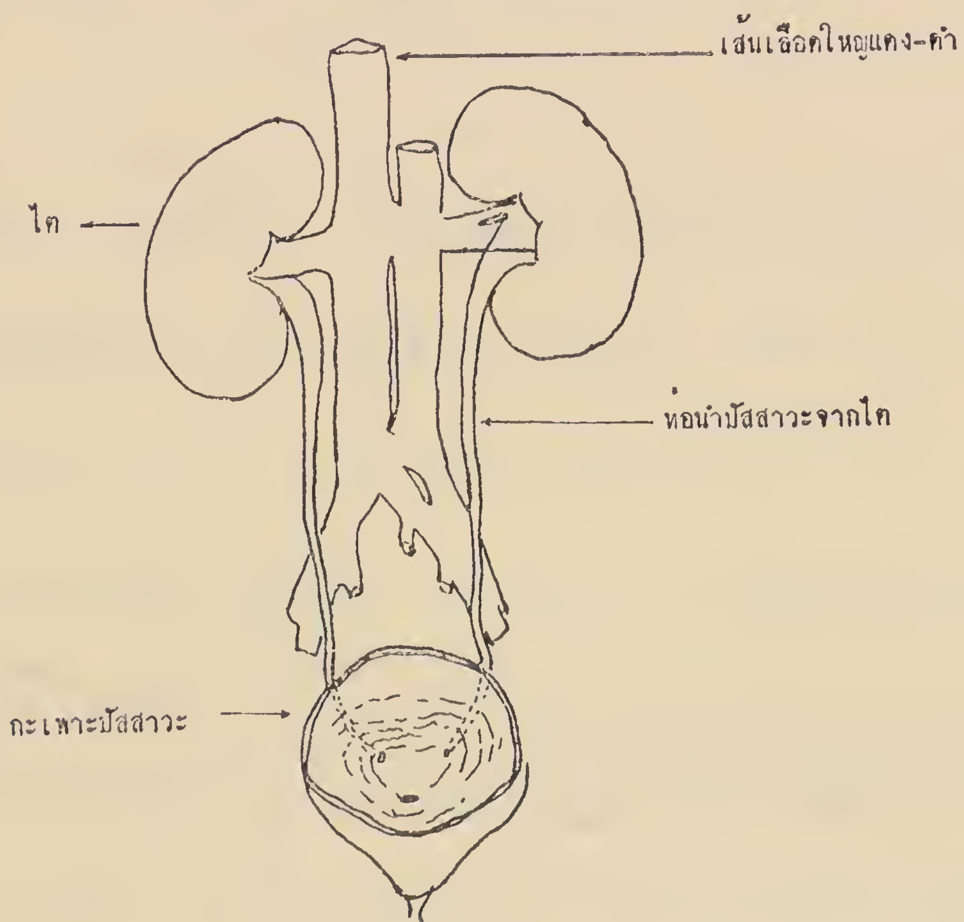
โป่งและบุ๋มตรงกลางเพื่อหุ้มเส้นเลือดฝอย มีชื่อเรียกว่า กลอเมอรูลัส (glomerulus) จากนั้นท่อจะขดไปขดมา และเรียงตัวอยู่ระหว่างเนื้อชั้นในและนอกของไต ท่อนี้เรียกว่า ทิวบูล (Tubule) แต่ละท่อจะไปร่วมกันเป็นทิวบูลรวม ไหลออกสู่กรวยไต ท่อปัสสาวะและไปขังรวมกันไว้ที่กระเพาะปัสสาวะตามลำดับเพื่อรอถ่ายออก

แต่ละหน่วยงานจะทำหน้าที่แยกกันเป็นส่วน ๆ โดยกลอเมอรูลัส จะทำหน้าที่กรองเลือดที่ไหลผ่านเส้นเลือดฝอย ผนังของเส้นเลือดฝอยที่อยู่ในกลอเมอรูลัส จะมีลักษณะคล้ายตะแกรงมีรูเล็กมาก ขนาดเห็นได้ด้วยกล้องจุลทัศน์พิเศษ (Electron microscope) หลายหมื่นรู แรงดันของเลือดที่มีอยู่ในเส้นเลือดฝอยจะดันทั้งน้ำและสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเลือด ผ่านรูตะแกรงออกมาอยู่ในรูของทิวบูล แรงดันของเลือดในเส้นเลือดฝอยจะต้องมีอย่างน้อยเท่ากับแรงดันปรอทสูง ๗๐ มม. จึงจะสามารถดันสิ่งต่าง ๆ ให้เข้าไปอยู่ในทิวบูลได้ คือมีการกรอง โดยปกติแรงดันของเลือดในเส้นเลือดฝอยของไตจะสูงกว่าความดันในเส้นเลือดฝอยที่อื่นอยู่แล้ว และเพื่อให้การกรองนี้เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ไตจะมีวิธีการควบคุมความดันของเลือดในเส้นเลือดฝอยกลอเมอ-รูลัสให้คงที่ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ ถึงแม้ความดันทั่วร่างกายจะเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเท่าใดก็ตาม แต่เมื่อใดความดันในเลือดฝอยกลอเมอรูลัสต่ำกว่า ๗๐ มม. ปรอท การกรองก็จะหยุดเท่ากับ ไตจะหยุดทำงาน ไตของคนปกติจะกลองได้นาทีละ ๑๒๐ ซี.ซี.

สิ่งที่กรองออกจากเลือดได้แก่น้ำ อาหาร และสารละลายต่าง ๆ และสิ่งที่ร่าง-กายต้องการกำจัดทิ้ง ฯลฯ ยกเว้นโปรตีนและเม็ดเลือด กล่าวคือโดยการกรองขั้นต้นนี้ ไตจะสามารถแยกเม็ดเลือดและโปรตีนออกได้ นอกนั้นเข้าไปอยู่ในรูทิวบูลหมด

ความยาวของท่อทิวบูลทั้งหมด ถ้านำมาต่อกันมีความยาวถึง ๑๔๐ ไมล์ แต่จะทิวบูลแยกทำงานเป็นส่วน ๆ เพื่อดูดสารบางอย่างที่ร่างกายต้องการกลับสู่เส้นเลือด หรือสารบางอย่างที่ร่างกายไม่ต้องการออกทิ้งอีก และแก้ไขภาวะความเป็น กรด—ด่าง ของเลือด สิ่งที่ควบคุมการทำงานของทิวบูลแต่ละส่วนก็แตกต่างกัน บางส่วนทำงานเองโดยอาศัยเอ็นซายม์ บางส่วนมีฮอร์โมนควบคุม น้ำที่ถูกกรองมาอยู่ในทิวบูลตอนต้นจะไหลไปตามทิวบูล เพื่อให้ทิวบูลแก้ไข จนกระทั่งเหลืออยู่เป็นน้ำปัสสาวะเพียง

กลอเมอรูลัส
ไต
เส้นเลือดฝอย
แดง-ดำ
ทิวบูล
ทิวบูลรวม

เส้นเลือดใหญ่แดง-ดำ
ไต
ท่อนำปัสสาวะจากไต
กระเพาะปัสสาวะ

นาทีละ ๑—๒ ซี.ซี. แสดงว่าในระหว่างที่น้ำที่ถูกกรองไหลผ่านทิวบูล ประมาณ ๙๙ เปอร์เซ็น ของน้ำและสารต่าง ๆ (ยกเว้นของเสียที่เกิดจากการเผาผลาญอาหารในร่างกายและร่างกายต้องการกำจัดทิ้ง) จะถูกดูดกลับเข้าสู่ร่างกายใหม่อาจมีสารบางอย่างถูกขับทิ้งทางทิวบูลได้เหมือนกัน การคัดเลือกเก็บหรือขับสารบางอย่างออก ต้องทำอย่างประณีตและเที่ยงตรงมาก บางคราวต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนและมีปฏิกริยาทางเคมีด้วย กลูโคสจะถูกดูดกลับ ๑๐๐ % สารที่มีโมเลกุลเล็กมาก หรือแม้แต่โปรตีนก็จะถูกดูดกลับเป็นส่วนมาก ในปัสสาวะที่ออกมาจึงตรวจไม่พบเม็ดเลือด โปรตีน หรือน้ำตาล แต่จะมีแต่ของที่ร่างกายไม่ต้องการที่จะกำจัดออกทิ้งเท่านั้น ของพวกนี้มักจะเป็นกรด ดังนั้น ปัสสาวะของคนปกติจึงมักจะมีฤทธิ์เป็นกรดเกือบตลอดเวลา การทำงานของทิวบูลนี้เป็นไปโดยอัตโนมัติ การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างนับตั้งแต่จำนวนน้ำแร่ธาตุ หรือในกรณีที่มีสารแปลกปลอมอย่างอื่นในเลือด จะมีผลให้ทิวบูลทำหน้าที่แก้ไขจนกว่าจะปกติ

จะเห็นได้ว่ามีเลือดมาให้ไตแก้ไขวันละ ๑๘๐ ลิตร ในจำนวนนี้ไตจะกรองด้วยความเร็วขนาด ๑๒๐ ซีซี. ต่อนาที แต่เมื่อแก้ไขเรียบร้อยแล้ว จะถูกขับออกเป็นปัสสาวะเพียง ๑—๒ ซีซี. ต่อนาที หรือวันละไม่เกิน ๑—๑.๕ ลิตร เท่านั้น

เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น การทำงานของไตอาจเทียบได้กับเครื่องปรับอัตโนมัติที่ใช้ควบคุมบรรยากาศในยานอวกาศที่ออกไปนอกโลก ในขณะที่ยานอวกาศโคจรอยู่ในบรรยากาศนอกโลกจะต้องมีเครื่องควบคุมระดับของอุณหภูมิความกดดัน อ๊อกซิเจนและอื่น ๆ เพื่อให้มีสภาพคล้ายคลึงกับบรรยากาศของโลก นักบินอวกาศจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ไม่ว่าบรรยากาศนอกยานจะมีสภาพอย่างไรก็ตาม ในยานอวกาศจะต้องมีสภาพคล้ายโลกมากที่สุด เครื่องมืออัตโนมัติเหล่านี้จะควบคุมให้บรรยากาศอยู่ในสภาพที่ต้องการตลอดเวลา ถ้าเครื่องมือในการควบคุมอย่างใดอย่างหนึ่งเสียไป หรือหยุดทำงานบรรยากาศในยานอากาศก็ไม่เหมาะที่จะให้นักบินอวกาศมีชีวิตอยู่ได้ การทำงานของไตนั้นไม่แตกต่างจากการทำงานของเครื่องควบคุมอัตโนมัติที่กล่าวมานี้เท่าใดนัก ดังนั้น

ไม่ว่าเราจะอดน้ำ อดอาหาร หรือจะกินยา ดื่มเหล้า หรือแม้แต่กินยาพิษเข้าไป ไตจะแก้ไขจนทุกอย่างในร่างกายอยู่ในระดับปกติอยู่เสมอ ถ้าไตหยุดทำงานเมื่อใดของเสียในร่างกายจะค้างอยู่ เกิดความไม่สมดุลย์ของน้ำ แร่ธาตุ หรือกรดด่าง ไม่ช้าก็ตาย

นอกจากนี้ ไตยังสามารถควบคุมระดับความดันโลหิตได้ด้วย จากการค้นคว้าในระยะหลังนี้พบว่าความดันโลหิตที่คงที่เป็นปกติอยู่ได้นั้น ส่วนใหญ่เพราะการควบคุมของไต สมมุติว่าถ้าความดันโลหิต ลดลงด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ดี ศูนย์การรับความรู้สึกจะส่งความรู้สึกไปที่ไต ทำให้ไตขับสารที่มีฤทธิ์เพิ่มความดันโลหิตออกมา ความดันโลหิตจึงกลับสู่ภาวะปกติ และในขณะเดียวกันร่างกายอาจขับฮอร์โมนบางอย่างมาบังคับไตให้ดูดน้ำและแร่ธาตุบางอย่างเข้าไปในเลือด เพื่อคุมระดับความดันโลหิตไว้เช่นเดียวกัน การแก้ไขเช่นนี้จะยุติลงเมื่อความดันโลหิตปกติแล้ว

ดังนั้นจากการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง ในปัจจุบันนี้พบว่าไตมีหน้าที่หลายประการด้วยกัน ซึ่งพอจะสรุปเป็นหัวข้อดังนี้

๑. ขับของเสียออกจากร่างกายทางปัสสาวะ

๒. ควบคุมระดับหรือจำนวนน้ำในร่างกาย

๓. ควบคุมระดับหรือจำนวนแร่ธาตุของร่างกาย

๔. ควบคุมความเป็น กรด—ด่าง ของร่างกาย

๕. ควบคุมความดันโลหิต

๖. ช่วยในการสร้างเม็ดโลหิตแดง

โรคไต โรคของไตมีมากมายหลายชนิดแต่พอจะแยกออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ๔—๕ ชนิดด้วยกันคือ

พวกแรก มีอาการอักเสบของกลอเมอรูลัส (Acute glomerular nephritis) ครั้งแรกมักจะเป็นวัยเด็ก และมักจะมีประวัติเป็นไข้เจ็บคอมาก่อนประมาณ ๒ อาทิตย์ ต่อมาจะมีอาการบวมที่บริเวณหนังตา ที่อวัยวะสืบพันธุ์ มีปัสสาวะเป็นเลือด ความดันโลหิตสูง มีของเสียคั่งอยู่ในเลือด เกิดความไม่สมดุลย์ของน้ำ แร่ธาตุ เลือดมักเป็นกรด ถ้ารักษาไม่ดีอาจตายได้ แต่ถ้ารักษาถูกต้องจะหายได้ถึง ๘๕ % อาการอักเสบ

ของไตนี้เกิดจากปฏิกิริยาต่อต้านเชื้อที่เป็นเหตุให้เจ็บคอที่เกิดนำมาเมื่อ ๒ อาทิตย์ก่อน ไม่พบมีเชื้อจริง ๆ ที่ไต อาการทั้งหมดเกิดจากการกรองของกลอเมอรูลัสเสีย

พวกที่สอง ตะแกรงของผนังกลอเมอรูลัสเสีย ทำให้สารที่มีขนาดใหญ่ เช่น โปรตีน เกิดรั่วหลุดมาอยู่ในทิวบูลได้ ร่างกายจะศูนย์เสียโปรตีนทางปัสสาวะมาก บางรายอาจเสียมากถึงวันละ ๑๐ กรัม ในไม่ช้าโปรตีนในเลือดก็จะน้อยลงจนดึงน้ำในเส้นเลือดได้ยาก น้ำในเส้นเลือดจะหนีออกไปอยู่นอกเส้น ทำให้เกิดการบวมกดบุ๋มขึ้น คนที่เป็นโรคนี้จะบวมมาก จนอาจตรวจพบมีน้ำในช่องท้อง ช่องปอด หรือแม้แต่ช่องหัวใจ ถ้าเป็นในเด็กอาจจะรักษาให้หายได้ และรักษาง่ายกว่าที่เป็นในผู้ใหญ่

พวกที่สาม (Chronic glumerular nephritis) เป็นพวกที่การกรองหรือกลอเมอรูลัสเสียแบบเรื้อรัง พวกนี้อาจจะเป็นจากพวกแรก หรือพวกที่สองซึ่งรักษาไม่หาย จะมีอาการซีด ความดันโลหิตสูง หายใจมีกลิ่นคล้ายปัสสาวะ บวมไม่มาก พอเห็นฉุๆ ปัสสาวะจะค้างอยู่ทำให้เลือดเป็นพิษ มีของเสียค้างอยู่ในเลือดมาก จนเลือดเป็นกรดตลอดเวลาบางรายเลือดเป็นกรดมากจนมีอาการหอบ ส่วนมากปัสสาวะน้อย พวกนี้รักษาไม่หายสนิท เพียงประทังไว้เท่านั้น

พวกที่สี่ (Pyclonephritis) เกิดมีการอักเสบของทางเดินปัสสาวะและลามขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงทิวบูลของไต ในระยะแรก ๆ อาจมีไข้เจ็บบริเวณไตทั้ง ๒ ข้าง ขัดเบา หรือปัสสาวะเป็นหนองหรือเลือด แต่โดยมากไตจะยังทำงานได้ตามปกติ แต่ถ้าเป็นเรื้อรัง ทิวบูลจะทำงานผิดปกติ ของที่ควรดูดควรขับออกก็ทำไม่ได้ ร่างกายจะสูญเสียแร่ธาตุต่าง ๆ มาก ปัสสาวะจะมากกว่าปกติ การควบคุม กรดด่างจะทำได้ไม่ดี ปัสสาวะมักจะมีฤทธิ์ค่อนมาทางด่างตลอดเวลา ไม่ค่อยบวม นานครั้งอาจมีการอักเสบลุกลามออกเป็นครั้งคราวจนมีไข้ หรือขัดเบา ในระยะสุดท้าย กลอเมอรูลัสจะเสียตามไปด้วย ความดันโลหิตจะสูงขึ้น ของเสียจะเริ่มค้างทำให้เลือดเป็นพิษ โรคนี้รักษาให้หายได้ถ้าเป็นระยะแรก แต่ถ้าทิวบูลเสียมากแล้วรักษาไม่หาย

พวกที่ห้า นิ่วในทางเดินปัสสาวะ นิ่วอาจเกิดจากความไม่สมดุลย์ทางอาหาร จากน้ำดื่ม จากการอักเสบในทางเดินปัสสาวะ ความพิการแต่กำเนิดในทางเดินปัสสาวะ ระดับของแคลเซี่ยมหรือฟอสฟอรัสสูงในเลือดมีส่วนช่วยให้เกิดนิ่วได้ง่าย คนไข้จะมีอาการปวดตามตำแหน่งที่นิ่วอยู่ อาการปวดอาจร้าวไปที่เอวหรือหัวเหน่า หรือต้นขาด้านใน ขัดเบา ปัสสาวะสะดุด ปัสสาวะเป็นเลือด บางรายกว่าจะทราบก็เมื่อมีไตพิการมากแล้ว ถ้าเกิดมีการอุดตันในทางเดินปัสสาวะ จะปัสสาวะไม่ออก หรือไม่มีปัสสาวะบางครั้งบางคราวนิ่วอาจหลุดมาได้เองถ้ามีขนาดเล็ก โดยมากต้องผ่าตัดออก การรักษาทางผ่าตัดมักจะได้ผลดี แต่จำเป็นต้องแก้ไขต้นเหตุที่ทำให้เกิดโรคนี้ด้วยจึงจะหายสนิท

ไตวาย (Renal failure, Renal shutdown) หมายถึงสภาพที่ไตหยุดทำงาน อาจจะเกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วน หรือเกิดขึ้นช้า ๆ ก็ได้ แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะมีอาการคล้าย ๆ กัน คือปัสสาวะน้อย ปัสสาวะคั่งในเลือดจนเลือดเป็นพิษ เลือดเป็นกรด หายใจหอบและมีกลิ่นปัสสาวะ บวม ความดันโลหิตอาจจะสูง โดยมากมักจะตาย

โรคที่กล่าวมาแล้วทุกชนิดทำให้ไตวายได้ทั้งนั้น ยังมีโรคหรือภาวะบางอย่างที่อาจทำให้ไตวายอย่างรวดเร็วได้ เช่น เมื่อมีอาการช๊อคเป็นเวลานาน จะเนื่องจากเสียเลือดมากเกินไป เลือดเป็นพิษมีอาการอักเสบมาก มีเชื้อในเลือด เม็ดเลือดแตกตัวมาก กล้ามเนื้อถูกชอกช้ำ หรือถูกทำลายมาก หรือแม้แต่ขาดน้ำมาก ๆ เช่น คนที่เดินในทะเลทรายหรือเป็นอหิวาตกโรค เป็นต้น ยาบางชนิดอาจจะทำลายไตทำให้ไตหยุดทำงานได้เช่นกัน

คนไข้ที่ไตวายอย่างรวดเร็วโดยไม่มีโรคทางไตมาก่อน อาจมีวิธีรักษาให้หายได้แต่ต้องใช้เวลา ต้องมีแพทย์ผู้ชำนาญ และมีเครื่องมือพิเศษ เช่น ไตเทียม ช่วยในการรักษาด้วย

อาการของโรคไต สำหรับคนทั่วไป มีข้อสังเกตที่จะทำให้นึกว่า เป็นโรคทางไต ๓ อย่าง คือ

ประการแรก มีความผิดปกติของการถ่ายปัสสาวะ เช่น ขัดเบา ถ่ายไม่ออก ไม่มีปัสสาวะ หรือปวดแสบขณะถ่ายหรือหลังถ่ายปัสสาวะ ปัสสาวะบ่อย ถ่ายปัสสาวะเป็นนิ่ว ปัสสาวะมีสีแดงเหมือนน้ำล้างเนื้อ เป็นสีเลือด หรือมีสีแดงดำ

ประการที่สอง มีความผิดปกติของปัสสาวะที่ตรวจพบได้ด้วยกล้องจุลทรรศน์ หรือการตรวจทางเคมีอย่างอื่น ตลอดจนถึงการตรวจเลือด ดูระดับของยูเรีย ดูระดับของกรด–ด่างและแร่ธาตุอื่น ๆ และความผิดปกติที่แพทย์อาจตรวจพบและบอกให้ทราบ

ประการที่สาม เป็นอาการทั่ว ๆ ไปซึ่งอาจจะเกิดจากโรคอื่นก็ได้ เช่นอาการบวมที่หน้า ที่เท้า อาการปวดหลัง ปวดศีรษะ เบื่ออาหาร หอบ อ่อนเพลียเป็นประจำ เป็นต้น

เลือดเป็นพิษ (Uremia) ไม่ใช่โรค แต่เป็นผลหรืออาการที่เกิดขึ้นเนื่องจากของเสียที่ควรออกทางปัสสาวะค้างอยู่ในเลือดมาก หรือถ้าจะแปลตรงตัวก็แปลว่า มีปัสสาวะอยู่ในเลือด ภาวะนี้เป็นที่สุดของโรคไต หมายความว่าคนเป็นโรคไตหรือเมื่อมีไตวายจะต้องจบลงด้วยเลือดเป็นพิษ ส่วนอาการจะมีมากน้อยแล้วแต่ความรุนแรงของโรคไตและระยะเวลาที่ไตหยุดทำงาน ในระยะสุดท้าย คนไข้ที่มีเลือดเป็นพิษ มักจะมีอาการปวดศีรษะ คลื่นไส้ อาเจียร ตามัว พร่า หอบ และในวาระสุดท้ายจะหมดความรู้สึกหรือชักได้ ถ้าอาการของเลือดเป็นพิษเกิดในโรคไตที่รักษาได้ ของเสียที่ค้างอยู่ในเลือดจะค่อย ๆ น้อยลงจนเป็นปกติ

การรักษาโรคไต การรักษาโรคไตนั้นแตกต่างกันแล้วแต่โรค, เหตุที่ทำให้เกิดโรคและความผิดปกติในการทำหน้าที่ของไต โดยเฉพาะเรื่องหลังนี้ ความเจริญทางด้านการแพทย์สมัยใหม่ช่วยแก้ปัญหาในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างมาก ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นเรื่องกลาง ๆ ที่ใช้รักษาโรคไตซึ่งน่าจะได้ทราบไว้บ้างเท่านั้น

ยาขับปัสสาวะ ยานี้มีหลายชนิดแต่ละชนิดมีฤทธิ์ทำให้ไตขับปัสสาวะได้มากขึ้น โดยมากจะมีการสูญเสียของโซเดียม และโปแตสเซียมด้วย ยาขับปัสสาวะที่นิยมใช้กัน

อยู่ในปัจจุบันมีฤทธิ์ทำให้ทิวบูลไม่ดูดน้ำที่กลอเมอรูลัสกรองกลับสู่ร่างกาย จำนวนน้ำที่ออกมาเป็นปัสสาวะจึงมีจำนวนมากขึ้น จะใช้ก็ต่อเมื่อมีอาการบวม การใช้นาน ๆ อาจมีข้อเสีย เพราะร่างกายจะมีธาตุโซเดียมกับโปแตสเซียมเป็นจำนวนมากไปกับปัสสาวะ ทำให้อ่อนเพลียมาก

ยาฆ่าเชื้อ จะใช้ต่อเมื่อมีอาการอักเสบชนิดมีเชื้อในทางเดินปัสสาวะ ยาจะฆ่าเชื้อที่ทำให้อักเสบอยู่ ทำให้ไตถูกทำลายน้อยลง แต่ถ้าไม่มีการอักเสบก็ไม่จำเป็นต้องใช้ยานี้ การใช้ยารักษาเด็กที่เจ็บคอ อาจช่วยป้องกันการเกิดไตอักเสบภายหลังได้ แต่ยาฆ่าเชื้อบางชนิดก็อาจทำให้ไตพิการได้เช่นกัน

ยาฮอร์โมนพวกสเตอรอยด์ (Steroid drugs) เป็นฮอร์โมนของต่อมหมวกไต บางอย่างอาจสังเคราะห์เทียมขึ้น ยาพวกนี้มักใช้รักษาคนไข้ไตที่บวมมาก ๆ เนื่องจากโปรตีนรั่วทางปัสสาวะมาก (Nephrosis) แต่ถ้าใช้ขนาดมากและเป็นเวลานาน อาจมีข้อเสีย เช่นทำให้เป็นแผลในกะเพาะอาหาร กะเพาะอาหารทะลุ ติดเชื้อได้ง่าย เป็นสิว กระดูกกร่อนฯลฯ

ไตเทียม (Artificial Kidney) ไตเทียมเป็นเครื่องมือฟอกเลือด โดยอาศัยหลักว่า ถ้าเราเอาเลือดให้มาไหลผ่านน้ำยาที่เราเตรียมไว้ให้มีสารละลายต่าง ๆ เหมือนเลือดของคนปกติ โดยใช้แผ่น Cellophane คล้าย ๆ แผ่นปลาสติกคั่นอยู่ แผ่น Cellophane นี้จะมีรูเล็ก ๆ อยู่มากมาย และจะทำให้สารแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในน้ำยาและเลือดไหลแลกเปลี่ยนกัน จนมีระดับความเข้มข้นของสารต่าง ๆ เท่ากัน จึงหยุดแลกเปลี่ยน ดังนั้น ถ้าเราเอาเลือดของคนไข้ไตพิการที่มีของเสียค้างอยู่มาก มาแลกเปลี่ยนกับน้ำยาที่เหมือนเลือดปกติ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกันทำให้เลือดของคนไข้มีของเสียน้อยลงจนเกือบเหมือนปกติ เพื่อความปลอดภัยของคนไข้ เครื่องไตเทียมนี้จึงต้องมีเครื่องควบคุมอัตโนมัติ คุมอุณหภูมิ จำนวนการไหลของเลือด คุมการรั่วของเลือดเป็นต้น

นายแพทย์ William J. Kolff แห่งเนเทอร์แลนด์ (ปัจจุบันอยู่ในอเมริกา) ค้นพบและนำมาใช้เป็นคนแรกในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ต่อมาจึงมีการดัด

แปลงให้มีประสิทธิภาพและความปลอดภัยสูงขึ้น ในปัจจุบันนี้บางเครื่องคนไข้อาจจะนำไปทำเองได้ โดยแพทย์จะหัดให้ระหว่างที่คนไข้เข้ารับการรักษาอยู่ในโรงพยาบาล เมื่อคนไข้ออกจากโรงพยาบาลก็นำเอาเครื่องไตเทียมไปไว้ทำเองที่บ้านโดยมีพยาบาลเป็นผู้ช่วย บางโรงพยาบาลอาจมีเครื่องใหญ่ ทำครั้งละ ๑๐ คนพร้อม ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม การใช้เครื่องไตเทียมเป็นเพียงวิธีช่วยทำให้เลือดมีสภาพใกล้เคียงปกติ ให้ไตได้พัก ถ้าไตเป็นโรคที่รักษาไม่หาย ก็อาจจำเป็นต้องใช้ไตเทียมไปเรื่อย ๆ ในกรณีที่ไตกลับทำงานได้ใหม่ (โดยมากเป็นพวกที่ไตหยุดทำงานอย่างรวดเร็วโดยไม่มีโรคไตมาก่อน) การใช้ไตเทียมก็อาจทำให้หายสนิทได้ การทำจะถี่ห่างเท่าใดต้องแล้วแต่การคั่งของของเสียในเลือด หรือแล้วแต่ความพิการของไต เครื่องแต่ละชนิดสิ้นเปลืองมากน้อยต่างกน และเวลาของการทำสั้นยาวไม่เท่ากัน ราคาคิดเป็นเงินไทยในการทำแต่ละครั้งตั้งแต่ ๓๐๐–๑,๕๐๐.— บาท โดยมากทำอาทิตย์ละ ๒ ครั้ง

การล้างท้อง (Peritoneal dialysis) มีหลักการเช่นเดียวกับไตเทียม แต่เราใช้น้ำยาเข้าไปล้างในช่องท้องคนไข้โดยใช้เยื่อบุช่องท้องแทน Cellophane ถ้าจะให้ได้ผลดีและสะดวกปลอดภัยเรานิยมใช้ท่อสำเร็จรูปที่ทำมาเป็นพิเศษ แทงเข้าไปในช่องท้อง แล้วปล่อยน้ำยาที่จะใช้แลกเปลี่ยนเข้าไปขังอยู่ในช่องท้อง ประมาณ ๑ ชั่วโมง แล้วจึงเอาออก ต้องใส่เข้าและเอาออกไปเรื่อย ๆ จนกว่าของเสียในเลือดจะน้อยลง โดยมากนิยมกันคราวละประมาณ ๑๐—๑๒ ชั่วโมง หรือแล้วแต่คนไข้จะทนได้ เมื่อเลิกทำก็ดึงท่อออก หลังจากนั้นคนไข้จะไปทำอะไรก็ได้ อาจจำเป็นต้องทำบ่อย ๆ เหมือนใช้ไตเทียม การทำแบบนี้สิ้นเปลืองน้อยกว่าการใช้ไตเทียม ได้ผลดีมากเหมือนกัน โดยเฉพาะคนไข้เด็กนิยมใช้วิธีนี้มาก

การต่อไต (Renal transplantation) จุดประสงค์ก็คือ ถ้าเราสามารถเอาไตคนอื่นไปต่อให้ทำงานแทนไตเดิมที่เสียได้ก็จะเป็นวิธีรักษาโรคไตให้หายสนิทได้ การทำการผ่าตัดต่อไตสำเร็จเป็นครั้งแรกโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญแห่งโรงพยาบาล Peter Bent

Brigham แห่งบอสตัน มีนายแพทย์ J.P Merrill, J.H. Harrison เป็นต้น ในการทำผ่าตัดครั้งนั้นได้ใช้ไตจากฝาแฝดของคนไข้ (identical twins) หลังจากนั้นได้มีการทดลองต่อไตในสถาบันอื่น ๆ อีกหลายแห่ง ไตจากฝาแฝดมักให้ผลดี แต่ไตจากผู้อื่นอาจเกิดมีปฏิกิริยาต่อต้าน จำเป็นต้องใช้ยาหรือรังษีป้องกันปฏิกิริยานี้ไปนานที่สุดเท่าที่จะปลอดภัยหรือจนกว่าร่างกายนั้นจะยอมรับไตที่ต่อเข้าไป และหยุดมีปฏิกิริยาต่อต้านคนไข้ที่มีไตพิการเรื้อรัง จะหายได้ด้วยวิธีการรักษาแบบนี้ ในเมืองไทยได้มีการทดลองรักษาโดยการต่อไตสำเร็จเป็นแห่งแรกที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ อย่างไรก็ดี การรักษาแบบนี้ต้องเสียค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ต้องอาศัยแพทย์ผู้ชำนาญงานหลายสาขาจึงจะทำได้ คนไข้ที่ได้รับการรักษาด้วยวิธีนี้ ถ้าเป็นไตจากฝาแฝดตนเองก็จะหายได้สนิท ถ้าเป็นไตผู้อื่นที่มิใช่ฝาแฝดอาจอยู่ได้หลายสิบปี หรือนานกว่า บางรายอาจจะหายสนิทเลยก็ได้

อาหาร คนไข้ที่เป็นโรคไต ไม่ควรกินอาหารเค็มจัด เผ็ดจัด โปรตีนสูง (ยกเว้น Nephrosis)

ข้อควรจำสำหรับเรื่องทางไต

๑. ไตที่ดีทำงานได้ตามปกติ มีความจำเป็นสำหรับชีวิตและความสมบูรณ์ของสุขภาพ

๒. โรคไตมีหลายชนิด บางชนิดรุนแรงมาก บางชนิดรุงแรงน้อย จำเป็นต้องป้องกันและรีบรักษาแต่เนิ่น ๆ เพราะถ้าทิ้งไว้จะทำให้สมรรถภาพของการทำงานของไตเสียไป

๓. ในสหรัฐอเมริกา มีผู้หญิงและเด็กตายเนื่องจากโรคไตไม่น้อยกว่าปีละ ๑๐๐,๐๐๐ คน

๔. ตามสถิติโรคไตในอเมริกา มีผู้คำนวณว่า มีเด็กไม่ต่ำกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน และผู้ใหญ่ทั้งชายและหญิงไม่ต่ำกว่า ๕๐๐,๐๐๐ คนกำลังเป็นโรคไตอยู่ แต่เจ้าตัวไม่ทราบหรือไม่มีอาการ

๕. ถึงแม้เหตุที่ทำให้เกิดโรคไตบางโรค ยังไม่เป็นที่ทราบกันแน่ชัด แต่วิทยาศาสตร์ทางการแพทย์ในปัจจุบันจะสามารถรักษาหรือช่วยลดความรุนแรงของโรคได้อย่างมาก

๖. มีอาการหรือสิ่งตรวจพบ ๓ อย่างที่ควรจะจดจำ เพราะบ่งถึงอาการของโรคไตคือ

ก. ถ่ายปัสสาวะผิดปกติ แสบร้อน ถ่ายบ่อย มีสีผิดปกติ โดยเฉพาะมีสีเลือด หรือไม่มีปัสสาวะ

ข. มีอาการบางอย่างที่แพทย์ตรวจพบ หรือตรวจเลือดหรือปัสสาวะพบและบอกให้ทราบ

ค. มีอาการอ่อนเพลีย เป็นไข้ ปวดหลัง ปวดศีรษะ หรือบวมโดยหาสาเหตุไม่ได้

๗. ควรรีบปรึกษาแพทย์ทันทีเมื่อมีอาการที่สงสัยว่าเป็นโรคไต

๘. อาการของโรคไตบางชนิดเริ่มเกิดขึ้นช้า ๆ จนเจ้าตัวเองสังเกตได้ยาก ทุกครั้งที่แพทย์บอกว่าเป็นโรคไต จำเป็นต้องขอคำปรึกษาเกี่ยวกับอาหาร ความจืดเค็มของอาหาร การออกกำลังกาย และกำหนดเวลาที่จะมารับการตรวจรักษาซ้ำ

๙. ความร่วมมือปฏิบัติตามคำแนะนำของแพทย์จะให้ผลดีในการรักษาโรคไตอย่างไม่น่าเชื่อ.

ข้อคิดจากเทศน์ของ

ท่านอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน

เรื่อง สัจจธรรม

บรรยายแก่ชุมนุมพุทธธรรมโรงพยาบาลศิริราช

๑. ความจริง ศาสนากับ ชีวิตของเราแยกกันไม่ออก ผู้ที่คิดว่า ศาสนาเป็นของไม่จำเป็น เป็นของคร่ำครึ เป็นของล้าสมัย เรียกว่ามีความมืดอยู่ภายในใจ ไม่สามารถมองเห็นความจริง

๒. หลักพระพุทธศาสนาตรงกับหลักวิชาแพทย์ เพราะท่านที่เป็นต้นวิชา ได้ศึกษาทดลองปฏิบัติ จนเห็นผลมาแล้ว จึงได้นำวิชานั้น ๆ มาให้เราได้เรียน ได้ปฏิบัติตาม สืบต่อ ๆ กันมา

๓. ความคิดที่ว่า มรรค ผล นิพพาน ได้สิ้นเขต สิ้นสมัยไปแล้วนั้นไม่เข้าหลักเกณฑ์ของพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์ยืนยันว่า เมื่อท่านผู้ใด ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ที่เราตถาคตได้แสดงไว้แล้ว มรรค ผล นิพพาน ตลอดจนถึงพระ-อรหันต์ยังไม่สิ้นไปจากโลกอยู่ตราบนั้น

๔. หลกความจริง ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เป็นพระองค์แรก และได้รับการยืนยันสืบต่อมาจากบรรดาพระสาวกอรหันต์ทั้งหลาย ที่ได้ปฏิบัติจนรู้แจ้ง เห็นจริง ตามก็คือ อริยสัจจสี่ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๕. สัจจธรรมนี้แยกออกได้เป็นสองประเภท

ประเภทแรก ได้แก่ ธรรมที่เป็นฝ่ายปิดกั้นคุณงามความดี ไม่ให้คนเข้าถึงในสิ่งที่ควรจะเข้าถึงได้ (มรรค ผล นิพพาน) คือ ทุกข์ กับ สมุทัย

ประเภทที่สอง ได้แก่ธรรมที่เป็นฝ่ายเปิดเผย รื้อฟื้น บุกเบิกทาง เพื่อคุณงามความดีทั้งหลาย ได้แก่ นิโรธ กับ มรรค

๖. ทุกข์ กับ สมุทัย เป็นความมืดภายในใจ ทำให้เราไม่สามารถมองเห็นความเป็นจริงใครเล่า เป็นผู้สร้างความมืดมนอนธกาลให้แก่ตน สร้างความโลภ ความโกรธ

ความหลง และกิเลสทุกประเภทให้มากขึ้น ใครเล่ามาเป็นผู้กั้นมรรค ผล นิพพาน นอกจากตนของตนเอง

๗. นิโรธ ได้แก่ความดับทุกข์ ดับตั้งแต่ส่วนย่อยไปจนถึงส่วนใหญ่ ดับจนสนิทไม่มีอะไรเหลือ ด้วยอำนาจของมรรค ซึ่งได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๘. มรรคแปด นี้เป็นทางเดิน เป็นทางเปิดเผย บุกเบิก สิ่งที่มืดมนอนธกาลทั้งหลายภายในใจให้ค่อย ๆ จางหายไปตามลำดับ จนกระทั่งมรรคมีกำลังมาก ที่ท่านเรียกว่า มหาสติ มหาปัญญา จึงจะสามารถรื้อฟื้น บุกเบิก สิ่งที่ปิดบัง ลี้ลับ ให้หมดไปเสียจากใจ กลายเป็นใจที่มีความสว่าง กระจ่างแจ้ง ขึ้นมาภายในใจตนเอง

๙. สัจจธรรมฝ่ายสูง คือ มรรค ได้แก่สติ ปัญญา เป็นของสำคัญ มีความเพียรเป็นเครื่องหนุนจะสามารถ บุกเบิก เปิดเผยสิ่งลี้ลับทั้งหลาย มี กิเลส ตัณหา อาสวะ ให้ปรากฏความจริงขึ้นมาประจักษ์ใจได้

๑๐. เราจะดับทุกข์ได้อย่างไร ดับได้ด้วยกำลังอำนาจของมรรค ปัญญาเกิดขึ้นจากผลของการปฏิบัติมีมากน้อยเพียงใด ทุกข์ก็ดับไปมากน้อยเพียงนั้นโดยลำดับ จนกระทั่งดับไปอย่างสนิท เพราะอำนาจของมรรคมีกำลังอย่างสมบูรณ์

๑๑. สัจจธรรมนี้เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ เราจะสามารถเห็นได้ภายในตัวของเราเอง ผู้ปฏิบัติตามที่เป็นผู้รู้ ผู้เห็น ความจริงทั้งหลายนี้ก็มีอยู่ เป็นพยานยืนยัน

๑๒. สติปัฏฐานสี่ สติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ก็มีอยู่ภายในใจเรานี่ทั้งนั้น

๑๓. อย่างใดที่ท่านเรียกว่า "ธรรมทั้งแท่ง"

การปฏิบัติที่กำจัดทุกข์ทางใจ ด้วยอำนาจของสมุทัย อันได้แก่กิเลส ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นมรรค เมื่อมรรคมีกำลัง สมุทัย ก็ค่อยลดตัวลงไปเป็นลำดับ ค่อย ๆ หมดไป หายไป จางไป ๆ จนสิ้นไม่มีอันใดเหลืออยู่ภายในใจ นั้นท่านเรียกว่า ธรรมทั้งแท่ง ได้แก่ใจบริสุทธิ์

๑๔. ทุกข์นี้เราจะสะสมให้มีมากขึ้นเท่าใดก็ได้ เรามีสิทธิที่จะทำขึ้นได้ด้วยตัวของเราเอง แต่ผลนั้นใครจะบังคับไม่ได้ ย่อมแสดงขึ้นมาที่กาย ที่ใจของบุคคลผู้นั้นนี่แหละคือสิ่งที่ปิดกั้นมรรค ผล นิพพาน

๑๕. เราทั้งหลายเป็นผู้มุ่งความสุข ความเจริญ แก่ตน กรุณานำธรรมะ มาเป็นเครื่องพิสูจน์ เป็นเครื่องเยียวยา จิตใจ

๑๖. เราเรียนวิชาทางโลก ก็ต้องเรียนวิชาทางธรรมให้เป็นเครื่องเคลือบแฝงกันไปอย่าได้ปล่อยละ

๑๗. เราปฏิบัติตนได้ทั้งทางโลกทางธรรมแล้ว ผลก็คือความสงบสุข เย็นใจ ก็ย่อมปรากฏขึ้น

๑๘. การปฏิบัติตน การรักษาตน การสังเกตตนเองนี้ เป็นสิ่งที่ยากมากยิ่งกว่าการสังเกตสิ่งอื่นใดทั้งหมดในโลกนี้

๑๙. ควรสนใจในจุดแรก ได้แก่ตัวเราเอง นี่เป็นจุดสำคัญ

๒๐. ข่าวที่น่าสลดสังเวชใจสุดที่จะประมาณ ในหน้าหนังสือพิมพ์ทุกวันนี้ เป็นเพราะเหตุใด อะไรเป็นสาเหตุ จึงได้เกิดผลขึ้นมาเช่นนี้ อันนี้ก็ไม่หนีเรื่องสมุทัย ความมืดมนอนธกาล ความเห็นแก่ได้ ความคึกคะนอง จนไม่เห็นความเสียหายของตนและของผู้อื่น ทำไปตามความอยาก

๒๑. กิเลส ตัณหา นี้ไม่มีขอบเขต แม่น้ำมหาสมุทรก็สู้ไม่ได้ จึงจำเป็นต้องมีธรรมเป็นเครื่องกั้นกาง หรือเป็นทำนบไว้บ้าง

๒๒. ผู้มีความรู้ ถ้าไม่มีหลักธรรม ความรู้นั้นก็จะกลายมาเป็นเครื่องมือของกิเลสตัณหา กลายเป็นผู้ฉลาดมาทำความชั่วไปเสีย คนฉลาดทำความชั่วนี้ทำได้มาก ก่อความเดือดร้อนให้มาก ผิดกับคนโง่เป็นไหน ๆ ความฉลาดอันนี้ถ้ามาได้เป็นเครื่องมือของคนไม่ดีแล้ว ย่อมก่อความฉิบหายวายร้ายได้มากมายก่ายกอง

๒๓. ถ้าผู้ฉลาด มี หลักธรรมเป็นเครื่องคุ้มครอง ป้องกันรักษาด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำประโยชน์ให้ได้มาก

๒๔. ต้องอาศัยหลักธรรมะ เป็นทำนบ คอยกลบ คอยบังคับ คอยฝึก คอยทรมาน คอยชี้เข็มทิศทางเดินของธรรมให้ใจของเราเดินอยู่เสมอ จนกว่าใจของเราจะมีความชินต่อเหตุผลถูกต้องอยู่นาน ต่อไปใจของเราจะค่อย ๆ ฟังเหตุผล นานไปก็จะกลายเป็นคนมีเหตุผลอยู่ภายในใจ จะทำกิจการหน้าที่ใด ๆ ก็ตาม มีเหตุผลเป็นที่ตั้งทุกประเภท แล้วก็เป็นความสะดวกราบรื่น ผลประโยชน์ก็ได้ตามความมุ่งหวัง ข้อนี้เป็นสิ่งสำคัญ

๒๕. ในวันหนึ่ง ๆ ให้เราได้ภาวนาบ้าง อย่างน้อยวันละ ๒๐ นาที เหมือนเราได้พักจิตให้มีกำลัง

๒๖. จิตของเรามีงานทั้งวันทั้งคืน การคิด การปรุงนั้นแลเรียกว่างานของจิต งานของจิตไม่มีหยุดเหมือนงานของกาย เราคิดเราปรุง ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ไม่มีการพักผ่อน

๒๗. ร่างกายของเรายังมีโรงซ่อมสุขภาพ ได้แก่โรงพยาบาล มีหยูกมียาคอยบำบัดรักษา

๒๘. ทางใจ ก็ควรมีหยูกมียารักษา มีการหยุดพักผ่อน ได้แก่การทำสมาธิภาวนา ทำให้เกิดความสงบ ระงับใจ ให้ใจได้รับความร่มเย็น

๒๙. การกำหนดอานาปานสติ ทำให้ใจของเราสงบ นาน ๆ เข้า สติมีความสัมประยุกต์อยู่กับความรู้สึกของตน ใจก็รู้สึกสงบเย็นลงไป ๆ กลายเป็นความสงบ หยุดทำงาน หยุดความคิดปรุง แม้แต่ในขณะหนึ่งเท่านั้น ก็จะเกิดความสุขให้แก่เจ้าของอย่างชัดเจน

๓๐. จิตที่สงบ คือความไม่ปรุงแต่ง ไม่คิดเรื่องนี้ เรื่องนั้น ในอดีต ในอนาคต ปรากฏเป็นความรู้อยู่อย่างเด่นชัดโดยลำพังตนเองเท่านั้น เรียกว่าจิตสงบ จิตพักงาน เป็นจิตที่มีความสุข คนเราหาความสุขที่จะเจอได้จริง ต้องมาเจอที่นี่ เป็นความสงบเย็นใจที่มีรากฐาน เป็นความสงบที่แน่นอนใจ เป็นความสงบที่น่าอบอุ่น เป็นความสงบที่น่าไว้ใจ

๓๑. เจ้าของก็ยิ่งแน่ใจ ว่าเราได้สร้างรากฐานแห่งความสงบสุขขึ้นในใจของเรา ไม่มีความวุ่นวาย ไม่มีความขัดข้องเดือดร้อนขึ้นในใจในการเกิด ในการตาย ในการตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ที่ไหนไม่เป็นกังวล เพราะความสุข ความสบาย ปรากฏขึ้นอยู่กับใจแล้ว

๓๒. ใจเมื่อมีความสุข มีที่พึ่ง มีหลักเกณฑ์เป็นที่แน่นอน เป็นที่อบอุ่นสำหรับตนเองแล้ว จะอยู่ที่นี่ก็ตาม จะไปที่ไหนก็ตาม จะเดิน จะยืน จะนั่ง จะนอนก็ตาม จะเป็นก็ตาม จะตายก็ตาม จิตย่อมไม่มีความเดือดร้อน

๓๓. ร่างกายแม้จะเปลี่ยนไป เพราะความไม่เที่ยงของสภาพที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไปในโลก เมื่อกายแตกไปก็แตกไป แต่ใจที่สงบสุขนี้จะไม่แตกไปจากตัวเอง นี่เป็นหลักของใจ นี่คือหลักการภาวนาให้คุณงามความดีให้ผลประจักษ์แก่จิตใจอย่างนี้.

การบริหารแบบโยคะ

ชด หัสบำเรอ

กายบริหารแบบโยคะเป็นการออกกำลังแบบหนึ่งที่ท่านโยคีในอดีตเป็นผู้คิดค้นขึ้นเมื่อหลายพันปีมาแล้ว จุดประสงค์ที่ท่านเหล่านั้นคิดค้นกายบริหารแบบนี้ขึ้น ก็เพราะมีความจริงอยู่ว่า การที่คนเราจะมีจิตใจแข็งแรงและสมบูรณ์ได้นั้น จะต้องมีร่างกายสมบูรณ์และแข็งแรงเป็นพื้นฐานเสียก่อน ตรงกับคำพูดที่เราเชื่อในปัจจุบันว่า "ใจสบายอยู่ในกายอันมีสุขภาพ" ซึ่งหมายถึงในทางหนึ่งว่า ถ้าร่างกายขาดสุขภาพเมื่อใด จิตก็ย่อมเสื่อมโทรมหาความสบายใจไม่ได้เมื่อนั้น

ท่านโยคีในอดีตจึงคิดกายบริหารอันเป็นแบบเฉพาะของท่านขึ้น เพื่อปูพื้นฐานในทางกายไว้เป็นการรองรับการฝึกจิตในขั้นต่อไป โดยเรียกกายบริหารแบบของท่านว่า "อาสนะ" ซึ่งนอกจากจะแปลว่า "ที่นั่ง" ตามที่เราทราบกันดีแล้วนั้น ยังแปลว่า "ท่าทาง" ได้อีกด้วย

โยคะอาสนะก็คือ "ฤาษีดัดตน" ที่เรารู้จักกันนั่นเอง

และการที่จะมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ได้ ร่างกายนั้นจะต้องเป็นร่างกายที่บริสุทธิ์สะอาดปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งมวล เมื่อเป็นเช่นนี้โยคะอาสนะที่ท่านโยคีคิดขึ้นท่านจึงได้มุ่งที่จะให้คุณค่าในทางบำบัดด้วย จะเรียกว่าเป็นกายบำบัดชนิดหนึ่งก็ได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจากการค้นคว้าและแปลคัมภีร์โยคะที่มีอยู่ในสมัยก่อนได้พบว่าท่านเหล่านั้นรู้ถึงการหมุนเวียนของโลหิตทั่วร่างกายของมนุษย์ ก่อนด๊อกเตอร์วิลเลียม ฮาร์วี นายแพทย์ชาวอังกฤษค้นพบนับเป็นพันปี

ท่านพวกนี้รู้ดีมาหลายพันปีแล้วว่า การเต้นของชีพจรคือการเต้นของหัวใจ และยังได้ค้นพบด้วยว่าคนเราอาจทำให้ชีพจรและหัวใจเต้นอ่อนและช้าลงได้ด้วยการควบคุมลมหายใจ รวมไปถึงการทำให้ประสาทตื่นตัวหรือสงบลงก็อาจทำได้ด้วยการ

ควบคุมลมหายใจเช่นเดียวกัน การค้นพบของนายแพทย์ชาวยุโรปเกี่ยวกับต่อมไทรอยด์ก็ไม่ใช่เป็นของใหม่ของท่านโยคีเหล่านั้น ท่านรู้ดีว่าต่อมนั้นมีอยู่ในร่างกายของมนุษย์ก่อนพุทธกาลด้วยซ้ำไป ทั้งนี้รวมไปถึงต่อมอื่น ๆ ที่รับผิดชอบในการทำงานและ การเติบโตของร่างกายเป็นแต่เรียกแตกต่างออกไปเท่านั้น เช่นเรียกต่อม พิทยูอิเทรี (Pituitary) ซึ่งเป็นต่อมสำคัญในสมองต่อมหนึ่ง ขับน้ำควบคุมความเจริญเติบโตของร่างกายว่า "จันทร์แสงทิพย์" และเรียกต่อม พินนีแอล (Pineal) ว่า "เนตรพระศิวะ" เป็นต้น

โยคะอาสนะซึ่งเป็นกายบริหารแบบหนึ่งของโยคีนั้น ท่านบรมครูแห่งโยคะคิดขึ้นจากฌานของท่านเมื่อหลายพันปีก่อน เพื่อทำให้อวัยวะบางส่วนเจริญแข็งแรงขึ้น และบางครั้งก็หน่วงไว้ให้ช้าลงเพื่อสุขภาพและความสมดุลย์ของร่างกาย ทั้งนี้รวมไปถึงการกระทำที่เกี่ยวกับระบบประสาทและส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าจุดประสงค์ของโยคะอาสนะจึงมิใช่เพียงแต่ทำให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงเหมือนกายบริหารแบบธรรมดาเท่านั้น หากยังเพื่อเอาชนะความไม่สมประกอบ และความอ่อนเปลี้ยบางประการของร่างกายกับระบบประสาทอันเนื่องมาจากความเจ็บไข้ได้ป่วย และการเพิ่มขึ้นของอายุขัยด้วยรวมไปถึงการทำให้เกิดความแข็งขัน กระชุ่มกระชวย และคงความเป็นหนุ่มสาวตลอดกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ โยคะอาสนะจึงมีคุณค่าในทางอายุรเวชอย่างมหาศาล

ตรงนี้แหละที่กายบริหารแบบโยคะหรืออาสนะเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในโลก ที่น่าสังเกตและน่าปลาดใจอย่างหนึ่งก็ได้แก่ว่า การออกกำลังหรือกายบริหารท่ามือเปล่าที่ใช้กันในสถาบันต่าง ๆ เช่น ในกองทัพบก เรือ และอากาศ สำหรับให้ทหารฝึกเป็นประจำ และในโรงเรียนให้นักเรียนฝึกในชั่วโมงกายบริหารนั้น เกือบทั้งหมดก็ได้เหมือนกับโยคะอาสนะเป็นอันมาก แม้จนกระทั่งการบริหารกายเพื่อให้เกิดความงามตามสถานเสริมสวยต่าง ๆ ท่าทางของการออกกำลังเหล่านั้นเหมือนกับลอกแบบของโยคะอาสนะไปทีเดียว แสดงให้เห็นว่าแม้กาลเวลาจะล่วงมาหลายพันปีแล้ว

ความคิดของมนุษย์เกี่ยวกับการบริหารร่างกายเพื่อให้มีสุขภาพและร่างกายแข็งแรงนั้นมิได้ไปไกลเกินกว่าที่ท่านโยคีในอดีตคิดค้นขึ้นมาเลย

อีกนัยหนึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า กายบริหารแบบโยคะหรือโยคะอาสนะที่ท่านโยคีในอดีตคิดขึ้นจากฌานของท่านนั้นเป็นสิ่งเที่ยงแท้แน่นอน จึงคงทนต่อการพิสูจน์และอยู่มาได้จนตราบเท่าทุกวันนี้

อย่างไรก็ตามโยคะอาสนะหาได้รักษาโรคภัยไข้เจ็บเหมือนกับยารักษาโรคไม่ จึงมิใช่ "ยาครอบจักรวาล" อย่างที่บางคนเข้าใจกัน หากเป็นการทำตามธรรมชาติอย่างหนึ่งเพื่อให้ร่างกายที่เสียหรือบกพร่องไปนั้นกลับคืนดีดังเดิม เนื่องจากหลักการของโยคะถือว่า ร่างกายที่สมบูรณ์ของคนเป็นร่างกายธรรมชาติ ส่วนร่างกายมีโรคภัยไข้เจ็บเป็นร่างกายผิดธรรมชาติ การแก้ไขก็คือการทำให้ร่างกายกลับคืนสู่ธรรมชาติด้วยการกระทำที่กำหนดไว้ นั่นก็คืออาสนะและปราณยามะซึ่งได้แก่การควบคุมปราณ เป็นต้น

สำหรับคนในปัจจุบัน ในขณะที่โลกเต็มไปด้วยความสับสนวุ่นวาย การแข่งขันกันอย่างเอาจริงและเอาตาย หลายอย่างหลายเรื่องรอบตัวเราที่ไม่สบอารมณ์ในขณะนี้ท่ามกลางสิ่งเหล่านั้น เราอาจมีความสุขและสงบได้ด้วยการฝึกโยคะ

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการฝึกโยคะนั้น มีอเนกประการ โดยย่อก็ได้แก่

๑. ทำให้เกิดประโยชน์แก่จิตใจและหัวใจ

๒. มีอำนาจใจ อำนาจปัญญา และอำนาจความรักสูง

๓. ทำให้กำลังใจมีอำนาจเหนือร่างกาย และโรคภายนอก

๔. สามารถหยั่งรู้เหตุการณ์ในปัจจุบันและอนาคตได้หลายอย่าง

๕. สามารถควบคุมจิตใจได้ดี และมีอำนาจในการเพ่งเล็งสูง

๖. ควบคุมอารมณ์ได้ดี นั่นก็คือ ทำลายความวิตกกังวล ความหยิ่งผยอง ความโกรธ และความกลัวให้หมดสิ้นไป

๗. ทำให้ร่างกายมีสุขภาพสมบูรณ์ มีความอ่อนช้อย ความงามและอายุยืนนาน

๘. กำกับโรคร้ายและอันตรายต่าง ๆ ที่เกิดจากสภาพของจิตใจไม่ปกติ

กายบริหารแบบโยคะที่มีคุณประโยชน์แก่ร่างกายมากที่สุดท่าหนึ่ง ไม่ยากแก่การปฏิบัติ และใช้เวลาเพียงเล็กน้อยก็คือ "สุริยะนมัสการ" หรือท่า "ไหว้พระอาทิตย์" ท่านคุรุเทพสวามีศิวะนันทะแห่งเมืองฤาษีเกษ อินเดีย ผู้เป็นมหาคุรุของข้าพเจ้าผู้เขียนเรื่องนี้ ซึ่งขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้รับความยกย่องแม้จากชาวตะวันตกว่าเป็น "พระเจ้าที่ยังมีชีวิตของอินเดีย" และ "นักบุญสมัยใหม่ของอินเดีย" นั้น ท่านได้กำหนดไว้ให้ทำ "สุริยะนมัสการ" หรือท่าไหว้พระอาทิตย์เป็นท่าแรกหรือท่าครู

ทำไมจึงต้องทำท่าไหว้พระอาทิตย์ คำตอบก็คือ พระอาทิตย์เป็นแหล่งพลังทั้งมวลในจักรวาล ไม่แต่เพียงชีวิตจะไม่อาจอุบัติขึ้นหรือคงอยู่ต่อไปได้ถ้าปราศจากเสียซึ่งพระอาทิตย์เท่านั้น หากโลกและจักรวาลทั้งหมดยังจะพังพินาศไปด้วย เป็นเวลาหลายพันปีมาแล้วที่มนุษย์ได้พัฒนาวิทยาการและวิธีการเพื่อรับและใช้ประโยชน์จากแหล่งพลังอันยิ่งใหญ่แห่งนี้

วิธีการและวิทยาการเช่นว่านั้นเรียกว่า โยคะ มีเรื่องปรัมปราเล่ากันว่า เมื่อพระรามเผชิญกับท้าวราพนาสูรในสมรภูมิ พระรามได้รับการสั่งสอนเป็นพิเศษจากพระมหาฤาษีวิศวามิตร (มิตรแห่งโลก) ถึงวิธีการในการรับเอาพลังอันมหาศาลนี้ไว้เพื่อว่าพระรามจะได้ยืนหยัดสู้สงครามกับท้าวราพนาสูรได้โดยไม่รู้เหนื่อยและมีชัยในที่สุด วิธีการเช่นนี้ก็คือ สุริยะนมัสการ หรือการไหว้พระอาทิตย์ นั่นเอง

สุริยะนมัสการเป็นแบบของการออกกำลังที่นับได้ว่าไม่ยาก มีท่าที่จะต้องปฏิบัติติดต่อกัน ๑๒ ท่า แต่ละท่ามีการกำหนดลมหายใจไว้ด้วย เป็นท่าหรืออาสนะที่ประกอบด้วยปราณยามะหรือการควบคุมลมปราณซึ่งเป็นองค์หนึ่งในองค์แปดประการของโยคะผสมอยู่ด้วย มีการหายใจเข้า หายใจออก และกลั้นหายใจติดต่อกันไปตามการเคลื่อนไหวของท่าทางที่ปฏิบัติอยู่

โดยปกติการออกกำลังที่มีคุณค่าสมกับการออกกำลังนั้น จะไม่ต้องใช้กำลังมากเกินไป และถ้าต้องใช้กำลังมากเกินไปแล้วก็ไม่ควรเรียกว่าเป็นการออกกำลัง หากควรเรียกว่าทำงานหนักจะถูกต้องกว่า การปฏิบัติสุริยะนมัสการก็ตกอยู่ในความจริง

อันนี้เช่นเดียวกัน ซึ่งถ้าทำอย่างถูกต้องสมบูรณ์แบบแล้ว จะเท่ากับเป็นการอัดหม้อบรรจุไฟฟ้า หรืออัดแบตเตอรี่ในตัวของท่านให้มีกำลังมากขึ้น หลังจากทำสุริยะนมัสการตามที่กำหนดไว้ (อย่างน้อย ๑๓ รอบ) แล้ว ท่านจะรู้สึกว่าพลังในกายของท่านเพิ่มมากขึ้นกระฉับกระเฉง และพร้อมกันนั้นก็จะสบายใจขึ้นในเวลาเดียวกัน

ยิ่งไปกว่านั้นการทำสุริยะนมัสการยังจะเป็นการส่งเสริม "บุคลิกลักษณะ" ของท่านให้เด่นขึ้นด้วยบุคลิกลักษณะของคนก็คือ ร่างกายบวกด้วยจิตใจและบวกด้วยปัญญา สุริยะนมัสการจะบำรุงอวัยวะที่มีอยู่ในร่างกายของท่านทั้งหมดให้แข็งแรงขึ้น ร่างกายของคนเรานั้นประกอบด้วยกระดูก เลือด เนื้อ ระบบหายใจ ระบบประสาทและระบบของต่อมไม่มีท่อ (Ductless glands) อย่างเช่น พิทยูอิเทรี (Pituitary) ไทรอยด์ (Thyroid) ไธมัส (Thymus) ประสาทที่ช่องท้อง (Solar Plexus) และอื่น ๆ อีกหลายอย่างซึ่งควบคุมการเปลี่ยนแปลงอาหารให้กลายเป็นพลังงาน และเนื้อหนังของร่างกาย (Metabolism) ของท่าน การทำสุริยะนมัสการเป็นการออกกำลังอวัยวะต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งนอกจากจะเป็นอวัยวะหยาบ ๆ เช่นกระดูก กล้ามเนื้อ เส้นโลหิต กระเพาะ และระบบหายใจให้แข็งแรงขึ้นแล้ว ยังเป็นการออกกำลังรวมไปถึงอวัยวะที่ละเอียดอ่อน เช่นระบบประสาท และระบบของต่อมไม่มีท่อด้วย

นอกจากอวัยวะที่กล่าวข้างบนนั้นแล้ว "บุคลิกลักษณะ" ของคนยังละเอียดอ่อนยิ่งขึ้นไปอีก สิ่งนั้นได้แก่จิตใจและปัญญา การออกกำลังบำรุงให้บุคลิกลักษณะทั้งหมดของคนแข็งแรงขึ้น จะต้องเป็นการออกกำลังให้ถึงจิตใจและปัญญาด้วย สุริยะนมัสการออกกำลังทั้งหมดอย่างว่านั้น

การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือท่าทางในสุริยะนมัสการเป็นการออกกำลังอวัยวะหยาบ ส่วนการหายใจซึ่งประกอบอยู่ในท่าทางของสุริยะนมัสการนั้น ทำให้ระบบหายใจ ระบบประสาท และระบบต่อมไม่มีท่อแข็งแรงขึ้น การหายใจโดยถูกต้องจะควบคุมการหมุนเวียนของโลหิต และอาจควบคุมการไหลของโลหิตไปยังจุดหนึ่งจุดใดของร่างกายตามจำนวนที่ต้องการด้วย ดังนั้นอาศัยการหายใจในขณะที่ท่านทำสุริยะนมัสการ ท่านก็อาจควบคุมการไหลของโลหิตและเพิ่มพลังให้แก่ระบบหายใจ และระบบประสาทของท่าน รวมไปถึงระบบต่อมไม่มีท่อด้วย หรืออีกนัยหนึ่งกล่าวสั้น ๆ อาจ

กล่าวได้ว่า การทำสุริยะนมัสการเท่ากับเป็นการปรับร่างกายของท่านให้ง่ายต่อการที่จะรับพลังของรังสีคอสมิคที่พระอาทิตย์แพร่ออกมานั่นเอง

สุริยะนมัสการเป็นการออกกำลังที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มนุษย์คิดได้ทำให้ท่านสามารถปรับตัวของท่านให้เข้ากับแหล่งพลังงานคอสมิคซึ่งได้แก่พระอาทิตย์ เมื่อร่างกายของท่านได้มีการปรับให้เข้าพลังคอสมิคแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นไปได้สำหรับท่าน ชีวิตของท่านจะมีแต่ความสดงดงาม เส้นแบ่งแยกระหว่าง "ตัวกู" กับ "ไม่ใช่ตัวกู" จะหมดสิ้นไป ความรักอันบริสุทธิ์ซึ่งได้แก่เมตตาและกรุณาก็ย่อมจะเกิดขึ้น เมตตากับกรุณาเป็นพลังที่ทรงอานุภาพยิ่งในจักรวาล สุริยะนมัสการสามารถนำท่านไปสู่ศูนย์กลางของพลังเช่นว่านั้นได้ ทำไมไม่ทดลองดูเล่า ทดลองด้วยตนเองดูว่าเป็นความจริงหรือไม่ เวลาที่ท่านใช้ก็ไม่มากนักไม่เกิน ๑๕ นาทีโดยหันหน้าไปสู่พระอาทิตย์ในตอนเช้า (หรือตอนเย็นก็ได้) ทำสุริยะนมัสการ

วิธีทำ

๑. ยืนนิ่งตัวตรง ไม่ต้องเกร็ง ปล่อยกล้ามเนื้อตามสบาย เท้าทั้งสองชิดกันตั้งแต่หัวแม่เท้าจนถึงส้นเท้า พนมมือหายใจเข้า

๒. หายใจเข้าพร้อมกับยื่นแขนตรงไปข้างหน้า ระดับแขนเสมอไหล่ สองแขนขนานกัน

๓. หายใจเข้ายกแขนทั้งสองขึ้น เอนตัวเฉพาะส่วนบนไปข้างหลัง

๔. หายใจออกโค้งตัวไปข้างหน้าให้นิ้วมือทั้งสองข้างจรดพื้น ปลายนิ้วมืออยู่ระดับปลายนิ้วเท้า เข่าตรง สำหรับบางคนมืออาจไม่ถึง แต่ภายหลังก็จะถึงเอง

๕. ยังหายใจออกอยู่ ย่อตัวลงค่อย ๆ เหวี่ยงเท้าขวาไปข้างหลังให้เข่าขวาจรดพื้น เท้าซ้ายยังอยู่ระหว่างมือ

๖. เลื่อนตัวไปข้างหน้าเล็กน้อยแล้วเงยหน้าขึ้น ขณะเดียวกับหายใจเข้า

๗. จากนั้นกลั้นใจเหวี่ยงเท้าซ้ายไปข้างหลังจนสุดขา แล้วเหวี่ยงเท้าขวาตามไปด้วยสุดขาเช่นเดียวกัน แขนตรงและลำตัวตรง

๘. หายใจออกค่อย ๆ หย่อนตัวลงกับพื้น ให้แปดแห่งของร่างกายสัมผัสพื้น ได้แก่ หน้าผาก หน้าอก มือสองข้าง เข่าสองข้าง และปลายเท้าสองข้าง รวมเป็น แปดจุด ส่วนอื่นของร่างกายอยู่เหนือพื้น

๙. ใช้มือดันร่างกายเฉพาะส่วนบนขึ้น ส่วนล่างทาบกับพื้นให้เหมือนกับการเคลื่อนไหวของงูเห่าเมื่อยกส่วนหัวขึ้นพร้อมจะฉก พลางหายใจเข้า

๑๐. หายใจออกแล้วยกตัวโค้งขึ้น กดส้นเท้าลงพยายามให้ส้นเท้าแตะพื้น โดยไม่เคลื่อนทั้งมือและเท้า

๑๑. ยังหายใจออกอยู่ คุกเข่าซ้าย หรือขยับเท้าซ้ายไปข้างหน้าเล็กน้อย แล้วเหวี่ยงเท้าขวามาข้างหน้าให้มาอยู่ในระดับมือทั้งสอง หัวแม่เท้ากับปลายนิ้วมือให้อยู่ระดับเดียวกัน

๑๒. แล้วเคลื่อนตัวไปข้างหน้าเล็กน้อย เงยหน้าขึ้นหายใจเข้า

๑๓. หายใจออกลุกขึ้นยืนให้เข่าตรง แต่มือยังคงเท้าพื้นเหมือนข้อ ๔

๑๔. หายใจเข้ายกร่างกายส่วนบนขึ้นแล้วเอนไปข้างหน้า เหมือนข้อ ๓

๑๕. หายใจออก ค่อย ๆ ลดมือลงไว้สองข้างของร่างกาย

เป็นหนึ่งรอบของสุริยะนมัสการ

เมื่อท่านทำสุริยะนมัสการครบ ๑๒ รอบแล้วก็เป็นจบการออกกำลังของท่านี้ ท่านอาจทำเพิ่มเป็น ๒๔ รอบ หรือ ๓๖ รอบก็ได้ ยิ่งทำเพิ่มมากรอบขึ้น ประโยชน์ที่ท่านได้รับก็ย่อมมากขึ้นเป็นเงาตามตัว

เหตุผลที่ต้องทำสุริยะนมัสการ ๑๒ รอบ ก็เนื่องจากว่า พระอาทิตย์มีพระนาม ๑๒ พระนาม ม้าทรง ๑๒ ตัว และทรงท่องไปในจักรวาล ๑๒ ราศีนั่นเอง มีตำนานอีกเรื่องหนึ่งเล่าไว้ว่า เมื่อรามะหรือพระรามจะไปปราบอสูรตนหนึ่ง พระรามจึงไปหาพระฤาษีวิศวามิตรเพื่อขอพร พระฤาษีจึงบอกพระรามให้ไปขอพรจากพระอาทิตย์ และได้บอกวิธีขอพรจากพระอาทิตย์ให้ด้วย นั่นก็คือทำสุริยะนมัสการ หลังจากพระรามทำสุริยะนมัสการครบถ้วนแล้ว พระอาทิตย์ก็ประทานพรให้ พระรามได้อาศัยพรจากพระอาทิตย์จึงประหารอสูรตายโดยไม่ยาก

ขอชี้แจงเพิ่มเติมว่า การออกกำลังแบบสุริยะนมัสการนี้ เป็นการออกกำลังที่นับได้ว่าหนักแบบหนึ่ง ผู้ที่เป็นนักกีฬา และผู้ที่ออกกำลังอยู่เสมออาจทำได้ครบ ๑๒ รอบในครั้งแรก แต่สำหรับบางคนอาจทำได้อย่างมากเพียง ๖ รอบเท่านั้น ดังนั้นจึงควรค่อยทำค่อยไป ไม่ควรหักโหม และเพิ่มรอบขึ้นวันละรอบหรือสองรอบจนกระทั่งทำได้ครบ ๑๒ รอบในครั้งเดียวโดยตลอด และขอกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า การทำสุริยะนมัสการจะสมบูรณ์และได้ประโยชน์ตามที่กล่าวแล้ว จะต้องหายใจให้ถูกต้องตามที่กำหนดไว้ มิฉะนั้นจะกลายเป็นการออกกำลังแบบธรรมดาไป

พระนามของพระอาทิตย์ ๑๒ นามมีดังนี้

๑.	*มิตระ*	เพื่อน
๒.	*ระวิ*	ผู้ส่องแสง
๓.	*สุริยะ*	ผู้มีแสงงาม
๔.	*ภานุ*	ผู้มีแสงสุกใส
๕.	*ขาคะ*	ผู้ท่องในท้องฟ้า
๖.	*ปุษณะ*	ผู้ให้พลัง
๗.	*หิรัญญะคัพภะ*	ผู้มีแสงเป็นทอง
๘.	*มาริฉะ*	เทพเจ้าแห่งอรุณ
๙.	*อาทิตยา*	บุตรแห่งอาทิติ
๑๐.	*สาวิตระ*	ผู้บำเพ็ญประโยชน์
๑๑.	*อักกะ*	ผู้ทรงพลัง
๑๒.	*ภัสการะ*	ผู้นำไปสู่ความสว่าง

สุริยะนมัสการ

การที่เรียกกายบริหารแบบโยคะนี้ว่า สุริยะนมัสการก็เพราะการปฏิบัติท่านี้ผู้ปฏิบัติจะต้องหันหน้าไปสู่พระอาทิตย์เสมอ ทำในขณะท้องว่าง เช้าหรือเย็นก็ได้

สุริยะนมัสการจะทำให้เลือดกระจายไปทุกหนทุกแห่งทั่วร่างกาย การหมุนเวียนของโลหิตจะได้รับการกระตุ้นให้ไหลเวียนดีขึ้นทำให้อาการง่วงนอนและความ

เหนื่อยเมื่อยล้าสูญหายไป ระบบประสาทจะได้รับความควบคุมนัยตาแจ่มใสเป็นประกาย สมองปลอดโปร่ง ร่างกายเริ่มผ่องใสราวกับมีแสงออกจากตัวฉะนั้น

สุริยะนมัสการนับเป็นการออกกำลังที่สมบูรณ์ที่สุดแบบหนึ่ง อันประกอบไปด้วยการเคลื่อนไหวของร่างกายทุกส่วน พร้อมกับการหายใจประสานและกลมกลืนไปด้วย

ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงปราณยามะไว้ในตอนต้น ดังนั้นเพื่อให้ครบถ้วนและสมบูรณ์แบบของการปฏิบัติโยคะ ข้าพเจ้าจึงขอนำแบบฝึกหัดปราณยามะแบบสำคัญที่สุดแบบหนึ่งมาลงไว้ ณ ที่นี้ด้วย หากทำคู่กันไปกับสุริยะนมัสการ นั่นก็คือ สุริยะนมัส-การกลางวัน ปราณยามะทำในตอนกลางคืนก่อนจะเกิดประโยชย์แก่ผู้ปฏิบัติอย่างมหาศาล ยากที่จะหาคำพูดใด ๆ มาบรรยายให้สมกับความเป็นจริงได้

อนุโลมะวิโลมะ ปราณยามะ

วิทยาเกี่ยวกับการหายใจนั้น ในวิชาโยคะสืบเนื่องและมีรากฐานมาจากการควบคุมปราณหรืออีกนัยหนึ่งก็คือ พลังชีวิตนั่นเอง การฝึกเริ่มต้นที่นับว่าสำคัญสำหรับผู้ฝึกโยคะก็คือ การฝึกหายใจสลับรูจมูก ซึ่งเรียกว่า อนุโลมะวิโลมะ ปราณยามะ เหตุผลในการฝึกหายใจสลับรูจมูกก็เพราะว่า ลมหายใจของเรานั้นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาระหว่างรูจมูกสองรูซึ่งท่านอาจรู้ในเรื่องนี้ได้ด้วยตนเองอย่างง่าย ๆ โดยเอาหลังมือรอใกล้กับจมูกทั้งสองของท่านแล้วหายใจเข้าออกตามปกติธรรมดาสักครู่หนึ่ง ท่านจะได้พบว่า รูจมูกข้างหนึ่งนั้นมีลมเข้าออกเพียงเล็กน้อย แสดงถึงว่ามีการอุดตันอยู่ส่วนหนึ่ง ส่วนรูจมูกอีกข้างหนึ่งโล่งมีลมเข้าออกได้เต็มที่

หมายความว่าตลอดเวลาที่ท่านหายใจอยู่นั้น รูจมูกเพียงข้างเดียวทำงานหนักอยู่ตลอดเวลานั่นเอง หาได้ทำงานโดยเท่าเทียมกันและพร้อมกันทั้งสองข้างไม่

ถ้าผู้ใดมีสุขภาพสมบูรณ์ตามปกติ การเปลี่ยนแปลงรูจมูกของลมหายใจเช่นว่านั้นจะกินเวลาประมาณทุก ๆ ๑ ชั่วโมงกับ ๔๕ นาที และที่จะให้การเปลี่ยนแปลงลมหายใจของรูจมูกคงระยะเวลาเช่นว่านั้นได้ อันหมายถึงความมีสุขภาพสมบูรณ์ของร่างกาย ท่านก็จะต้องทำปราณยามะโดยเริ่มต้นฝึกการหายใจสลับรูจมูก หรืออนุโลมะวิโลมะปราณยามะ ตามที่จะกล่าวต่อไป

โดยปกติเวลาแห่งการเปลี่ยนรูจมูกของลมหายใจดังว่านั้น ส่วนใหญ่ย่อมแตกต่างกันแต่ละบุคคลไป ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากภาวะการณ์ต่าง ๆ เช่นการใช้ชีวิตอันผิดธรรมชาติการกินอาหารไม่ถูกต้อง โรคภัยไข้เจ็บ ขาดการออกกำลังอย่างถูกวิธีและอื่น ๆ อีกหลายอย่าง

การใช้ชีวิตอย่างผิดธรรมชาติหรือฝืนธรรมชาตินั้น มีผลกระทบกระเทือนถึงการหายใจอยู่มาก ทำให้การหายใจเปลี่ยนแปลงไปเป็นโทษแก่ร่างกาย โยคะถือว่าลมหายใจที่ผ่านเข้ารูจมูกขวานั้นเป็นลมหายใจร้อน ส่วนที่เข้าทางรูจมูกซ้ายเป็นลมหายใจเย็น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเรียกรูจมูกข้างขวาว่า "ช่องอาทิตย์" และเรียกรูจมูกข้างซ้ายว่า "ช่องจันทร์"

พลังหรือกำลังงานที่ไหลผ่านช่องอาทิตย์เช่นว่านั้น ก่อให้เกิดความร้อนขึ้นในร่างกายเป็นกำลังงานเผาผลาญเพื่อให้อาหารกลายเป็นพลังและเนื้อหนัง บังคับให้โลหิตวิ่งออกไปทั่วร่างกายรวมไปถึงก่อให้เกิดแรงกระตุ้นจากศูนย์กลางของประสาทออกไปสู่อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายและคอยเร่งให้อวัยวะของร่างกายทำงานให้เต็มที่ด้วย ส่วนกำลังงานทางช่องจันทร์นั้น เป็นกำลังงานเย็นจึงตรงกันข้ามกับช่องอาทิตย์ นั่นก็คือ เป็นกำลังงานในการสร้างสรรพลังและเนื้อหนังขึ้นหลังจากอาหารถูกเผาผลาญด้วยความร้อนแล้ว ขับโลหิตที่ร่างกายใช้แล้วกลับไปสู่หัวใจ เพื่อฟอกใหม่ และรับความรู้สึกจากปลายประสาทกลับเข้าสู่ศูนย์กลางของประสาท ทั้งยังทำหน้าที่คอยยับยั้งมิให้อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายทำงานเร็วเกินไปด้วย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ถ้าลมหายใจของท่านเข้าออกคล่องทางรูจมูกรูใดรูหนึ่งนานเกินกว่าสองชั่วโมงแล้วก็เป็นอาการแสดงให้เห็นว่าร่างกายของท่านนั้นเย็นหรือร้อนเกินไป อย่างไม่ถูกส่วนนั่นเอง เช่นเป็นต้นว่าช่องอาทิตย์ทำงานมากเกินไปความร้อนในร่างกายของท่านก็ย่อมจะเพิ่มขึ้น จะทำให้เกิดความวุ่นวาย และเกิดความไม่สงบทั้งทางประสาทและจิตใจ แต่ถ้าช่องจันทร์ทำงานมากกว่าช่องอาทิตย์ไม่สมดุลย์กันดังที่กล่าวแล้ว ระบบการเผาผลาญเพื่อสร้างให้อาหารกลายเป็นพลังและเลือดเนื้อของร่างกายก็จะทำงานช้าลง ทำให้เกิดความเชื่องช้า เกียจคร้าน อ่อนเพลีย ไม่อยากทำการงานอะไรทั้งสิ้นและสมองก็จะหมดสมรรถภาพไปด้วย

การฝึกหายใจโดยเปลี่ยนรูจมูกนี้ ส่วนใหญ่ก็เพื่อรักษาความสมดุลย์ระหว่างระบบเผาผลาญอาหารและระบบก่อสร้างพลังกับเนื้อหนังของร่างกายให้คงอยู่ในอัตราส่วนที่ดีที่สุดนั่นเอง นอกจากนั้นโยคะยังถือด้วยว่า การที่ลมหายใจเข้าออกคล่องทางรูจมูกข้างเดียวเป็นเวลาหลายชั่วโมงนั้น เป็นการเตือนให้รู้ว่าความเจ็บไข้ได้ป่วยกำลังจะมาถึงตัวแล้ว ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้นานอยู่เท่าใด ความเจ็บไข้ได้ป่วย ก็จะยิ่งร้าย-แรงขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าปมของศูนย์กลางประสาทโดยเฉพาะบางแห่งทำงานมากเกินไป เนื่องมาจากการหายใจไม่สมดุลย์กันระหว่างรูจมูกทั้งสองข้าง จะก่อให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นการถาวรขึ้น อย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

บทที่หนึ่ง หัดหายใจด้วยรูจมูกข้างเดียว

นั่งในท่าสมาธิท่าใดท่าหนึ่งให้สบายไม่มีอาการแข็งเกร็งหรือเกิดเจ็บปวดตามข้อต่าง ๆ ขณะนั้น และถ้าหากไม่อาจหาท่านั่งที่สบายได้ จะนั่งบนเก้าอี้ในท่าที่เรียกกันว่า "นั่งแบบอิยิปต์" ก็ได้เหมือนกัน ข้อสำคัญกระดูกสันหลัง คอ และศีรษะจะต้องเป็นเส้นเดียวกัน มือซ้ายทอดตามสบายบนเข่าซ้ายให้นิ้วชี้และนิ้วหัวแม่มือแตะกันเบา ๆ ส่วนมือขวายกขึ้นบี่ดรูจมูกขวาด้วยนิ้วหัวแม่มือข้างขวาของท่าน ตั้งใจให้ดีแล้วหายใจให้ลมผ่านเข้ารูจมูกซ้ายช้า ๆ นับในใจห้าครั้งจากนั้นโดยทันทีก็หายใจออกจากรูจมูกเดียวกัน (ซ้าย) นับสิบครั้ง (หนึ่งครั้งต่อหนึ่งวินาที) นั่นก็คือหายใจออกจะต้องเป็นสองเท่าของหายใจเข้าเสมอ เป็นอัตราส่วน ๑ ต่อ ๒ ทำซ้ำหายใจเข้าห้าวินาที หายใจออกสิบวินาที ด้วยรูจมูกข้างซ้าย ๑๕ ถึง ๒๐ รอบ รอกหนึ่งก็คือหายใจเข้า ๕ วินาที หายใจออก ๑๐ วินาที

เมื่อทำครบรอบตามที่กล่าวข้างบนนั้นแล้ว ให้ใช้นิ้วนางและนิ้วก้อยบี่ดรูจมูกข้างซ้ายยกหัวแม่มือออกจากการบี่ดรูจมูกขวา หายใจเข้ารูจมูกข้างขวาทันที โดยนับห้าครั้งแล้วหายใจออกโดยรูจมูกเดียวกันนั้น (ขวา) ๑๐ ครั้ง ทำนองเดียวกับที่ทำมาแล้วสำหรับรูจมูกข้างซ้าย ทำซ้ำ ๑๕ ถึง ๒๐ ครั้งเช่นเดียวกัน

เวลาหายใจเข้าอย่าให้เกิดมีเสียงดังเป็นอันขาด การหายใจให้หายใจแบบสาม-ส่วนหรือหายใจสมบูรณ์แบบ คือ ต่ำ—กลางและสูง (ท้อง—หน้าอก—หัวไหล่) เมื่อหายใจออกพยายามขับอากาศเสียในปอดให้ออกมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ควรหายใจตามบทนี้เป็นเวลา ๑๕ วัน แล้วจึงเพิ่มอัตราส่วนเป็น หายใจเข้า ๖ วินาที และหายใจออก ๑๒ วินาที แต่อย่าเพิ่มอัตราขึ้นเป็นอันขาด จนกว่าท่าน

จะสามารถทำในอัตราส่วนที่ต่ำกว่าได้อย่างสบายแล้วจริง ๆ ทั้งนี้เป็นกฎสำคัญในการหัดหายใจทุกประเภท จงทำเท่าที่สามารถทำได้เท่านั้นอย่าให้เกินกำลังของตน

การหัดหายใจตามบทนี้ไม่มีการหยุดหายใจ วัตถุประสงค์ในการที่หายใจเข้าออกทางรูจมูกเดียว ก็เพื่อแก้ไขความเคยชินที่หายใจผิด ๆ เสียให้ถูกต้องในชั้นแรก เว้นไว้เสียแต่ว่าจะหายใจสมบูรณ์แบบหรือหายใจแบบต่ำ — กลาง — สูง ได้เป็นอย่างดีและเป็นไปโดยอัตโนมัติแล้วเท่านั้น ท่านไม่ควรทำปราณยามะในขั้นสูง ๆ ต่อไป จงหัดหายใจตามแบบที่ ๑ นี้เป็นเวลาอย่างน้อยหนึ่งเดือน แม้ท่านจะรู้สึกว่าท่านสามารถขยายเวลาได้อย่างสบาย ๆ ก่อนหน้านี้ก็ตาม

บทที่สอง หายใจสลับรูจมูก

หลังจากฝึกหัดตามบทที่ ๑ มาเป็นเวลาหนึ่งเดือนแล้วก็เริ่มหัดหายใจสลับรูจมูกได้ทั้งนี้โดยไม่ต้องหัดหายใจตามบทที่ ๑ ซึ่งหายใจด้วยรูจมูกเดียวต่อไปอีก

วิธีทำบีดจมูกขวาด้วยนิ้วหัวแม่มือข้างขวา แล้วหายใจเข้าด้วยรูจมูกซ้ายจากนั้นก็บีดรูจมูกซ้ายทันทีด้วยนิ้วนางและนิ้วก้อย ยกหัวแม่มือออกจากรูจมูกขวาแล้วหายใจออกทางรูจมูกนั้น (ขวา) นับเป็นครึ่งรอบ

จากนั้นไม่ต้องหยุดก็สูบลมเข้ารูจมูกขวา บีดรูจมูกขาวด้วยนิ้วหัวแม่มือขวาแล้วหายใจออกทางรูจมูกซ้าย ทำนองเดียวกับที่ทำมาก่อนแล้ว นับเป็นหนึ่งรอบ

อัตราส่วนสำหรับการหายใจตามบทที่ ๒ นี้ก็คือ หนึ่งต่อสองเหมือนกับการหายใจตามบทที่ ๑ นั้นก็คือหายใจเข้า ๖ วินาที และหายใจออก ๑๒ วินาที ข้อบังคับที่ใช้ในบทที่ ๑ ให้นำมาใช้ในบทนี้ด้วย ทำ ๑๕ ถึง ๒๐ รอบ

เมื่อท่านสามารถหายใจเข้า ๖ วินาที หายใจออก ๑๒ วินาที ได้อย่างสบายแล้วให้เพิ่มขึ้นเป็น ๗ กับ ๑๔ วินาที และต่อไปเป็น ๘ กับ ๑๖ วินาที การเพิ่มขึ้นทั้งนี้ให้ค่อยทำค่อยไป ควรหัดหายใจตามบทที่ ๒ นี้ในขั้นต้นเป็นเวลาสองหรือสามเดือน ก่อนที่จะเพิ่มขึ้นเป็นหายใจเข้า ๘ วินาที กับหายใจออก ๑๖ วินาที

ในระยะนี้ท่านจะสังเกตได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่เกิดขึ้นในร่าง-กายและจิตใจของท่าน การหายใจของท่านจะเป็นไปอย่างสมบูรณ์เต็มที่ โดยเฉพาะ

การเคลื่อนไหวของกระบังลม ท่านจะรู้สึกว่าร่างกายของท่านเบาขึ้นและนัยน์ตาส่องแสงเป็นประกาย

การหายใจบทที่สาม หายใจสลับรูจมูกสมบูรณ์แบบ

ในบทที่ ๓ นี้เราได้รวมการหยุดหายใจหรือกลั้นหายใจเข้าไปด้วย บทนี้ต่างกับบทที่ ๒ ก็ด้วยการหยุดหายใจเท่านั้น

อัตราส่วนอันถูกต้องระหว่างการหายใจเข้ากับการหยุดหายใจ สำหรับการหายใจแบบนี้คือ ๑ ต่อ ๔ แต่ผู้เริ่มต้นควรเริ่มจากอัตราส่วน ๑ ต่อ ๒ ไปก่อนสักสองสามเดือนจึงค่อย ๆ ทำ ๑ ต่อ ๔

อัตราส่วนต่ำสุดในการเริ่มต้นก็คือ หายใจเข้า ๔ วินาที หยุดหายใจ ๘ วินาที และหายใจออก ๘ วินาที ทำทุกวันหลังจากหนึ่งเดือนแล้วจึงควรเพิ่มเป็น ๕—๑๐—๑๐ และค่อย ๆ เพิ่มจนกระทั่งถึง ๘-๑๖—๑๖

ในภาษาสันสกฤตหายใจเข้าเรียกว่า "ปูรกะ" หยุดหายใจ "กุมภกะ" และหายใจออก "เรจกะ"

วิธีทำ หายใจเข้าทางรูจมูกซ้าย นับในใจ ๔ วินาที หยุดหายใจดวยการกักอากาศไว้ภายในร่างกาย ๔ วินาที หายใจออกทางรูจมูกขวา ๘ วินาที แล้วในทันทีนั้นก็หายใจเข้ารูจมูก หยุดหายใจและหายใจออกทางรูจมูกซ้าย โดยใช้อัตราส่วน ๔—๘—๘ วินาที เช่นเดียวกัน นับเป็นหนึ่งรอบ ทำ ๑๕ ถึง ๒๐ รอบทุกวัน

ในขณะที่ท่านหยุดหายใจหรือกลั้นหายใจอยู่นั้น ให้ปิดรูจมูกขวาด้วยนิ้วหัวแม่มือขวาและรูจมูกซ้ายด้วยนิ้วนางกับนิ้วก้อย อย่าใช้นิ้วชี้ปิดรูจมูกเป็นอันขาด เพราะกระแสแม่เหล็กที่ออกมาจากนิ้วนั้น ไม่สะอาด

เมื่อท่านสามารถทำ ๘—๑๖—๑๖ ได้อย่างสบายแล้ว จึงควรเปลี่ยนอัตราส่วนเป็น ๑-๔—๒ เริ่มต้นจากหายใจเข้า ๔ วินาที หยุดหายใจ ๑๖ วินาที และหายใจออก ๘ วินาที ค่อยทำค่อยไปจนถึง ๘—๔๒—๑๖ ควรใช้เวลาประมาณ ๘ ถึง ๑๒ เดือนในการหัดหายใจจนถึงระยะนี้ ไม่ควรรีบเร่ง

พิธีงานศพ

เมื่อมีการถึงแก่กรรมเกิดขึ้น ทายาทหรือญาติมิตรของผู้ถึงแก่กรรมจะต้องรีบดำเนินการโดยรีบด่วน เช่น จะต้องนำใบรับรองการถึงแก่กรรมของนายแพทย์ปัจจุบัน โดยไปแจ้งต่อนายทะเบียนท้องถิ่นซึ่งผู้ถึงแก่กรรมมีภูมิลำเนา ภายในเวลา ๒๔ ชั่วโมง นับแต่เวลาถึงแก่กรรม ฯลฯ

การจัดงานศพนี้มีระเบียบและธรรมเนียมประเพณีไทย ตลอดจนมีกฎหมายบัญญัติบังคับไว้ ฉะนั้น ผู้เป็นทายาทหรือเป็นเจ้าภาพจัดการศพ ก็ควรปฏิบัติให้ถูกต้อง เช่น เมื่อมีการถึงแก่กรรมเกิดขึ้นแล้ว ต้องรีบให้นายแพทย์แผนปัจจุบันออกใบรับรองถึงแก่กรรม และรีบนำใบรับรองนี้ไปแจ้งต่อนายทะเบียนท้องถิ่นซึ่งผู้ถึงแก่กรรมมีภูมิลำเนา แล้วตั้งศพทำความเคารพ อาบน้ำศพ แต่งตัวศพ รดน้ำศพ ฉีดยาดับกลิ่นศพ ตราสังหรือมัดศพ บรรจุศพลงโลง ตั้งศพเพื่อบำเพ็ญกุศล การสวดพระอภิธรรม ปิดศพ การเก็บหรือบรรจุศพ การทำฌาปนกิจหรือเผาศพ การเดินสามหาบ การเก็บอัฐิ และการบรรจุอัฐิ เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวไปตามลำดับ

๑. แสดงความเคารพ

เมื่อทราบว่าผู้ถึงแก่กรรมได้สิ้นลมหายใจแล้ว ถือกันว่าจิตยังลงสู่ภวังค์ คือยังไม่ตายสนิท เพียงหมดความรู้สึกทั้งหลาย อาจฟื้นขึ้นอีกก็ได้ ต้องทำความสงบเงียบ ให้มากที่สุด ให้ดวงจิตดับแน่วแน่ไปโดยสงบจึงให้จัดการดังต่อไปนี้.—

ก. ให้ศพอยู่ในท่านอนหงาย หันหน้าขึ้น เหยียดมือและเท้าตรงไปตามส่วนยาวของร่างกาย แล้วนำผ้ามาคลุมตั้งแต่ศีรษะตลอดถึงเท้า เพื่อไม่ให้เป็นที่สังเวชใจแก่ผู้ที่มาพบเห็น และกันแมลงมาเกาะด้วย

ข. จุดตะเกียงหรือจุดเทียนขี้ผึ้งหนักหนึ่งบาทตั้งไว้ทางศีรษะของศพ

ค. นำกระถางธูป และเชิงเทียนมาตั้งไว้ข้างศพ แล้วจุดธูปและเทียนสักการะศพ

ง. นมนต์พระสงฆ์ ๑ รูป มาบังสุกุลศพ โดยใช้ผ้าสบง ผ้าอาบน้ำหรือผ้าขนหนู ทอดที่ศพให้พระสงฆ์ชักบังสุกุล

จ. เมื่อเทียนที่จุดไว้ไหม้หมดแล้ว จึงถือว่าผู้ถึงแก่กรรมได้กลายเป็นศพไปแน่แล้ว

๒. ให้นายแพทย์แผนปัจจุบันออกใบรับรองถึงแก่กรรมของผู้ตาย

ถ้าก่อนตายมีนายแพทย์แผนปัจจุบันเป็นผู้ดูแลรักษาอยู่ ก็ขอให้นายแพทย์ผู้นั้นออกใบรับรองการถึงแก่กรรมให้ เพื่อนำใบรับรองนี้ไปแจ้งต่อนายทะเบียนท้องถิ่น ในกรณีที่ผู้ถึงแก่กรรมไม่มีนายแพทย์แผนปัจจุบันรักษาประจำอยู่ก็ให้ไปเชิญนายแพทย์แผนปัจจุบันมาทำการ

ใบรับรองนี้ควรรีบทำให้เร็วที่สุด เพราะจะต้องนำไปแจ้งต่อนายทะเบียนท้องถิ่นภายในเวลา ๒๔ ชั่วโมง นับแต่เวลาถึงแก่กรรม

๓. ไปแจ้งการตายแก่นายทะเบียนท้องถิ่นเพื่อออกใบมรณบัตร

เป็นหน้าที่ของเจ้าของบ้านหรือทายาทของผู้ถึงแก่กรรมจะต้องรีบไปแจ้งต่อนายทะเบียนท้องถิ่นภายในเวลา ๒๔ ชั่วโมง นับแต่เวลาถึงแก่กรรม การไปแจ้งนี้จะต้องนำใบรับรองการถึงแก่กรรมของนายแพทย์แผนปัจจุบันที่มาชันสูตรพลิกศพ ไปแสดงต่อนายทะเบียนด้วย (ควรนำทะเบียนบ้านที่มีชื่อผู้ตายไปให้นายทะเบียนลงบันทึกย้ายชื่อผู้ตายออกจากบ้านพร้อมกันไปด้วย) นายทะเบียนจะออกใบมรณบัตรของผู้ตายให้

ใบมรณบัตรนี้จะต้องใช้หลายใบ เพราะเป็นเสมือนใบสำคัญที่จะต้องนำไปแสดงในการติดต่อธุรกิจตลอดจนในการจัดงานศพแทนผู้ตาย เช่นติดต่อกับวัดที่จะนำศพไปจัดการ เมื่อทางวัดตกลงรับศพไว้จัดการแล้ว จะต้องมอบใบมรณบัตรนี้ให้ไว้เป็นสำคัญแก่เจ้าหน้าที่ของวัดด้วย ๑ ฉบับ ถ้าผู้ตายมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่กับการเงินที่จะขอเบิก ขอรับ หรือขอถอนเงินจากที่ต่าง ๆ เช่นขอเบิกเงินเดือนหรือค่าจ้าง ขอรับเงินบำเหน็จหรือเงินบำนาญ ขอรับเงินฌาปนกิจที่ผู้ตายเป็นสมาชิกอยู่ และขอถอน

เงินจากธนาคารต่าง ๆ ที่ผู้ตายมีบัญชีฝากไว้ หรือเงินหุ้นส่วนในการค้าขายต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น ทุกแห่งที่ไปติดต่อนั้น จะต้องมีใบมรณบัตรของผู้ตายไปแสดงและมอบแก่เจ้าหน้าที่นั้น ๆ ไว้ด้วย ฉะนั้นจึงควรขอให้ออกสำเนาไว้หลายฉบับ หรือมาจัดสำเนาขึ้นเองตามจำนวนที่ต้องใช้ก็ได้

๔. อาบน้ำศพ

เมื่อได้แสดงความเคารพตามข้อ ๑ เสร็จแล้ว และนายแพทย์แผนปัจจุบันได้ชันสูตรศพ ออกใบรับรองการถึงแก่กรรมของผู้ตายให้แล้ว ควรได้อาบน้ำศพชำระล้างร่างกายให้สะอาดหมดจดโดยทั่วตลอด (การอาบน้ำศพนี้เป็นงานของเครือญาติโดยเฉพาะ) โดยใช้น้ำอุ่นอาบฟอกสบู่ชำระล้างให้ทั่ว เสร็จแล้วเช็ดให้แห้ง ในสมัยก่อนนั้นใช้ขมิ้นชันสดหรือขมิ้นชันผงตำกับผิวมะกรูดสด คั้นเอาแต่น้ำใช้ทาตามร่างศพให้ทั่ว ตั้งแต่ใบหน้าลงไปตลอดถึงฝ่ามือและฝ่าเท้า แต่ปัจจุบันนี้นิยมใช้แป้งสุขภาพทาไปทั่วแทนขมิ้นก็ได้ เสร็จแล้วหวีผมให้เรียบร้อย หวีที่ใช้หวีผมศพนี้ เมื่อหวีเสร็จแล้วให้หักออกเป็นสองท่อนแล้วทิ้งไปเลย การอาบน้ำศพนี้เป็นงานของเครือญาติโดยเฉพาะ

๕. แต่งตัวศพ

เมื่อได้อาบน้ำทาขมิ้นหรือทาแป้งสุขภาพศพเสร็จแล้ว ก็แต่งตัวให้ศพ โดยนำเครื่องแต่งกายของผู้ตายที่เห็นว่าผู้ตายชอบใช้มาแต่งให้เหมาะสมกับสภาพและฐานะของศพนั้น ๆ ตลอดจนถุงเท้าและรองเท้าที่ผู้ตายเคยใช้อยู่ก็นำมาสวมใส่ให้ หากผู้ตายเคยมีเครื่องแบบเป็นเครื่องแต่งกายประจำตัวอยู่ก่อนตาย ก็ให้นำเครื่องแบบของผู้ตายมาแต่งให้ เมื่อได้แต่งตัวศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ควรใช้น้ำอบไทยประพรมให้แก่ศพด้วย

เมื่อได้แต่งตัวศพเสร็จตามที่กล่าวมาแล้ว ก็เตรียมการรดน้ำศพต่อไป

๖. รดน้ำศพ

การรดน้ำศพนี้ นิยมบอกกันให้ทราบในระหว่างเครือญาติของผู้ตายและผู้ที่คุ้นเคยสนิทสนมนับถือกัน จะมีออกบัตรเชิญแขกหรือประกาศให้ทราบทางหนังสือ

พิมพ์รายวันบ้างก็มี แต่เป็นส่วนน้อย เพราะเป็นเวลากระทันหันที่ต้องกระทำกันให้เสร็จในวันถึงแก่กรรม หรืออย่างช้าก็ในวันรุ่งขึ้นจากวันถึงแก่กรรม

การรดน้ำศพนี้ เจ้าภาพจะต้องกำหนดวัน เวลา และสถานที่ที่จะต้องทำการรดน้ำศพ ให้บรรดาเครือญาติและผู้ที่เคารพนับถือทราบ

ในการนี้ เจ้าภาพจะต้องจัดเตรียม

ก. เตียงวางศพ โดยมีที่นอนพร้อมด้วยผ้าปูที่นอนและหมอนหนุนศีรษะ ให้เป็นที่วางศพนอนหงาย เปิดหน้าอยู่บนที่นอนนี้ ให้แขนข้างขวาทอดยื่นให้พ้นขอบเตียงแบฝ่ามือออกเพื่อรับน้ำผู้ที่มารด

ข. ขันน้ำมีพานรองตั้งอยู่ใต้ฝ่ามือของศพที่ยื่นออกมา สำหรับรับน้ำที่รดลงไปจากมือศพ

ค. น้ำอบไทยใส่ขวดแก้ว วางตั้งไว้บนโต๊ะเล็ก ๆ ตั้งอยู่ข้างขันรองรับน้ำ น้ำอบไทยที่ใช้รดน้ำศพนี้ ผู้ที่มารดมักนำติดตัวมาเอง แต่บางท่านอาจจะมิได้นำน้ำอบไทยเตรียมมา เจ้าภาพจึงต้องจัดเตรียมรับรองไว้ด้วย

เมื่อถึงเวลาตามที่กำหนด ก็ให้เจ้าภาพเชิญผู้ที่มารดน้ำเข้ารดน้ำได้

การรดน้ำศพนี้ เท่ากับว่าผู้รดน้ำจะได้เห็นหน้าผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย และในเวลาเดียวกันก็จะเป็นโอกาสให้ผู้รดน้ำได้ขอขมาอโหสิกรรมในการประพฤติพลาดพลั้งล่วงเกินไปบ้างในเวลาที่ผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ด้วยกัน ขอให้พ้นจากเวรกรรมซึ่งกันและกันด้วย

๗. ควรนำศพไปบำเพ็ญกุศลที่วัด

พิธีจัดงานศพเบื้องต้นตามที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นงานที่พอจะจัดทำขึ้นที่บ้านได้โดยไม่สู้ลำบากนัก งานที่จะต้องจัดทำต่อไปหลังจากที่ได้รดน้ำศพเสร็จแล้ว ก็คือจะต้องฉีดยาดับกลิ่นศพ ตราสังศพ และนำศพลงบรรจุในโลง ถ้าทางบ้านจะจัดทำกันเองจะยุ่งยากลำบากมาก เห็นว่าควรนำศพไปจัดทำที่วัดจะสะดวกสบายแก่เจ้าภาพ เพราะปัจจุบันนี้วัดในพระนครและธนบุรี จะมีเครื่องอุปกรณ์และเครื่องใช้เกี่ยวกับพิธี

จัดงานศพถูกต้องตามประเพณีพร้อมมูล มีสัปเหร่อมีเจ้าหน้าที่ที่เข้าใจในพิธีงานศพนี้ดี พร้อมที่จะรับปฏิบัติให้เป็นที่ถูกต้องตามประเพณีดีอยู่แล้ว

ในกรณีที่เจ้าภาพตกลงจะนำศพไปบำเพ็ญกุศลที่วัด ควรได้ตกลงตัดสินใจเสียตั้งแต่เมื่อได้รับมรณบัตรจากนายทะเบียนท้องถิ่น โดยเจ้าภาพจะต้องนำมรณบัตรไปแสดงต่อเจ้าอาวาสหรือต่อเจ้าหน้าที่ฌาปนกิจศพวัด เมื่อทางวัดตกลงรับศพไว้จัดการให้แล้ว ก็ขอให้ทางวัดจัดพาหนะไว้รับศพพร้อมด้วยสัปเหร่อที่จะไปยกศพ และขอนิมนต์พระสงฆ์นำศพ ๑ รูป ไปพร้อมกับรถเพื่อนำศพจากบ้านหรือโรงพยาบาลมายังที่ตั้งศพของวัดด้วย ควรกำหนดวันและเวลาให้ไปรับศพจากบ้านหรือโรงพยาบาลหลังจากที่ได้อาบน้ำศพและแต่งตัวศพเสร็จแล้ว การรดน้ำศพก็ควรทำที่วัดเสียด้วยเลย เพราะทางวัดจะจัดที่รดน้ำศพให้ได้ไม่ยาก รวมทั้งจะจัดที่รับรองผู้ที่จะไปรดน้ำให้ด้วย โดยจะต้องแจ้งความประสงค์ให้เจ้าหน้าที่ฌาปนกิจศพของวัดให้รับทราบในเรื่องนี้ แจ้งกำหนดวันและเวลาที่จะรดน้ำศพ เพื่อทางวัดจะได้เตรียมสถานที่และอุปกรณ์การรดน้ำให้พร้อมด้วย ดังที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๖ ว่าด้วยการรดน้ำศพคือให้มี

ก. เตียงสำหรับวางศพพร้อมด้วยที่นอนและหมอนหนุนศีรษะ

ข. มีขันพานรองรับน้ำที่รดจากมือศพ

ค. มีน้ำอบไทย หรือทางเจ้าภาพจะจัดไปเองแล้วแต่จะตกลงกัน

ง. ประมาณจำนวนคนที่จะมารดน้ำ เพื่อทางวัดจะได้จัดที่นั่งไว้ให้

ในโอกาสเดียวกันนี้ ควรได้ตกลงมอบหมายให้ทางวัดจัดหาโลงบรรจุศพเตรียมไว้ เมื่อเสร็จจากการรดน้ำศพแล้ว ให้ทางวัดทำการฉีดยาดับกลิ่นศพและทำการตราสังศพโดยสัปเหร่อของวัดจัดทำให้ถูกต้องตามประเพณีที่เคยปฏิบัติมา และให้นำศพที่ตราสังเสร็จแล้ว ลงวางในโลง และนำขึ้นตั้งบนที่ตั้งศพ ตั้งเครื่องบูชาศพเพื่อบำเพ็ญกุศลต่อไป

การสวดพระอภิธรรม

ทางวัดจะจัดพระสงฆ์ ๔ รูปมาสวดพระอภิธรรมหน้าศพ

กำหนดการสวดพระอภิธรรมเดี๋ยวนี้นิยมสวด ๔ จบ และปกติจะเริ่มสวดแต่เวลา ๑๙.๐๐ น. ถึงเวลา ๒๑.๐๐ น.

เมื่อพระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปมานั่งเข้าที่ยังอาสนะที่จัดไว้ เจ้าหน้าที่ของวัดจะจัดหมาก พลู บุหรี่ น้ำชากาแฟ หรือน้ำอัดลมถวาย เสร็จแล้วเจ้าภาพจะต้องจุดเทียนและธูปบูชาพระรัตนตรัยซึ่งตั้งอยู่ทางขวามือของพระสงฆ์ เสร็จแล้วจึงจุดเทียนและธูปบูชาพระธรรม ซึ่งบรรจุอยู่ภายในตู้ที่ตั้งอยู่เบื้องหน้าของพระสงฆ์ที่นั่งสวด เสร็จแล้วจึงไปจุดธูป ๑ ดอกบูชาศพ ขณะที่จุดธูปบูชาศพให้เคาะที่หีบศพบอกให้วิญญาณของผู้ตายทราบ เพราะถือกันว่าคนที่ตายไปแล้วตายแต่ร่างกาย ส่วนวิญญาณนั้นไม่ดับให้นึกบอกแก่วิญญาณผู้ตายในใจด้วยว่า บัดนี้มีการบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศไปให้ ขอได้รับส่วนกุศลเหล่านี้ด้วย เมื่อได้จุดเทียนและธูปเสร็จแล้ว ก็ให้กลับไปนั่งยังที่ ๆ จัดไว้ เจ้าหน้าที่ของวัดก็จะได้กล่าวคำอาราธนาศีล ๕ ต่อพระสงฆ์ทั้งสี่รูปนั้น พระสงฆ์องค์ที่อาวุโสก็ให้ศีล ผู้รับศีลจะต้องนั่งประณมมือ สวดสรรเสริญพระพุทธเจ้า (คือว่า นะโมตัสสะ ฯลฯ) ก่อนแล้วจึงให้รับไตรสรณาคม (คือว่า พุทธังสะระณัง คัจฉามิ ฯลฯ) จบแล้วท่านจึงจะให้ศีล (คือว่า ปาณาติปาตา เวระมะณี ฯลฯ) จนจบศีลทั้ง ๕ ข้อ ผู้รับศีลจะต้องออกเสียงรับศีลให้ดังพอสมควร ให้พระสงฆ์องค์ที่ให้ศีลได้ยิน เพื่อให้ท่านได้ทราบว่าศีลที่ท่านให้ไปนั้นมีผู้รับไปแล้ว เมื่อให้ศีลจบแล้วพระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปก็จะเริ่มสวดพระอภิธรรม เจ้าภาพและบรรดาผู้ที่เข้าฟังสวดอยู่นี้ ควรสำรวมกิริยาฟังด้วยความเคารพจนกว่าพระจะสวดเสร็จเป็นจบ ๆ ไป

ผู้ที่ไปในงานศพ ระหว่างที่พระสงฆ์สวดพระอภิธรรมอยู่นี้ จะเข้าไปเคารพศพหรือวางพวงมาลาศพ ก็เข้าไปที่ตั้งศพได้ โดยการสำรวมกิริยาเข้าไป

เมื่อพระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ๔ จบ แล้ว ก็เป็นพิธีบังสุกุลศพ แต่ถ้าเจ้าภาพเตรียมเครื่องไทยธรรมไว้ถวายแก่พระสงฆ์ (เครื่องไทยธรรมถวายพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมนี้ ถ้าเจ้าภาพจะไม่จัดหามาเองจะขอให้ทางวัดจัดหาไว้ให้ก็ได้) ก็ให้นำเครื่องไทยธรรมไปประเคนถวายเสียให้เสร็จก่อน เมื่อพระทั้ง ๔ รูป รับประเคนเครื่องไทยธรรมไปแล้ว เจ้าหน้าที่ของวัดจะทอดผ้าโยง สิ่งที่จะบังสุกุลนั้นจะเป็นไตร-สบง ผ้าอาบ หรือผ้าเช็ดตัวพร้อมด้วยใบปวารณาหรือเมื่อไม่มีผ้า จะใช้แต่ใบปวารณาสอดไว้ในซองเท่านั้นก็ได้วางลงบนผ้าโยงตรงหน้าพระสงฆ์แต่ละรูปโดยไม่ต้องประเคน

เมื่อวางเสร็จแล้วพระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป ก็จะชักบังสุกุลซองใบปวารณานั้นไป ที่ใบปวารณาจะต้องลงจำนวนเงินที่จะถวายไว้ให้ชัดเจน ส่วนตัวเงินนั้นให้มอบแก่เจ้าหน้าที่เป็นผู้รับไปแทนพระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป เจ้าภาพบางรายทอดผ้าให้พระชักบังสุกุลเสียก่อนแล้วจึงถวายเครื่องไทยธรรมก็มีไม่เป็นการผิด จะก่อนจะหลังก็เหมือนกัน เมื่อพระได้รับเครื่องไทยธรรมและชักบังสุกุลเสร็จแล้วก็จะสวดอนุโมทนาโดยพระองค์ที่เป็นประธานจะกล่าว ยถาวาริวหา ฯลฯ ตอนนี้เจ้าภาพจะต้องเริ่มกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลผลบุญที่ได้บำเพ็ญไปนี้ให้แก่ผู้ตาย ขอให้วิญญาณของผู้ตายได้รับส่วนกุศลที่ได้ทำไปแล้วนี้ให้ไปมีความสุขในสัมปรายภพโน้นด้วย

เมื่อเสร็จการกรวดน้ำ คือเมื่อพระท่านว่า ยถาวาริวหา ฯลฯ จบ ท่านก็จะให้พรแก่ผู้บำเพ็ญกุศลต่อเนื่องกันไป โดยกล่าวว่า สัพพีตีโย ฯลฯ ให้เจ้าภาพประณมมือไว้เหนืออก เป็นการรับพรเมื่อพระสงฆ์ให้พรจบลงแล้ว ถ้าเจ้าภาพนั่งอยู่บนเก้าอี้ก็ควรยกมือไหว้สูงขึ้นไปเพียงหน้าผาก หากนั่งอยู่กับพื้นก็กราบลงกับพื้นนั้น หนึ่งครั้งนับเป็นเสร็จการสวดพระอภิธรรมศพสำหรับคืนนั้น

อนึ่ง ผ้าโยงที่เจ้าหน้าที่ของวัดทอดลาดไปเบื้องหน้าพระที่สวดพระอภิธรรมนั้นเป็นผ้าโยงต่อเนื่องมาจากศีรษะของผู้ตาย ฉะนั้นจึงไม่ควรนำสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปวางบนผ้าโยงนั้นนอกจากผ้าบังสุกุลหรือซองใบปวารณาเท่านั้น และไม่ควรทำอะไรข้ามผ้าโยงด้วย

การตั้งศพบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมนี้ จะตั้งสวด ๓ คืน ๕ คืน หรือ ๗ คืนก็ได้แล้วแต่ความสะดวกของเจ้าภาพผู้จัดงานศพ

๘. จัดเครื่องเซ่นให้แก่ผู้ถึงแก่กรรม

เมื่อได้ตั้งศพเสร็จ ไม่ควรลืมจัดเครื่องเซ่นให้แก่ผู้ถึงแก่กรรม เครื่องเซ่นที่ว่านี้ก็คือ อาหารคาวและหวานที่ผู้ตายเคยชอบรับประทานโดยจัดเป็นสำรับเล็ก ๆ เช่นมีข้าวสุก กับข้าว ของหวาน เช่นขนมและผลไม้ กับน้ำดื่ม เป็นต้น ควรมีช้อนส้อมผ้าเช็ดมือ และกระโถนให้ด้วย นอกจากนี้จะมีน้ำชา กาแฟ หรือน้ำอัดลมอย่างใดที่ผู้ตายเคยชอบ และมีบุหรี่ด้วยก็ได้ เครื่องเซ่นดังกล่าวนี้ ให้นำไปตั้งวางไว้ข้างหีบศพ

แล้วจุดธูปเทียนไว้ที่เครื่องเซ่น เสร็จแล้วเคาะที่หีบศพบอกเชื้อเชิญให้ผู้ตายมารับประทาน ตั้งไว้นานประมาณหนึ่งชั่วโมงจึงยกออกได้

เครื่องเซ่นนี้ ควรจัดให้ทุกวันระหว่างวันที่ตั้งสวดพระอภิธรรมอยู่ และควรจัดให้ทั้งมื้อเช้าและมื้อเย็น

๙. การบึดศพ

เมื่อได้ตั้งศพบำเพ็ญกุศล สวดพระอภิธรรม จะเป็น ๓ คืน ๕ คืน ๗ คืน หรือติดต่อกันไปมากกว่านั้น เมื่อจะงดการสวดพระอภิธรรมเสียระยะหนึ่งโดยศพยังคงตั้งอยู่นั้นเรียกว่า "บึดศพ"

การบึดศพนี้ ถ้าศพตั้งบำเพ็ญกุศลอยู่ที่บ้านก็ให้ตั้งอยู่ต่อไปได้ โดยไม่ต้องสวดพระอภิธรรมเมื่อจะบำเพ็ญกุศลเมื่อใดเช่นในการทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน ก็ทำพิธีบำเพ็ญกุศลได้

ถ้าศพนั้นตั้งอยู่ที่วัด เมื่อบึดศพแล้ว เพื่อให้ทางวัดได้ใช้สถานที่นั้นรับศพอื่นมาตั้งบำเพ็ญกุศล ก็ควรได้ย้ายศพที่บึดแล้วไปฝากเก็บไว้ในที่เก็บศพของวัด เรียกกันว่าบรรจุศพ

๑๐. การบรรจุศพ

เมื่อได้บึดศพ และจะเก็บศพไว้จนกว่าจะถึงวันทำการฌาปนกิจ ก็ควรได้นำศพจากที่ตั้งศพเข้าบรรจุไว้ในที่เก็บศพของวัด โดยเจ้าภาพจะต้องตกลงกับเจ้าหน้าที่ของวัดไว้ก่อนตั้งแต่วันนำศพไปที่วัด เป็นการจองที่บรรจุศพของวัดล่วงหน้าไปด้วย

การบรรจุศพนี้จะทำกันง่าย ๆ เสมือนบึดศพเก็บไว้บนที่ตั้งศพ โดยนำศพจากที่ตั้งเข้าบรรจุเก็บไว้ในที่เก็บศพของวัดโดยไม่มีพิธีอย่างใดเลยก็ได้ หรือจะจัดทำเป็นพิธีโดยออกบัตรเชิญหรือประกาศให้ทราบทางหนังสือพิมพ์ว่าจะมีการบรรจุศพในวันเวลาใดที่ไหนก็ได้ แล้วแต่ความประสงค์ของเจ้าภาพ

ในกรณีที่ทำพิธีบรรจุศพ เมื่อได้กำหนดวันที่จะทำการบรรจุศพแล้ว เจ้าภาพจะต้องออกบัตรเชิญผู้ที่เคารพนับถือ กำหนดเวลาและสถานที่ให้ชัดเจนและจะต้องเตรียมการเตรียมสิ่งของที่จะใช้ในการบรรจุศพนี้ไว้ให้พร้อมเพรียงคือ

ก. ก่อนจะนำศพลงจากที่ตั้งควรได้บำเพ็ญกุศลเสียก่อน โดยนิมนต์พระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนาหน้าศพเสียกัณฑ์หนึ่งก่อน เครื่องกัณฑ์เทศน์นี้ เจ้าภาพจะจัดหามาเองหรือจะขอให้ทางวัดจัดให้ก็ได้

ข. เมื่อเทศน์จบแล้ว นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมาติกา และบังสุกุลเสียอีกครั้งหนึ่ง จะนิมนต์พระสงฆ์กี่องค์มากน้อยก็ได้ แล้วแต่กำลังศรัทธาของเจ้าภาพ โดยถวายผ้าและใบปวารณา หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ (และทั้งสองข้อนี้ ควรจะจัดทำเสียให้เสร็จก่อนถึงกำหนดเวลาที่จะเคลื่อนศพไปยังที่บรรจุ)

ค. นิมนต์พระสงฆ์ ๑ รูป ไว้ชักบังสุกุลปากหีบตรงที่บรรจุศพด้วย โดยใช้ผ้าไตรหรือสบงทอดให้พระชัก

ง. เตรียมลูกดินไว้ วางในที่บรรจุศพ ลูกดินที่ว่านี้ ทำด้วยดินเหนียวปั้นเป็นก้อนกลมขนาดเท่าลูกมะนาวขนาดย่อม แล้วผึ่งไว้ให้หมาดแล้วใช้กระดาษสีขาวหรือกระดาษสีดำบาง ๆ ห่อแต่ละลูกให้เรียบร้อย หรือจะห่อรวบขึ้นมาแล้วใช้แถบแพรเล็ก ๆ สีดำผูกรวบไว้ที่ยอดก็ได้ ลูกดินเหล่านี้จะต้องจัดทำไว้ให้มีจำนวนพอกับแขกที่เชิญมาในพิธีบรรจุศพนี้ด้วย แล้วใส่ถาดนำไปวางไว้ใกล้ปากช่องที่จะบรรจุศพ ลูกดินดังกล่าวนี้ บางวัดก็รับจัดทำได้

จ. เตรียมธูปไว้ให้พอกับแขกที่จะมาในพิธีบรรจุศพ ธูปนี้เมื่อถึงเวลาบรรจุศพ ควรจุดเตรียมไว้แจกแขกคนละ ๑ ดอก พร้อมกับมอบลูกดิน ๑ ลูก บางศพเจ้าภาพจะจัดช่อดอกไม้เล็ก ๆ ไว้มอบให้แก่แขกด้วยคนละ ๑ ช่อ

เมื่อถึงกำหนดเวลาบรรจุศพ เจ้าหน้าที่ของวัดจะเคลื่อนศพจากที่ตั้ง นำไปยังที่บรรจุศพ ขณะนี้ก่อนที่จะบรรจุหีบศพเข้าไปในที่เก็บ เจ้าภาพจะต้องโยนสตางค์เข้าไปในที่เก็บศพก่อน เป็นการซื้อที่ตรงนั้นให้แก่ศพหรือผู้ตาย โดยพูดตรงที่หน้าเก็บศพ เสมือนพูดกับผู้เป็นเจ้าของที่นั้นว่า "ยายกะลีตากะลา" ขอซื้อที่ให้ (ออกชื่อผู้ตาย) อยู่ด้วย" แล้วก็โยนสตางค์เข้าไป จะเป็นเหรียญ ๒๕ สตางค์ หรือเหรียญ ๕๐ สตางค์ก็อันก็ได้ แล้วเจ้าหน้าที่ของวัดก็จะบรรจุหีบศพนั้นเข้าไปในส่วนของหีบศพเหลือโผล่ออกจากปากช่องที่เก็บศพเพียงเล็กน้อย หรือถ้าช่องเก็บศพกว้าง ก็ตั้งเข้าไป

ข้างในให้หัวหีบศพอยู่ชิดกับปากช่องที่บรรจุศพ แล้วจึงนิมนต์พระสงฆ์ที่เตรียมไว้ชักบังสุกุลไปแล้วก็นำลูกดิน ธูปที่จุดแล้ว ไปเชิญท่านผู้มีอาวุโสเข้าไปเคารพศพ โดยวางลูกดินและช่อดอกไม้ไว้หลังหีบศพและธูปปักไว้ที่กระถางธูป เมื่อผู้มีอาวุโสเคารพศพเสร็จแล้วท่านก็จะถอยออก ให้แขกคนอื่นอื่นนำลูกดินช่อดอกไม้และธูปทยอยกันเข้าไปเคารพและบรรจุศพจนถึงแขกและญาติคนสุดท้ายเข้าเคารพศพ ก่อนที่จะเลื่อนหีบศพเข้าลึกเข้าไป เจ้าภาพจะต้องจุดธูปเข้าไปเคารพศพเป็นคนสุดท้าย และบอกกับผู้ตายว่า "จะขอนำศพมาฝากเก็บไว้ที่นี่ก่อน เมื่อถึงกำหนดวันที่จะปลงศพแล้วก็จะได้ทำการฌาปนกิจให้" เมื่อได้กล่าวเช่นนั้นแล้วก็เป็นเสร็จสิ้นพิธีการบรรจุศพ ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่สุสานของวัดก็จะจัดการผนึกฝาที่บรรจุศพ และเขียนชื่อผู้ตายไว้ที่ฝานั้นด้วย

บรรดาพวงมาลา และดอกไม้ที่มีผู้นำมาวางและเคารพศพอยู่ที่ศาลาตั้งศพนั้นจะนำมาประดับไว้รอบ ๆ ที่บรรจุศพนี้ด้วยก็ได้

อนึ่ง เพื่อประหยัดเวลาและประหยัดค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ถ้าการบรรจุศพนี้จะจัดทำเสียในวันที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศลให้ผู้ตายครบ ๗ วันแล้ว ศพจะตั้งอยู่ที่ใดตามประเพณีของไทยที่ถือปฏิบัติกันอยู่ (ดังจะได้ทราบในข้อต่อไปข้างหน้า) เจ้าภาพจะต้องบำเพ็ญกุศลให้ในวันตายที่เวียนมาครบ ๗ วันนี้อยู่แล้ว ฉะนั้น ถ้าพิธีบรรจุศพจะทำเสียให้พร้อมกับวันที่การถึงแก่กรรมเวียนมาครบ ๗ วันแล้ว การบำเพ็ญกุศล ๗ วันในวันนั้น ก็เป็นการบำเพ็ญกุศลก่อนนำศพไปบรรจุด้วย โดยจะทำร่วมเป็นงานเดียวกันเสียก็ได้

๑๑. การทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน

ตามประเพณีไทย เมื่อผู้ตาย ๆ ไปครบ ๗ วันแล้ว ก็มีการบำเพ็ญกุศลให้เรียกว่า บำเพ็ญกุศลสัตตมวาร และในกรณีที่ยังไม่ได้ฌาปนกิจศพ เมื่อครบ ๕๐ วัน การบำเพ็ญกุศลให้อีกครั้งหนึ่งเรียกว่า บำเพ็ญกุศล ปัญญาสมวาร และถ้าศพยังคงเก็บไว้ครบ ๑๐๐ วันก็บำเพ็ญกุศลให้อีกครั้งหนึ่งเรียกว่า บำเพ็ญกุศลสตมวาร

การนับวันบำเพ็ญกุศล นับดังนี้ เช่นถึงแก่กรรมในวันอาทิตย์ จะครบ ๗ วันบริบูรณ์ในวันเสาร์ ก็ให้บำเพ็ญกุศลในวันอาทิตย์ ตรงกับวันคล้ายวันถึงแก่กรรมนั้น

เอง การบำเพ็ญกุศลนี้จะทำให้เสร็จในวันเดียว หรือสองวันก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกของเจ้าภาพ

ถ้าจะทำให้เสร็จในวันเดียว ในตอนเช้าของวันถึงแก่กรรมเช่นถึงแก่กรรมในวันอาทิตย์ ก็บำเพ็ญกุศลในวันอาทิตย์ โดยมีสวดมนต์และมีธรรมเทศนาตอนเช้าแล้วถวายภัตตาหารเพล เสร็จแล้วจึงบังสุกุล เสร็จไปในวันเดียว (หากไม่สะดวกที่จะมีเทศน์ในตอนเช้า จะจัดให้มีในตอนบ่ายก็ได้)

แต่ถ้าศพได้ทำการฌาปนกิจเสร็จไปก่อนถึงครบ ๕๐ วัน หรือครบ ๑๐๐ วัน ก็ไม่จำเป็นต้องบำเพ็ญกุศลในวันครบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน นั้นอีก แต่ถ้าคนใดจะทำก็ไม่มีข้อห้ามและข้อขัดข้องเพราะเป็นการทำบุญเพื่อการกุศล ทำได้เสมอทุกเวลา

ถ้าศพตั้งอยู่ที่บ้าน การทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน ไม่ต้องวงด้ายสายสิญจน์รอบบ้าน และไม่ต้องทำน้ำมนต์เพราะเป็นงานอวมงคล

ถ้าศพตั้งหรือเก็บอยู่ที่วัด ก็ควรบำเพ็ญกุศลที่วัด เจ้าภาพบางรายจะจัดอาหารเพลไปถวายพระทั้งวัด ถ้าไม่สะดวกจะนิมนต์ตามจำนวนที่พอจะจัดเลี้ยงได้ เช่น ๕ รูป ๗ รูป หรือ ๙ รูป ให้พระสงฆ์บังสุกุลศพเสียด้วย โดยประเคนด้วยสายสิญจน์ ซึ่งโยงจากหีบศพแด่พระสงฆ์ เพื่อท่านจะได้สวดบังสุกุล และเจ้าภาพจะได้ทอดผ้าให้พระสงฆ์ชักบังสุกุลด้วย เมื่อพระสงฆ์กล่าวอนุโมทนา เจ้าภาพก็จัดการกรวดน้ำและรับพรจบแล้วก็เป็นเสร็จพิธี

๑๒. กำหนดวันทำการฌาปนกิจศพ

เมื่อได้เก็บศพและบำเพ็ญกุศลให้ผู้ตายตามประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมาเรียบร้อยแล้ว เจ้าภาพก็ควรกำหนดวันที่จะทำการฌาปนกิจศพให้เป็นการเสร็จสิ้นหมดห่วงไปเสีย ไม่ควรเก็บไว้แรมปี เพราะหลังจากการฌาปนกิจศพแล้ว ก็ยังมีอัฐิของผู้ตายนั้นเก็บไว้บูชาหรือบรรจุไว้ในสถานที่ซึ่งญาติมิตรของผู้ตายจะได้บำเพ็ญกุศลเมื่อใดอีกก็ได้ทุกเวลาตลอดไป

ฉะนั้น เพื่อความสะดวก เมื่อนำศพไปตั้งเพื่อรดน้ำศพนั้น ควรแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทางวัดทราบว่า เมื่อได้บำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมเสร็จแล้ว จะขอบรรจุศพ

เก็บไว้ที่วัดจนถึงกำหนดวันทำการฌาปนกิจ เป็นการขอจองที่เก็บศพของวัดไว้ก่อน ส่วนกำหนดวันฌาปนกิจศพ จะยังไม่กำหนดแน่นอนก็ได้ แต่ก็ควรทราบไว้ด้วยว่า การใช้เมรุเผาศพของวัดในนครหลวงฯ โดยเฉพาะวัดที่มีสถานที่ฌาปนกิจกว้างขวาง และมีเจ้าภาพนิยมไปติดต่อใช้ฌาปนกิจศพกันมาก จะมีศพที่รอการเผามากเช่นเดียวกัน โดยแต่ละรายจะต้องจองรอกันเป็นเดือนๆ ฉะนั้นถ้ากำหนดวันฌาปนกิจศพเสียตั้งแต่ วันนำศพไปตั้งบำเพ็ญกุศลที่วัดก็ได้ก็จะเป็นการดี เพราะเจ้าหน้าที่ของวัดจะได้จองวัน นั้นไว้ให้

วันที่ทำการฌาปนกิจนั้น ควรทำในวันที่ผู้ตายถึงแก่กรรมครบ ๗ วัน ๕๐ วัน หรือ ๑๐๐ วัน เพราะในวันดังกล่าว เจ้าภาพจะได้บำเพ็ญกุศลศพตามประเพณีอยู่แล้ว ถ้าให้พ้องกับวันฌาปนกิจศพเสียด้วย ก็จะได้นำศพออกจากที่บรรจุ มาตั้งบำเพ็ญกุศล ร่วมเป็นงานเดียวกัน เสร็จแล้วก็นำศพขึ้นสู่เมรุทำการฌาปนกิจต่อไป

อนึ่ง วันฌาปนกิจศพนี้ มีประเพณีที่ถือปฏิบัติกันอยู่ทั่วๆไป ไม่นิยมเผาศพ ในวันศุกร์ และถือกันอยู่อีกว่า วันเผานั้นถ้าเป็นวันข้างขึ้นนับทางจันทรคติ ก็ห้าม เผาในวันที่เป็นเลขคู่ เช่น วันขึ้น ๒ ค่ำ ๔ ค่ำ ๖ ค่ำ ฯลฯ ถ้าเป็นข้างแรมก็ห้ามเผาใน วันเลขคี่เช่น แรม ๑ ค่ำ ๓ ค่ำ ๕ ค่ำ ฯลฯ หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ข้างขึ้นให้ เผาคี่ และข้างแรมให้เผาคู่ และยังมีวันที่ถือกันนอกจากวันที่กล่าวมาแล้วนี้อีกว่า ไม่เผา ศพในวันพฤหัสและวันพระ เพราะวันพฤหัสถือเป็นวันครู และวันพระนั้นเกรงไป ว่าศพที่เก็บไว้นานวันจะเผาเอาสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่อยู่กับศพหรือหีบศพตายไปด้วย และ ยังมีถืออย่างอื่นๆ กันอีก แต่ปัจจุบันนี้ ถ้าจะถือเคร่งตามกล่าวมาแล้ววันที่จะเผาศพ ได้โดยไม่ให้ตรงกับวันถือต่างๆ นี้แล้วจะมีเหลือน้อยลงไป จึงไม่ใคร่มีใครถือเคร่ง ครัดเหมือนแต่ก่อน หรือจะเป็นเพราะไม่ใคร่ทราบกันก็ได้ จึงถือเอาความสะดวกเป็น ใหญ่ จะมีถือกันอยู่ก็เพียงไม่นิยมเผาวันศุกร์วันเดียวเท่านั้น

เมื่อได้ตกลงกำหนดวันที่จะทำการฌาปนกิจศพและเจ้าหน้าที่ของวัดไม่ขัดข้อง เจ้าภาพก็จะต้องเตรียมการและเตรียมสิ่งของที่จะต้องใช้ในงานฌาปนกิจศพไว้ให้พร้อม

๑๓. เตรียมการและสิ่งของก่อนถึงวันฌาปนกิจ

เมื่อได้ตกลงกับเจ้าหน้าที่ของวัดรับที่จะจัดการฌาปนกิจศพให้ได้ตามวันที่กำหนดแล้ว เจ้าภาพจะต้องพิจารณาเตรียมจัดการดังต่อไปนี้

ก. ทำบัญชี ญาติและแขกที่จะเชิญมาในงานฌาปนกิจศพของผู้ตาย มีใครบ้างจำนวนมากน้อยประมาณเท่าใด

ข. เตรียมพิมพ์บัตรกำหนดการฌาปนกิจศพ ชื่อผู้ตาย บอกชื่อฌาปนสถาน ชื่อของวัดกับวันเดือนปี และเวลาที่ประชุมเพลิง โดยมีรายการตั้งศพบำเพ็ญกุศลก่อนที่จะนำศพขึ้นสู่เมรุให้ทราบเป็นสังเขปด้วย จำนวนบัตรที่จะพิมพ์ก็ควรให้พอกับจำนวนแขกที่จะส่งกำหนดการนี้ไปให้ทราบ

บัตรนี้ เดิมพิมพ์บนกระดาษแข็งขอบดำแผ่นเดียว ใส่ซองขาวขอบดำ ในบัตรกำหนดการฌาปนกิจศพ ลงชื่อเจ้าภาพจัดงานศพให้ผู้รับได้ทราบ สมัยนี้นิยมใช้กระดาษแข็งขอบดำเช่นเดียวกัน แต่พับสอง (เป็น ๒ แผ่น) บอกกำหนดการไว้ด้านนอกของแผ่นหน้า และมีรายการบำเพ็ญกุศลไว้ข้างใน และลงท้ายว่า ภรรยาหรือบุตรและธิดา หรือทั้งภรรยาบุตรและธิดาเป็นเจ้าภาพซึ่งผู้รับที่รู้จักกับผู้ตายดี แต่ไม่รู้จักกับภรรยาหรือบุตรและธิดาของผู้ตายดี ก็ไม่ทราบว่าเป็นใครชื่ออะไรส่งมา หรือบางทีผู้รับรู้จักกับบุตรและธิดาของผู้ตายดี แต่ไม่รู้จักกับผู้ตายก็มี ก็เลยไม่ทราบว่าบุตรหรือธิดาคนใดชื่ออะไร ส่งมา ทราบแต่เพียงว่าบุตรและธิดาของผู้ตายคนหนึ่งส่งมาให้เท่านั้น จึงเห็นว่า ผู้เป็นเจ้าภาพควรลงชื่อให้ชัดเจนอย่าลงแต่เพียงว่าภรรยาและบุตรธิดาเป็นเจ้าภาพ เพราะถ้าผู้ตายมีบุตรหลายคนเป็นเจ้าภาพ ผู้รับจะได้ทราบว่า ภรรยาหรือบุตรคนไหนที่ผู้รับรู้จักเป็นผู้ส่งมาให้

ค. จัดพิมพ์หนังสือเป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ สำหรับแจกแขกที่มาในงานหรือจะมีของชำร่วยอย่างอื่นใดแจกด้วยก็ได้

หนังสืออนุสรณ์ของผู้ตายนี้ ควรมีชีวประวัติของผู้ตายโดยสังเขป และต่อจากนั้นจะมีคำไว้อาลัยของญาติมิตร หรือผู้ที่เป็นที่นับถือของผู้ตายเขียนมาให้ลงบ้าง และอื่น ๆ แล้วแต่เจ้าภาพจะเห็นเหมาะสม

ง. เตรียมดอกไม้จันทน์ ธูป เทียน สำหรับแจกแขกที่จะขึ้นไปเผาศพ ดอกไม้จันทน์ ธูป และเทียน สำหรับเผาศพนี้ บางวัดจะรับจัดซื้อหาให้ หรือเจ้าภาพจะจัดหาซื้อไปเองก็ได้ ดอกไม้จันทร์นั้นมัดไว้เป็นช่อ ใช้ธูปไม้ระกำและเทียนเล่มใหญ่ขนาดเท่ากับธูป ปัจจุบันเพื่อความสะดวกและประหยัดแก่เจ้าภาพ ผู้ขายจะมัดช่อดอกไม้จันทน์รวมกับธูปและเทียนไว้เป็นชุดเล็ก ๆ ให้เจ้าภาพเลือกซื้อได้เลยทีเดียว จำนวนดอกไม้จันทน์ ธูป และเทียนนี้ ก็ต้องมีให้พอกับจำนวนแขกที่ประมาณว่าจะมาในการฌาปนกิจศพนี้

จ. เครื่องกัณฑ์เทศน์ ก่อนที่จะเคลื่อนศพไปประชุมเพลิง หรือนำขึ้นไปตั้งบนเมรุ จะต้องมีเทศน์หน้าศพเสียกัณฑ์หนึ่งก่อน เมื่อเทศน์จบแล้ว ก็จะมีบังสุกุล บังสุกุลเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงเคลื่อนศพขึ้นสู่เมรุ ฉะนั้น เจ้าภาพจะต้องเตรียมจัดหาเครื่องกัณฑ์เทศน์เตรียมไว้ด้วยโดยมีผ้าไตร ๑ ไตร หรือจะมีเพียงผ้าจีวร หรือสบงแทนก็ได้ มีเสื่อหรือพรมย่อม ๆ ๑ ผืน หมอนอิก ๑ ใบ ผ้าห่มนอน ๑ ผืน พัด (ตาละปัตร) ๑ อัน ย่าม ๑ ใบ รองเท้า ๑ คู่ และร่ม ๑ คัน จะมีทุกอย่างหรือมีเพียงบางอย่างก็ได้ หรือจะมีอื่นใดอีกก็แล้วแต่เจ้าภาพจะเห็นสมควร เช่นจะมีบุหรี่ ไม้ขีดไฟ กระดาษชำระ สบู่ ใบชา ยารักษาโรคต่าง ๆ และธูปเทียนดอกไม้ มีใบปวารณาเขียนจำนวนเงินที่จะถวายตัวเงินมอบให้แก่ ไวยาวัจกร เป็นผู้รับแทน

หมอนอิง พัด และย่าม นั้น เจ้าภาพบางรายสั่งให้ช่างปักเป็นลวดลาย หรือเป็นตัวอักษรให้เป็นอนุสรณ์ของผู้ตายด้วย

ของถวายพระสวดมาติกาและบังสุกุลหลังเทศน์จบแล้ว จะใช้ผ้าสบงหรือผ้าเช็ดตัวพร้อมกับใบปวารณาทอดก็ได้ หรือจะมีของใช้อย่างอื่นเช่น ธูปเทียน ไม้ขีดไฟ บุหรี่ ดอกไม้ถวายรวมไปด้วยก็ได้

พระสวดมาติกาและบังสุกุลนี้ นิมนต์เพียง ๑๐ รูป ก็พองามแล้ว หรือเมื่อเจ้าภาพจะนิมนต์มากกว่านั้น ก็แล้วแต่เห็นสมควร เสร็จจากการสวดมาติกาและบังสุกุลแล้วก็เตรียมเคลื่อนศพไปสู่เมรุ เพื่อทำพิธีฌาปนกิจต่อไป

ฉ. เจ้าภาพจะต้อง เตรียมผ้าไตรไว้สำหรับทอดบังสุกุลศพที่เมรุก่อนเผาอีก จำนวนผ้าไตรที่จะเตรียมไว้ทอดนี้ แขกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้มีอาวุโสจะได้รับเชิญขึ้นทอดผ้า ถ้ามีหลายคนก็ไม่จำเป็นต้องเชิญขึ้นทอดผ้าหมดทุกคน จะจัดไว้เพียง ๓ ถึง ๕ ไตร ก็จะเป็นการสมควรแล้วนอกจากว่าในเวลานั้นจะมีผู้นำผ้าไตรมาช่วยเพิ่มเติมมากขึ้นอีก ก็จำเป็นต้องเพิ่มการทอดผ้ามากขึ้น

เมื่อได้เตรียมสิ่งต่าง ๆ ไว้พอสมควรแล้ว ก็จะได้กล่าวถึงการทำการฌาปนกิจต่อไป.

๑๔. การฌาปนกิจศพ การฌาปนกิจศพนี้ นับว่าเป็นพิธีใหญ่ครั้งสุดท้ายของพิธีจัดการศพโดยตามประเพณีเมื่อจะฌาปนกิจศพจะต้องนำศพที่เก็บไว้มาตั้งบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมเสียคืนหนึ่งก่อน วันรุ่งขึ้นจึงเป็นวันทำฌาปนกิจแต่ก็มีเจ้าภาพบางรายงดการสวดพระอภิธรรมโดยนำศพออกมาตั้งบำเพ็ญกุศลในตอนเช้าแล้วทำฌาปนกิจในตอนเย็นวันเดียวกันนั้นเอง

การบำเพ็ญกุศลในวันทำฌาปนกิจนั้น ตอนเช้านิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธมนต์สวดจบแล้วถวายภัตตาหารเพล ตอนบ่ายมีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ เทศน์จบแล้วมีมาติกาบังสุกุลจบบังสุกุลแล้วจึงเคลื่อนศพจากที่ตั้งไปสู่เมรุ การเคลื่อนศพไปสู่เมรุนี้ควรนิมนต์พระสงฆ์ ๑ รูปเป็นผู้นำศพเวียนรอบเมรุ ๓ รอบ เวียนจากขวาไปซ้าย เจ้าภาพและญาติของผู้ตายต้องเดินตามศพขณะที่เวียนรอบเมรุด้วย เป็นการแสดงความเคารพศพ เมื่อได้เวียนครบ ๓ รอบแล้วจึงนำศพขึ้นตั้งบนเมรุตามประเพณีโบราณ ก่อนจะตั้งศพบนเชิงตะกอนหรือบนเมรุ เจ้าภาพจะต้องโยนสตางค์ลงที่เมรุนั้นก่อน เป็นค่าที่เผาให้แก่ยายกะลีตากะลา

เมื่อหีบศพตั้งบนเมรุเรียบร้อยแล้ว เมื่อใกล้กำหนดเวลาที่จะทำการฌาปนกิจ ให้นำดอกไม้จันทน์ธูปและเทียน ใส่พานตั้งไว้ที่เชิงบันไดทางที่จะขึ้นเมรุ และจัดเจ้าหน้าที่คอยแจกให้แขกที่จะขึ้นไปเผา มีเจ้าภาพบางรายนอกจากจะจัดดอกไม้จันทน์ ธูปและเทียนตั้งอยู่ที่เชิงบันไดเมรุแล้ว ยังจัดเจ้าหน้าที่นำใส่พานไปแจกแก่บรรดาแขกที่นั่งรออยู่ทั่ว ๆ ไปด้วย

ของชำร่วยแขกที่มาเผาศพ มีหนังสืออนุสรณ์งานศพของผู้ตายเป็นต้น ให้จัดใส่พานนำเอาไปตั้งไว้ที่เชิงบันไดอีกทางหนึ่ง ซึ่งเป็นทางที่แขกเผาศพแล้วจะเดินลงจากเมรุ ให้จัดเจ้าหน้าที่ไว้สำหรับแจก ถ้ามีทางลงแยกลงได้หลายทางก็ต้องจัดตั้งของชำร่วยไว้แจกด้วยทุกทาง มีเจ้าภาพบางรายเมื่อแขกไปถึงจะมีเจ้าหน้าที่นำของชำร่วยคือหนังสืออนุสรณ์งานศพไปแจกให้ก่อนขึ้นไปเผาก็มี ซึ่งเห็นว่าเป็นการไม่สะดวกแก่แขก

เจ้าภาพจะต้องเตรียมเจ้าหน้าที่ถือพานวางผ้าไตรที่จะเชิญแขกผู้ใหญ่ขึ้นทอดบนเมรุไว้ให้พร้อมและในเวลาเดียวกันก็ต้องนิมนต์พระสงฆ์ที่จะให้มาชักบังสุกุลผ้าไตรให้พร้อมไว้เท่ากับจำนวนผ้าไตร

การเชิญแขกขึ้นทอดผ้าไตรให้พระชักบังสุกุลบนเมรุนี้ มีทางปฏิบัติแตกต่างกันอยู่ ๓ วิธี คือ.—

๑. ในกรณีที่จำนวนผ้าไตรที่จะทอดมีมากผืน ก็ให้กันผ้าไตรไว้สำหรับแขกผู้อาวุโสที่สุดที่เจ้าภาพกำหนดว่าจะให้เป็นประธานในการประชุมเพลิงไว้ต่างหาก และเชิญให้ผู้มีอาวุโสรองลงมาขึ้นทอดผ้ากันเสียให้เสร็จเป็นลำดับต่อเนื่องกันไปก่อนจนครบ แล้วจึงไปเชิญแขกผู้อาวุโสที่สุดซึ่งเป็นประธานอยู่ในที่นั้น ขึ้นทอดผ้าเป็นคนสุดท้าย เมื่อพระสงฆ์ชักบังสุกุลทอดผ้าไปแล้ว เจ้าภาพจึงนำดอกไม้จันทน์ ธูปเทียนสำหรับจุดไฟเผาศพ ใส่พานมอบให้ผู้เป็นประธานจุดไฟประชุมเพลิงศพเป็นคนแรก โดยผู้เป็นประธานนั้นไม่ต้องลงจากเมรุแล้วกลับขึ้นไปอีกหนหนึ่ง (วิธีนี้สะดวกสำหรับผู้เป็นประธานที่มีวัยชรา ซึ่งเจ้าภาพเห็นว่าเป็นการลำบากแก่ท่านที่ต้องขึ้น ๆ ลง ๆ ถึงสองครั้งสองหน)

๒. อีกวิธีหนึ่ง คือนำผ้าไตรไปเชิญผู้เป็นประธานขึ้นทอดผ้าเป็นคนแรกเสียหนหนึ่งก่อน แล้วให้กลับลงไปนั่ง ให้ผู้อาวุโสรองลงมาขึ้นทอดผ้าไตรกันจนเสร็จแล้ว เจ้าภาพจึงนำพานดอกไม้จันทน์ ธูปเทียน ไปเชิญผู้เป็นประธานขึ้นประชุมเพลิงบนเมรุอีกครั้งหนึ่ง

๓. ส่วนอีกวิธีหนึ่งคือ การทอดผ้าเพียงไตรเดียว เมื่อเชิญผู้เป็นประธานขึ้นทอดผ้าแล้ว ก็มอบดอกไม้จันทน์ ธูป เทียน ให้ประชุมเพลิงไปทีเดียว เป็นที่สะดวกดีเหมือนกัน

การเชิญแขกขึ้นทอดผ้านี้ เจ้าภาพจะต้องไปเชิญด้วยตนเอง โดยมีผู้ถือพานใส่ผ้าไตรตามติดเจ้าภาพไปด้วย และให้ผู้ถือพานผ้าไตรนั้นเดินตามแขกผู้รับเชิญขึ้นไปส่งผ้าไตรให้แขกบนเมรุด้วย สำหรับการเชิญผู้เป็นประธานทอดผ้าและประชุมเพลิงก็ดี เจ้าภาพควรถือพานผ้าไตรและพานดอกไม้จันทน์ ธูป เทียน ประชุมเพลิงไปด้วยตนเองและตามขึ้นไปมอบจนถึงเมรุ

ผู้ทอดผ้าบังสุกุลจะหยิบผ้าออกจากพานวางลงตรงที่สำหรับทอดผ้า หรือถ้าไม่ได้จัดที่ทอดผ้าไว้ก็วางผ้าไตรไว้บนหลังหีบศพ และควรยืนรออยู่จนกว่าพระสงฆ์จะมาชักผ้าไปแล้ว

เจ้าภาพจะต้องรักษากำหนดเวลาประชุมเพลิงให้ตรงตามที่กำหนดไว้ สิ่งใดที่จะต้องจัดทำและต้องเตรียมเกี่ยวกับการฌาปนกิจศพ ก็ต้องจัดทำและเตรียมเสียให้เสร็จก่อนเวลา เมื่อถึงกำหนดเวลาประชุมเพลิงแล้วก็ให้แขกเข้าประชุมเพลิงได้ตามกำหนดเวลา เพราะแขกที่ไปประชุมเพลิงนั้นย่อมไปถึงที่ประชุมเพลิงเร็วบ้างช้าบ้างก่อนกำหนดเวลาอยู่แล้ว และบางท่านอาจมีธุระที่จะต้องไปทำต่อจากเวลาที่ประชุมเพลิงศพนี้เสร็จไปแล้วอีก ฉะนั้น เมื่อถึงกำหนดเวลาตามหมายกำหนดการก็ควรเริ่มทอดผ้าชักบังสุกุลศพ และประชุมเพลิงตามกำหนดเวลานั้นด้วย เจ้าหน้าที่ฌาปนกิจสถานจะจุดไฟไว้ที่เมรุตรงที่จะเผาศพ ๑ ดวง เมื่อเจ้าภาพมอบดอกไม้จันทน์ ธูปและเทียนให้ผู้เป็นประธานแล้ว ผู้เป็นประธานจะจุดดอกไม้จันทน์ ธูปและเทียนจากไฟดวงนี้แล้วนำไปประชุมเพลิงที่เชิงตะกอนของเมรุ ส่วนแขกอื่น ๆ ไม่จำเป็นต้องนำดอกไม้จันทน์ ธูปและเทียนไปจุดจากไฟดวงนั้นอีก เพียงนำเข้าไปวางไว้ที่เชิงตะกอนต่อจากที่ประธานวางไว้เท่านั้น

การประชุมเพลิงศพในสมัยนี้ผิดกับในสมัยก่อน เพราะในสมัยก่อนนั้นตั้งหีบศพที่จะเผาไว้บนเชิงตะกอน บรรดาแขกไปจุดไฟเผาจริง ๆ ที่เชิงตะกอนนั้น แต่ปัจจุบัน

นตั้งศพอยู่บนเมรุและเชิญแขกไปประชุมเพลิงนั้น เรียกว่าเป็นการเผาหลอกคือแขกที่ไปประชุมเพลิงนั้น เพียงนำดอกไม้จันทน์ ธูปและเทียนขึ้นไปขอขมาศพขออโหสิกรรมและอธิษฐานขอให้วิญญาณของผู้ตายจงไปสู่สุคติ ไปสู่ที่ชอบ ๆ เถิด แล้วก็วางดอกไม้จันทน์ ธูปและเทียนไว้ที่เชิงตะกอนใต้หีบศพ โดยมิได้จุดเทียนเหล่านั้น ต่อเมื่อเสร็จพิธีเผาหลอกแล้ว เจ้าหน้าที่ของวัดก็จะเคลื่อนหีบศพจากที่ตั้งบนเมรุนั้น เข้าบรรจุในเตาเผาจริงต่อไป เจ้าภาพจะต้องจัดหามะพร้าวห้าวปอกเปลือกขัดเกลาให้เรียบร้อย ๑ ผล หรือจะกะเทาะกะลาออกเสียด้วยให้เหลือแต่เนื้อและน้ำมะพร้าว นำไปเตรียมไว้เมื่อสัปเหร่อจะนำหีบศพเข้าเตาเผาจะเปิดฝาหีบออกให้เจ้าภาพดูศพเป็นครั้งสุดท้าย ในขณะนั้นเอง เจ้าภาพจะได้เจาะเนื้อมะพร้าวให้เป็นรู เทน้ำมะพร้าวล้างหน้าให้แก่ศพด้วย ญาติและแขกที่ชอบพอใกล้ชิดกับผู้ตายที่เผาหลอกเสร็จแล้วจะอยู่รอคอยจนกว่าเจ้าหน้าที่จะนำหีบศพเข้าเตาเผาจริง โดยจะนำธูปเทียนไปเผาจริงด้วยอีกครั้งหนึ่ง เจ้าภาพจะต้องทิ้งเศษสตางค์ลงในเตาเผาจริงเป็นการซื้อที่เผาแก่ยายกะลีตากะลาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อแขกที่เข้าไปเผาจริงออกมากันหมดแล้ว เจ้าหน้าที่ของวัดจะปิดเตาเผาศพ ทำการเผาให้เป็นอัฐิต่อไป

๑๕. **การบวชหน้าไฟ** มีประเพณีที่ถือปฏิบัติในวันเผาศพนี้อยู่อีกอย่างหนึ่งก็คือบวชหน้าไฟ โดยให้บุตรหลานของผู้ตายบวชเป็นสามเณรในวันที่ทำการเผาศพนั้น เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ตาย การบวชหน้าไฟนี้ก็ให้บวชอยู่เพียง ๓—๗ วัน เท่านั้น นอกจากเด็กจะสมัครบวชอยู่นานต่อไปก็ไม่เป็นการขัดข้อง

๑๖. **การทำบุญสามหาบ** เมื่อเผาศพแล้ว วันรุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าภาพก็จัดเครื่องสามหาบไปยังที่เผาศพ ซึ่งประกอบด้วย

ก. เครื่องหุงต้มสำหรับประกอบอาหารได้แก่เตาไฟ หม้อข้าว พริก หอม กระเทียม กะปิ น้ำปลา น้ำตาล เป็นต้น ใส่ไว้ในสาแหรกข้างหนึ่ง

ข. อาหารคาวหวาน มีข้าวสุกและกับข้าวทั้งของคาวและของหวาน เป็นต้น ใส่ไว้ในสาแหรกอีกข้างหนึ่ง

นอกจากนี้จะมีดอกไม้ ธูปเทียน และใบปวารณา (ถวายเงิน) ด้วยก็ได้ ให้จัดอย่างเดียวกันทั้งสามหาบ และจัดให้บุตรหลานหรือญาติของผู้ตายเป็นผู้หาบ โดยผู้หาบเครื่องสามหาบนี้ต้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาว เดินเวียนรอบเมรุหรือรอบเชิงตะกอนที่เผาศพไปตามลำดับกัน ขณะที่เวียนอยู่นั้นคนหาบที่หนึ่งจะกู่ร้องขึ้นว่า "วู้" แล้วคนหาบคนที่สองก็จะร้องว่า "วู" และคนหาบที่สามก็จะกู่ขึ้นว่า "วู" บ้าง เมื่อคนหาบที่สามกู่ขึ้นว่า "วู้" คนหาบที่หนึ่งก็จะตอบว่า "วู้" อีกเช่นเดียวกัน หาบเดินไปและกู่กันไปจนครบ ๓ รอบ เมื่อหาบเวียนครบ ๓ รอบแล้วก็จะหาบออกมานำสิ่งของที่อยู่ในหาบนั้นไปถวายพระสงฆ์ เมื่อเดินไปพบพระสงฆ์องค์ใดก็ถวายแด่พระสงฆ์องค์นั้นทั้งหาบ และไม้คานด้วย แต่เพื่อสะดวกแก่คนหาบเจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์ไว้สามองค์คอยรับหาบทั้งสามนี้องค์ละหาบแล้วพระสงฆ์ก็จะให้ลูกศิษย์มาคอยรับหาบไปอีกทีหนึ่ง สิ่งที่เป็นอาหารก็จะได้ฉันในเช้าวันนั้นเลย

การทำบุญสามหาบนั้น ในปัจจุบันไม่ค่อยมีทำกัน แต่ยังพอเห็นได้ในพิธีศพของเจ้านาย หรืองานหลวง แต่หากเจ้าภาพงานศพใดจะทำขึ้นก็ไม่เป็นการยุ่งยาก และถือกันว่าเป็นการให้อาหารและเสบียงแก่คนตายเพื่อจะเดินทางต่อไปยังภพทั้งสาม

๑๗. การเก็บอัฐิ

การเก็บอัฐินี้โดยปกติจะเก็บในเวลาเช้าของวันรุ่งขึ้น แต่ถ้าเจ้าภาพมีความประสงค์จะเก็บในค่ำวันเดียวกันนั้นก็จะต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ของวัดทราบล่วงหน้า หรือเมื่อจะมีการทำบุญสามหาบด้วยก็จะต้องเก็บในวันรุ่งขึ้นในเวลาเช้า

การเก็บอัฐิมีพิธีที่จะต้องปฏิบัติเป็นประเพณีอยู่ดังนี้ ก่อนอื่นเจ้าภาพจะต้องเตรียมโกศไว้สำหรับใส่อัฐิและนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป เพื่อมาบังสุกุลอัฐิด้วย ก่อนที่จะให้พระสงฆ์บังสุกุล เจ้าหน้าที่ (สัปเหร่อ) ของวัดจะทำการแปรรูปหรือแปรธาตุอัฐินั้นเสียก่อน โดยจัดวางอัฐิรวมกันไว้เป็นส่วน ๆ ตามรูปของร่างกายในท่านอนหงาย เช่น อัฐิของศีรษะรวมไว้ตอนบน ต่อลงมาก็เป็นอัฐิส่วนคอและไหล่อัฐิของซี่โครงและของอัฐิสันหลัง อัฐิแขนและอัฐิขาไปจนถึงอัฐิเท้า หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก สมมุติว่าตาย เจ้าภาพก็จุดธูปเคารพอัฐิ และบอกว่าจะเก็บอัฐิไปไว้สักการะบูชาที่บ้านบ้าง

ไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์บ้าง ตามแต่ความปรารถนาของเจ้าภาพหรือของวงศ์คณาญาติที่มีความประสงค์จะเก็บอัฐิไว้แล้ววางผ้าสบงหรือผ้าอาบ และใบปวารณาใส่ซองวางบนด้ายสายสิญจน์เสร็จแล้วนิมนต์พระมาชักบังสุกุล ตอนนี้เรียกว่า "บังสุกุลตาย" เสร็จแล้วจะต้อง "บังสุกุลเป็น" อีกครั้งหนึ่ง โดยให้เจ้าหน้าที่สัปเหร่อของวัดลบรูปเดิมเสียทำรูปขึ้นใหม่ให้เป็นรูปคนอย่างเดิมแต่หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก สมมุติว่าเกิดเสร็จแล้วเจ้าภาพจึงโปรยสตางค์ที่เตรียมไว้ลงบนอัฐิให้ทั่วตั้งแต่ศีรษะลงไปจนถึงปลาย-เท้าแล้วพรมน้ำอบให้ทั่วอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงเอาด้ายสายสิญจน์วงพาดไปตามอัฐิ และวางสิ่งที่จะให้พระชักบังสุกุลอย่างที่ทำมาแล้ว และนิมนต์พระมาชักบังสุกุล ตอนนี้เรียกว่า "บังสุกุลเป็น" เมื่อเสร็จจากบังสุกุลเป็นแล้วก็ลงมือเก็บอัฐิ

การเก็บอัฐินี้ เจ้าภาพจะต้องเก็บสตางค์หรือเงินที่โปรยไว้ขึ้นเสียก่อน เริ่มเก็บตั้งแต่ศีรษะลงไปจนถึงปลายเท้า แล้วรวมใส่ถุงเล็กใบหนึ่ง เรียกว่าเป็นเงินก้นถุงขณะที่เก็บนั้น เจ้าภาพจะต้องตั้งใจอธิษฐานว่าเงินที่เก็บขึ้นมานี้ขอให้เป็นหลัก-ทรัพย์ชักจูงทรัพย์สินเงินทองให้ไหลมาเทมา ให้มีเงินทองเพิ่มมากยิ่ง ๆ ขึ้นไปเสร็จแล้วจึงเริ่มเก็บอัฐิเลือกเก็บเพียงแห่งละเล็กละน้อยใส่ลงในผ้าขาวผืนเล็กที่เตรียมไว้แล้วก็รวบชายผ้าห่ออัฐิที่เก็บนั้นเข้าด้วยกัน ใส่ลงในโกศที่เตรียมไป แล้วจึงประ-พรมน้ำอบที่อัฐิซึ่งบรรจุอยู่ในโกศอีกครั้งหนึ่ง ปิดฝาโกศแล้วนำไปตั้งไว้บนพานเพื่อนำไปไว้บูชา

การนำอัฐิจากวัดเข้าบ้าน ที่บ้านควรตั้งโต๊ะบูชาไว้รับ และเป็นประเพณีในวันนั้นงดการไว้ทุกข์กันด้วย เมื่อนำอัฐิไปถึงบ้านผู้ที่อยู่ทางบ้านควรจุดธูปออกไปเชื้อเชิญ โดยออกชื่อผู้ตายหรือเรียกตามลำดับญาติที่ผู้ตายเป็นอะไรกับผู้เชิญ ว่าขอเชิญเข้าในบ้าน ถ้าในบ้านนั้นมีอัฐิของบรรพบุรุษตั้งบูชาอยู่ ก็ต้องเชิญออกมารับอัฐิที่เชิญเข้ามาใหม่ด้วย แล้วก็นำไปตั้งไว้ยังที่บูชา เมื่อตั้งเสร็จแล้วก็จุดธูปและเทียนบูชาเสียอีกครั้งหนึ่งเป็นเสร็จพิธี

ส่วนอัฐิที่เหลือจากที่เจ้าภาพได้เก็บไว้แล้วก็ขอให้เจ้าหน้าที่ (สัปเหร่อ) ของวัดรวบรวมใส่ผ้าขาวผืนใหญ่ที่เตรียมไป เมื่อรวบรวมไว้หมดแล้วก็รวบปลายผ้าห่อมัด

ให้เรียบร้อยเพื่อนำไปบรรจุไว้ที่ใดต่อไป เช่นในเจดีย์ที่วัดซึ่งเจ้าภาพจัดสร้างขึ้นเอง หรือนำไปบรรจุในเจดีย์ของวัดที่ยังว่างอยู่ก็ได้ เวลานี้มีบางวัดจัดทำที่บรรจุอัฐิไว้ตามระเบียงของโบสถ์ หรือจะนำห่ออัฐิที่เหลือนี้ไปลอยลงในแม่น้ำ หรือนำไปลอยในทะเลก็มี **การนำอัฐิที่เหลือจากเก็บไปลอยในแม่น้ำหรือลอยลงทะเลนี้ เจ้าภาพควรกระทำด้วยตนเองด้วยความเคารพ** เป็นวาระสุดท้ายและเป็นการแน่นอนใจว่าอัฐินั้นได้ลอยลงแม่น้ำหรือทะเลไปแล้ว เป็นการเสร็จสิ้นไม่ต้องเป็นห่วงใยต่อไปอีก

อัฐิที่นำมาเก็บไว้นั้น เมื่อถึง ๗ วัน ก็ควรทำบุญเลี้ยงพระที่บ้าน เป็นการทำบุญให้แก่ผู้ตายเสียอีกครั้งหนึ่ง

๑๘. การบรรจุอัฐิ

การบรรจุอัฐินี้ เมื่อเจ้าภาพตกลงจะนำไปบรรจุไว้ที่วัดใด เจ้าภาพก็ควรไปตกลงกับเจ้าอาวาสหรือเจ้าหน้าที่ของวัดนั้น คือจะขอบรรจุในที่ซึ่งวัดจัดทำไว้ (เมื่อมีว่างอยู่จะเสียค่าเช่าค่าจองบ้าง) หรือจะขอสร้างเจดีย์สำหรับบรรจุขึ้นต่างหากในที่วัดอย่างหนึ่งอย่างใดนี้ เจ้าภาพจะต้องไปติดต่อทำความตกลงกับทางวัดเสียแต่เนิ่น ๆ เมื่อมีที่บรรจุได้เรียบร้อยแล้วเจ้าภาพก็เตรียมการนำอัฐิไปบรรจุได้ สำหรับผู้ที่ถือโชคลางก็ไปให้โหรตรวจดูวันเวลาที่เป็นฤกษ์ดี ในการที่จะนำอัฐิไปบรรจุ เมื่อถึงเวลานั้นแล้วก็นำอัฐิไปบรรจุได้

ก่อนที่จะนำอัฐิออกจากบ้าน ควรจุดธูปเทียนบอกให้ผู้ตายทราบด้วยว่า จะนำอัฐิไปบรรจุไว้ที่ใด เมื่อนำอัฐิไปถึงที่บรรจุแล้ว ก็ควรจุดธูปเทียนแสดงความเคารพอัฐิอีกครั้งหนึ่ง และบอกว่าจะบรรจุไว้ ณ ที่นั้นมีโอกาสเมื่อใดก็จะจัดการบำเพ็ญกุศลให้ ก่อนที่จะบรรจุอัฐิเข้าที่ควรนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป มาบังสุกุลอัฐินั้นเสียก่อน โดยมีของถวายพระตามที่เคยจัดทำมาแล้ว บังสุกุลเสร็จแล้ว ใช้น้ำอบประพรมที่อัฐินั้นเสียอีกครั้งหนึ่งก่อน แล้วจึงนำเข้าในที่บรรจุ โดยปกติบรรจุไว้ทั้งโกศที่บรรจุอยู่แล้วจึงให้ช่างปูนปิดฝาช่องบรรจุอัฐินี้ส่วนมากทำด้วยหินอ่อน สลักชื่อผู้ตาย วัน เดือน ปีเกิด และวันถึงแก่กรรมของผู้ตายไว้ให้ทราบด้วย (ฝาปิดนี้จึงต้องทำเตรียมไว้ให้เสร็จก่อนพร้อมที่จะนำไปปิดได้พอดี)

๑๙. เมื่อปี่พาทย์หรือแตรวงบรรเลงในงานศพ

เจ้าภาพจัดงานศพบางราย เวลาที่จะเคลื่อนศพออกจากบ้านไปวัด จะจัดหาแตรวงมาบรรเลงเพลงโศกเป็นการไว้อาลัย ตามไปกับศพจนถึงวัด และขณะที่เคลื่อนศพไปตั้งที่เมรุเพื่อทำการฌาปนกิจ เจ้าภาพบางรายจะจัดให้มีปี่พาทย์บรรเลงด้วย และจะอยู่บรรเลงเป็นระยะ ๆ ไปจนกว่าจะถึงเวลาฌาปนกิจศพ เจ้าภาพที่ไม่ต้องจัดงานศพให้เป็นการเอิกเกริกจะงดไม่มีแตรวงและปี่พาทย์นี้เสียก็ได้

๒๐. ขอพระราชทานเกียรติยศศพ

พิธีจัดงานศพเท่าที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นการปฏิบัติตามประเพณีของไทยที่นิยมและถือปฏิบัติกันอยู่สำหรับคนทั่วไป แต่ในกรณีที่ผู้ถึงแก่กรรมเป็นข้าราชการหรือบุคคลที่มีสิทธิขอพระราชทานเกียรติยศศพ เมื่อถึงแก่กรรมลงก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำอาบศพ และเครื่องประกอบเกียรติยศศพ เช่นโกศและหีบศพเป็นต้น เมื่อเวลาฌาปนกิจศพ ก็พระราชทานดอกไม้ธูปเทียนและไฟหลวงไปเผาศพ เป็นการพระราชทานเกียรติยศศพอีกด้วย ทั้งนี้ทางสำนักพระราชวังได้วางระเบียบไว้ดังต่อไปนี้.—

๒๐.๑ ผู้ถึงแก่กรรมที่มีสิทธิขอรับพระราชทานน้ำอาบศพ เครื่องประกอบเกียรติยศศพ และขอพระราชทานเพลิงเผาศพ คือ

๑) พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ตั้งแต่ชั้นพระครูสัญญาบัตรขึ้นไป

๒) พระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป

๓) ผู้ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ของเสวกตรีหรือรองอำมาตย์ตรีขึ้นไป

๔) ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรีขึ้นไป

๕) ข้าราชการฝ่ายทหารและตำรวจชั้นร้อยตรี เรือตรี เรืออากาศตรี และร้อยตำรวจตรีขึ้นไป

๖) สมาชิกกองอาสารักษาดินแดนที่ได้รับพระราชทานยศตั้งแต่ชั้นนายหมวดตรีขึ้นไป

๗) ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตั้งแต่ชั้นเบญจมาภรณ์มงกุฎไทยหรือตติยานุจุลจอมเกล้า หรือจตุตถจุลจอมเกล้าขึ้นไป

๘) ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลปัจจุบัน

๙) พนักงานเทศบาลตรีขึ้นไป

๑๐) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล ที่ถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๑) รัฐมนตรีถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๒) ผู้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นกรณีพิเศษ

ผู้ที่เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล หรือรัฐมนตรี ถึงแก่กรรมเมื่อพ้นตำแหน่งแล้ว หากได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตามที่กล่าวไว้แล้ว ก็ขอพระราชทานเกียรติยศศพได้

๒๐. ๒ ผู้ถึงแก่กรรมโดยอัตวินิบาตกรรม จะขอพระราชทานเกียรติยศศพไม่ได้

๒๐. ๓ ผู้ที่จะขอพระราชทานน้ำอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศศพ จะได้รับพระราชทานเมื่อการศพนั้นจัดในนครหลวงกรุงเทพธนบุรีเท่านั้น

๒๐. ๔ ผู้ที่ประสงค์จะขอพระราชทานน้ำอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศจะต้องปฏิบัติดังนี้

นำดอกไม้ธูปเทียนพร้อมทั้งหนังสือกราบถวายบังคมลาไปยังสำนักพระราชวังในพระบรมมหาราชวัง พร้อมทั้งใบมรณบัตรซึ่งสำนักพระราชวังได้จัดที่ประดิษฐานพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ไว้ ดอกไม้ธูปเทียนที่ใช้ในการนี้ประกอบด้วยธูปไม้ระกำ ๑ ดอก เทียนขี้ผึ้ง ๑ เล่ม ดอกไม้ ๑ กระทง วางบนพาน และมีคำกราบบังคมทูลตามแบบต่อไปนี้

วันที่..........เดือน..............พ.ศ............

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ดอกไม้ธูปเทียนของข้าพระพุทธเจ้า.............................(ชื่อผู้ถึงแก่กรรม) ราชอิสริยาภรณ์ ... .อายุ..........ปี ข้าราชการ................ชั้น..................... สังกัด..................... ....

ขอพระราชทานถวายบังคมลา....................... ด้วยโรค........................ ที่.......................อำเภอ..............จังหวัด................เมื่อวันที่.........เดือน......... พ.ศ............เวลา.............น.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

หนังสือข้างต้นนี้ไม่ต้องลงนาม ผู้นำไปนำขึ้นวางบนพานหน้าพระบรมฉายาสาทิศลักษณ์พร้อมกับดอกไม้ธูปเทียน แล้วถวายความเคารพเสร็จแล้วเจ้าหน้าที่จะสอบถามรายการต่าง ๆ และกรอกลงในแบบพิมพ์

รายการต่าง ๆ ที่เจ้าหน้าที่จะสอบถามและกรอกลงในแบบพิมพ์นี้ เจ้าภาพหรือทายาทผู้นำหนังสือกราบถวายบังคมลานำขึ้นไปถวายความเคารพนั้น เจ้าภาพหรือทายาทผู้นั้นจะต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับผู้ถึงแก่กรรมดี จึงจะให้รายการต่าง ๆ ที่จะกรอกลงในแบบพิมพ์ได้เป็นความจริงและถูกต้องโดยตลอด รายการต่าง ๆ เท่าที่ทราบมีดังนี้ ยศและบรรดาศักดิ์ ชื่อเดิมและชื่อสกุลของผู้ถึงแก่กรรม ตำแหน่งราชการครั้งสุดท้ายเป็นข้าราชการทหารหรือตำรวจ หรือเป็นข้าราชการบำเหน็จหรือบำนาญ สังกัดกระทรวงที่ไหนที่รับราชการครั้งสุดท้าย ได้รับราชอิสริยาภรณ์สูงสุดชั้นไหน ถึงแก่กรรมด้วยเหตุหรือโรคอะไร ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ .. ...เดือน ....พ.ศ........และเวลาเท่าใด ถึงแก่กรรมที่ใด ที่บ้านพักหรือที่โรงพยาบาล ตั้งอยู่ที่ตำบลและจังหวัดใด จะมีการอาบน้ำศพในวันเดือนปีเวลาใด ที่อาบน้ำศพที่ใด จะเก็บหรือบรรจุศพไว้ที่ใด ชื่อเจ้าภาพจัดงานศพเกี่ยวข้องกับผู้ถึงแก่กรรมอย่างไร ที่อยู่ของเจ้าภาพ บ้าน ตำบล อำเภอจังหวัดใด ที่อยู่ของผู้ให้รายการต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ และเกี่ยวดองกับผู้ถึงแก่

กรรมอย่างไร ขอรับพระราชทานน้ำอาบศพ และเครื่องประกอบเกียรติยศศพ ฯลฯ อย่างใดเหล่านี้เป็นต้น เจ้าภาพหรือทายาทผู้ให้รายการจะต้องจดหรือไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ผู้สอบถามทราบ

ในการถึงแก่กรรมนี้จะไม่ขอพระราชทานน้ำอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศศพในวันถึงแก่กรรม จะขอพระราชทานในตอนฌาปนกิจศพก็ได้

เครื่องประกอบเกียรติยศศพมี หีบ โกศ ฉัตร และเครื่องประโคม ซึ่งจะได้เพียงใดอย่างใดแล้วแต่ชั้นเกียรติยศของผู้ที่ถึงแก่กรรม ซึ่งมีปรากฏอยู่ในบัญชีเทียบเกียรติยศศพของสำนักพระราชวัง เมื่อไปแจ้งและแสดงความจำนงต่อเจ้าหน้าที่แผนกพระราชพิธีแล้ว เจ้าหน้าที่แผนกพระราชพิธีจะแจ้งให้ทราบว่าผู้ถึงแก่กรรมจะได้รับพระราชทานเครื่องประกอบเกียรติยศศพอะไรบ้าง

การติดต่อตั้งศพที่วัด และการติดต่อเทศบาลเป็นหน้าที่ของเจ้าภาพดำเนินการเอง

ควรทราบไว้ด้วยว่า ที่เครื่องประกอบเกียรติยศศพ คือ หีบ โกศ ฉัตร ของสำนักพระราชวังมีอยู่น้อย เมื่อตั้งศพนั้นเกิน ๗ วันแล้ว หากมีผู้ถึงแก่กรรมอีกซึ่งหีบหรือโกศตามชั้นนั้น ๆ หมดแล้ว สำนักพระราชวังจะส่งเจ้าหน้าที่ไปขอรับหีบหรือโกศลองนอกไปใช้ โดยนำหีบหรือโกศในชั้นที่ต่ำกว่า ๑ ชั้น ไปประกอบให้แทน แต่ถ้าจะมีการบำเพ็ญกุศล ก็ให้แจ้งสำนักพระราชวัง เพื่อนำไปประกอบให้ตามเกียรติยศ

๒๐.๕ ค่าใช้จ่ายในการขอพระราชทานน้ำอาบศพ

ในการขอพระราชทานน้ำอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศศพนั้น เจ้าภาพจะไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ เพราะเป็นของ "พระราชทาน" ค่าใช้จ่ายส่วนที่เจ้าภาพจะต้องจ่ายก็เป็นส่วนนอกไปจากที่ได้รับพระราชทาน เช่น ค่าซื้อหีบลองใน ค่าผ้าขาว ด้ายดิบ ค่าตั้งศพที่วัด ส่วนเครื่องประกอบเกียรติยศศพตลอดจนเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังที่ไปปฏิบัตินั้นเจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ ทั้งสิ้น ถึงแม้จะเก็บศพไว้นานวันถ้าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องถอนหีบหรือโกศ

ลองนอกไปประกอบศพอื่นดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว สำนักพระราชวังจะไม่ไปถอนหีบหรือโกศลองนอกไป และจะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมหีบ โกศแต่ประการใดเลย

เพื่อให้เจ้าภาพได้ทราบค่าใช้จ่ายในการทำศพวันแรก เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะได้มอบเอกสารซึ่งมีรายการสิ่งของเครื่องใช้ในการนำศพลงหีบหรือโกศวันแรกจะมีอะไรบ้าง สิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นเจ้าภาพจะขอให้เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจัดไปให้โดยคิดเงินจากเจ้าภาพเท่าที่ใช้จ่ายไปจริง หรือเจ้าภาพจะจัดหาให้สำนักพระราชวังก็ได้

สิ่งของที่จะต้องเตรียมในการอาบน้ำศพ คือ

น้ำอบไทย เผื่อไว้สำหรับผู้ที่ไม่ได้นำมา

หีบลองใน ไม้ยางหรือไม้สัก (ถ้าเป็นศพโกศก็ไม่ต้องจัดลองในเพราะลองในเป็นของสำนักพระราชวัง)

ผ้าขาวยาว ๖ เมตร

ด้ายดิบหนัก ๑,๒๐๐ กรัม

กระดาษฟางพับใหญ่ ๔ พับ

น้ำยาฟอร์มลิน ๒ ขวด

ดอกไม้ธูปเทียนสำหรับศพถือ

หวีไทย ๑ เล่ม

สิ่งของที่จะต้องเตรียมในการอาบน้ำศพตามรายการข้างบนนี้ สิ่งที่มีราคาแพงก็เฉพาะหีบลองใน ถ้าเป็นไม้สักก็มีราคากว่า ๕๐๐—๖๐๐ บาท ขึ้นไป ถ้าเป็นหีบไม้ยางก็มีราคาต่ำลงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนสิ่งของรายการอื่นรวมกันแล้วเป็นเงินไม่เกิน ๒๐๐ บาท (ทั้งศพหีบและศพโกศ)

เครื่องเกียรติยศศพที่พระราชทานมีหีบเกียรติยศ หรือโกศลองนอกลองในกับเจ้าหน้าที่พร้อมทั้งยานพาหนะ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะได้รับพระราชทาน

๒๐.๖ การรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ

เมื่อไปกราบถวายบังคมลาและแจ้งรายการต่อเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังแล้ว เจ้าภาพก็นำศพไปยังที่อาบน้ำ เมื่อนำศพไปไว้บนเตียงอาบน้ำ (เตียงรดน้ำ) แล้วก็ให้ผู้ที่ประสงค์จะอาบน้ำศพเข้าอาบน้ำ (รดน้ำ) ได้ จนถึงเวลาที่จะรับพระราชทานน้ำหลวงซึ่งเป็นสุดท้าย

ใกล้เวลาพระราชทานน้ำอาบศพ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังก็จะเชิญน้ำพระราชทานไป ซึ่งประกอบด้วย น้ำ น้ำหอม และน้ำขมิ้น

เมื่อถึงเวลาจะรับพระราชทานน้ำอาบศพ เจ้าภาพก็เชิญผู้มีอาวุโสซึ่งอยู่ในขณะนั้น หรือผู้ที่เจ้าภาพกำหนดตัวไว้เข้าไปที่ศพ โดยผู้ที่เป็นประธานเดินเข้าไปที่ศพแล้วบ่ายหน้าไปยังทิศทางซึ่งเป็นที่ประทับ ถวายคำนับก่อนแล้วจึงปฏิบัติการต่อไป เจ้าหน้าที่จะยกศพขึ้นเฉพาะส่วนบนทางศีรษะเพื่อรับพระราชทานน้ำและเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะส่งน้ำให้ตามลำดับคือ น้ำ น้ำหอม และน้ำขมิ้น ผู้เป็นประธานรดน้ำเหล่านั้นที่ศพ โดยเริ่มจากบ่าขวาเฉียงลงมาตามอก (ไม่ต้องรดจนหมดก็ได้) เมื่อรดน้ำขมิ้นแล้วก็บ่ายหน้าไปถวายบังคมอีกครั้งหนึ่งแล้วเจ้าหน้าที่จะวางศพลงในท่านอนตามเดิม ต่อจากนั้นทายาทของผู้ถึงแก่กรรมก็เข้าไปหวีผมให้ศพ การหวีผมตามประเพณีให้หวีลงแล้วหวีขึ้น แต่จะหวีอย่างธรรมดาก็ได้แล้วหักหวีเสีย ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่จะสุกำศพ

๒๐.๗ การตั้งศพ

เมื่อทำสุกำศพเสร็จแล้ว เจ้าหน้าที่ก็ยกหีบหรือโกศศพขึ้นตั้ง (ผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นควรยืนเป็นการเคารพศพ) แล้วตั้งเครื่องประดับและเครื่องประกอบเกียรติยศศพ

ที่ตั้งศพไม่ควรจัดดอกไม้วางบนฝาหีบศพ และไม่ควรจัดดอกไม้ประดับที่หีบศพเพราะเป็นหีบเกียรติยศอยู่แล้ว ที่หน้าศพไม่ต้องตั้งชั้นลดหรือวางหมอนสำหรับกราบศพ (รวมทั้งไม่ตั้งชั้นลดหน้าโต๊ะพระพุทธรูปด้วย) ถ้าจะจัดเป็นที่กราบก็ควรปูพรมเล็ก ๆ ไว้บนพรมใหญ่อีกชั้นหนึ่ง (ในสมัยโบราณหน้าศพมักจะมีที่เผาเครื่องหอมหรือจุดธูปหอมไว้เป็นจำนวนมาก ๆ ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นเครื่องบูชาศพ เป็น

เครื่องระงับกลิ่นศพ) แต่ปัจจุบันนี้ หีบศพมิดชิดพอไม่มีกลิ่นศพออกมา **จึงไม่จำเป็นต้องจุดเครื่องหอมอย่างสมัยก่อน และไม่จำเป็นต้องตั้งกระถางธูปสำหรับผู้ไปเคารพศพปักธูปด้วย**

การจัดดอกไม้หน้าศพที่ควรระวังก็คือไม่ใช้พานทองจัดดอกไม้ และดอกไม้พานอย่าจัดให้เป็นพุ่ม (คืออย่าให้มียอด)

เมื่อตั้งศพแล้ว ตามประเพณีนิยมมักจะมีบังสุกุลหรือสดับปกรณ์ ซึ่งมักจะเรียกกันอย่างสามัญว่าบังสุกุลปากหีบหรือสดับปกรณ์ปากโกศ การบังสุกุลหรือสดับ-ปกรณ์นี้เป็นการบำเพ็ญกุศลส่วนของเจ้าภาพเอง จะมีก็ได้หรือไม่มีก็ได้ และจะนิมนต์พระบังสุกุลหรือสดับปกรณ์กี่รูปก็ได้ จะถวายไตร สบง ผ้าห่อน หรือจะถวายแต่ปัจจัยอย่างเดียวก็ได้ ถ้าถวายแต่ปัจจัยเวลาทอดบังสุกุลก็ทอดใบปวารณาแทนเงิน

หากศพนั้นได้รับพระราชทาน พิธีสวดพระอภิธรรมด้วย ก็จะต้องสวดพระ-อภิธรรมเสียจบหนึ่งก่อน แล้วจึงบังสุกุลหรือสดับปกรณ์ส่วนของเจ้าภาพ

๒๐.๘ การสวดพระอภิธรรม

ศพที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตั้งแต่ประถมาภรณ์ช้างเผือกขึ้นไป นอกจากเครื่องประกอบเกียรติยศศพดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีสวดพระอภิธรรมด้วย จะพระราชทานให้มีสวดกี่คืนสุดแล้วแต่ระดับเกียรติยศของผู้ถึงแก่กรรม

การสวดพระอภิธรรมแต่ก่อนนี้มีถวายภัตตาหารเช้าวันรุ่งขึ้นด้วย แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีถวายภัตตาหาร คงถวายปัจจัยแทน ศพที่ได้รับพระราชทานสวดพระอภิธรรมก็ได้รับพระราชทานเงินสำหรับถวายด้วยพร้อมทั้งเจ้าหน้าที่จะจัดเครื่องใช้สำหรับพระไปด้วยคือ กระโถน ขันน้ำ พานบุหรี่ ไม้ขีดไฟ และจะจัดเครื่องนมัสการสำหรับเจ้าภาพจุดบูชาพระสวดพระอภิธรรมด้วย **ทั้งนี้เป็นการพระราชทาน เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น**

การปฏิบัติในการสวดพระอภิธรรมนอกจากที่กล่าวข้างบนนี้แล้ว ก็คงถือปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นทุกประการ

๒๐.๙ การบำเพ็ญกุศล

งานบำเพ็ญกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน ศพที่อยู่ในขั้นได้รับพระราชทานจัดงานบำเพ็ญกุศล ๗ วัน เมื่อถึงกำหนดเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังก็ไปดำเนินการให้ทุกอย่างรวมทั้งภัตตาหาร และจตุปัจจัยไทยธรรม โดยเจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใดเลย

๒๐.๑๐ การขอรับพระราชทานเพลิงศพ

เมื่อได้กำหนดวันฌาปนกิจศพ โดยติดต่อวัดเรียบร้อยแล้ว ศพที่ได้รับเกียรติยศขอพระราชทานเพลิงได้ เจ้าภาพจะต้องขอรับพระราชทานเพลิง

การขอรับพระราชทานเพลิงศพ ถ้าเป็นข้าราชการ เจ้าภาพจะต้องแสดงความจำนงไปยังกระทรวงเจ้าสังกัด ในหนังสือแสดงความจำนงจะต้องระบุว่าถึงแก่กรรมด้วยโรคอะไร เมื่อใด จะประกอบการฌาปนกิจศพที่ใด วันและเวลาใด สำหรับสถานที่รับพระราชทานเพลิงศพ เจ้าภาพต้องติดต่อทางวัดเอง

การขอรับพระราชทานเพลิงศพ ถ้าศพที่อยู่ต่างจังหวัดและจะแสดงความจำนงไปยังกระทรวงเจ้าสังกัดไม่ทัน เจ้าภาพจะมีหนังสือแสดงความจำนงขอรับพระราชทานเพลิงศพไปทางเจ้าสังกัดของผู้ถึงแก่กรรมผ่านทางจังหวัดได้คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด อธิบดีผู้พิพากษาภาค และผู้บังคับการจังหวัดทหารบก หรือผู้บัญชาการมณฑลทหารบกหรือแม่ทัพภาค

เมื่อกระทรวงต้นสังกัด หรือผู้บังคับบัญชาส่วนจังหวัดได้รับแจ้งความจำนงแล้วก็มีหนังสือแจ้งความประสงค์ไปยังสำนักพระราชวัง ซึ่งสำนักพระราชวังจะได้สั่งเจ้าหน้าที่ปฏิบัติตามความประสงค์

เมื่อได้ทำหนังสือแจ้งสำนักพระราชวังแล้ว ก็คือว่าได้รับพระราชทานเพลิงตามกำหนดนั้น เจ้าภาพดำเนินการต่อไป

ค่าใช้จ่ายในการรับพระราชทานเพลิงศพมีดังนี้ คือ.—

๑. ค่าใช้จ่ายทางสุสาน เจ้าภาพจ่ายเองตามที่ตกลงกับทางวัด

๒. ค่าใช้จ่าย ค่าสิ่งของที่สำนักพระราชวังจะต้องใช้ เจ้าภาพจะต้องจ่ายค่าใช้จ่ายให้สำนักพระราชวัง

๓. ค่าใช้จ่ายในการจัดเจ้าหน้าที่และสิ่งของเครื่องใช้อันเป็นเครื่องประกอบเกียรติยศศพ เป็นของพระราชทาน เจ้าภาพไม่ต้องจ่ายค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น

สิ่งของเครื่องใช้ส่วนที่สำนักพระราชวังจัดจะเป็นสิ่งใดบ้างและมากน้อยเพียงใด สุดแต่เกียรติยศของผู้ถึงแก่กรรม ซึ่งจะแสดงค่าใช้จ่ายให้ทราบดังนี้ .—

ศพชั้นโกศ

ในการรับพระราชทานเพลิงศพผู้ที่ได้รับพระราชทานโกศประกอบศพ เจ้าหน้าที่จะต้องเปลื้องเครื่องสุกำศพก่อนกำหนดวันรับพระราชทานเพลิง

การเปลื้องเครื่องสุกำศพนั้น เป็นการนำสิ่งปฏิกูลภายในโกศ เช่นกระดาษฟาง หมอนหนุนนำไปเผาพร้อมกับเผาบุพโพและห่อผ้าให้ศพ **ทั้งนี้ไม่มีการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดต่อศพเลย มิได้มีการนำเอาเนื้อศพออกหรืออย่างหนึ่งอย่างใดตามที่เข้าใจกัน** เมื่อเปลื้องแล้ว เครื่องปฏิกูลจะได้รวมเผากับบุพโพที่เมรุของวัด ก่อนเผาบุพโพควรมีบังสุกุลเสียก่อน แล้วจุดไฟเผาบุพโพ ค่าเผาบุพโพนี้ทางวัดคิดเงินประมาณ ๒๐๐ บาท

สิ่งของที่สำนักพระราชวังจัดหาไปใช้ในการเปลื้องเครื่องสุกำศพมี

- ผ้าขาว ๘ เมตร
- ด้ายดิบ ๑,๒๐๐ กรัม
- ผ้าปลาสติค ๕ เมตร
- กระดาษฟางพับใหญ่ ๕ พับ
- เสื่อหรือผ้าน้ำมัน ๑ ผืน
- หีบสำหรับใส่บุพโพ ๑ หีบ (ถ้าเป็นศพที่บรรจุหีบอยู่แล้ว และเปลี่ยนเป็นประกอบโกศก็ใช้หีบเก่าได้

สิ่งของเครื่องใช้เหล่านี้รวมเป็นเงินประมาณ ๓๒๗ บาท สำนักพระราชวังจะต้องขอรับจากเจ้าภาพ

สิ่งของเครื่องใช้ในการฌาปนกิจ

- เครื่องสุมดับกลิ่นกับมะพร้าวแก้ว (สำหรับรดศพก่อนเผาจริง) ราคาประมาณ ๑๒๕ บาท หยวกลายเครื่องสดแต่งจิตกาธารเงิน ๒๐๐ บาท ดอกไม้แผงเครื่องสดแต่งจิตกาธารเงิน ๑,๒๐๐ บาท ๓ รายการนี้เจ้าภาพมอบเงินให้สำนักพระราชวัง

เครื่องประกอบเกียรติยศศพที่ได้รับพระราชทาน โดยเจ้าภาพไม่ต้องออกเงินค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นคือ

- เครื่องขมาศพ
- เพลิงหลวง
- รถวอประเทียบเชิญศพ
- โกศเกียรติยศประกอบศพ
- ฉัตรแห่เวียนเมรุ
- ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนเมรุ และประโคมเวลารับพระราชทานเพลิง เจ้าพนักงานปฏิบัติ
- พาหนะสำหรับเจ้าพนักงานที่ไปปฏิบัติการศพ

ถ้าศพผู้ที่ได้รับพระราชทานอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์ช้างเผือกขึ้นไป จะได้รับพระราชทานผ้าไตรของหลวงทอดถวายพระบังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง ๕ ไตร

ศพที่จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกอบการรับพระราชทานเพลิงเผาศพที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เจ้าภาพต้องทำหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ยื่นต่อสำนักพระราชวัง ในการรับพระราชทานเพลิงศพที่เมรุนี้ จะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีกคือ

- ค่าน้ำมันสำหรับเผาบุพโพและเผาศพ ๒๐๐ บาท
- โกศไม้สำหรับบรรจุศพเผาจริง ๑๘๐ บาท
- ค่าอาหารล่วงเวลาสำหรับเจ้าหน้าที่ที่เฝ้าสิ่งของที่นำไปตกแต่งเมรุ ๒ วัน ประมาณ ๓๐๐ บาท

รวมค่าใช้จ่ายในงานรับพระราชทานเพลิงศพ ประมาณ ๒,๗๗๗.— บาท

เพลิงหลวงที่พระราชทานไปเผาศพมี ๒ แบบ คือในนครหลวงกรุงเทพธนบุรี หรือจังหวัดใกล้เคียงที่เจ้าหน้าที่ไปกลับได้ในวันเดียว เจ้าพนักงานจะได้เชิญเครื่องขมาและไฟหลวงไปเมื่อใกล้กำหนด เพลิงหลวงประกอบด้วย โคมเชิญไปที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดประทานไว้ ข้าวตอก ดอกไม้สดอย่างละ ๑ กระทง ดอกไม้จันทน์ ๑ ช่อ ธูปไม้ระกำ ๑ ดอก เทียน ๑ เล่ม ถ้าเป็นงานพระราชทานเพลิงต่างจังหวัด จะมอบหีบเพลิงให้รับไปมอบผู้เป็นประธานจุดหีบเพลิงประกอบด้วยธูปไม้ระกำ ๒ ดอก เทียน ๒ เล่ม ดอกไม้จันทน์ ๑ ช่อ และไม้ขีดไฟบรรจุหีบมีถุงแพรต่วนสีดำหุ้มห่อ

ศพที่อยู่ในเกณฑ์เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิง หรือศพไม่อยู่ในเกณฑ์ แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ การพระราชทานเพลิงมี ๒ แบบ ตามเกณฑ์เกียรติยศศพ คือเสด็จขึ้นไปพระราชทานเพลิงบนเมรุ และพระราชทานเพลิงโดยทรงจุดผ้ากแค

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุ การบังสุกุลก่อนพระราชทานเพลิงก็ทำบนพลับพลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์บังสุกุลหรือสดัปกรณ์แล้วถวายอนุโลมโมทนาถวายอดิเรก เมื่อพระสงฆ์ลงจากพลับพลาเฉพาะพระพักตร์ถวายคำนับพร้อมกันแล้ว เจ้าพนักงานจะกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า

"ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในการพระราชทานเพลิงศพ........................(ชื่อผู้ถึงแก่กรรม) .... ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ถึง ๕ ไตร มาบำเพ็ญพระราชกุศลบังสุกุลพระราชทานนั้น........... ....(ชื่อผู้สืบสกุลหรือทายาท) ....เป็นผู้สืบสกุล (หรือทายาท) จะได้รับพระราชทานเชิญไปทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลตามพระบรมราชูทิศ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

จบคำกราบบังคมทูล ถวายคำนับพร้อมกันแล้ว พนักงานจะเชิญไตรนำทายาทขึ้นสู่เมรุ เมื่อจะทอดผ้าไตร ทายาทถวายคำนับก่อน เมื่อทอดและพระบังสุกุล

เสร็จ ทายาทลงจากเมรุไปถวายคำนับหน้าที่ประทับแล้ว พนักงานพระราชพิธีจะเชิญพานเครื่องขมาศพไปวางเครื่องขมาศพที่หน้าศพ ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงจุดผักแคพระราชทานเพลิงศพตามลำดับ

ถ้าเจ้าภาพจะทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือ ก็ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายหลังจากพระราชทานเพลิงแล้ว

ในการรับพระราชทานเพลิงที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ถ้าเสด็จพระราชดำเนินสำนักพระราชวังจะเบิดพลับพลาอิศริยาภรณ์และจัดที่นั่งเฝ้าฯ ตามระเบียบ การเลี้ยงน้ำผู้มาเฝ้าฯ บนพลับพลาเป็นหน้าที่สำนักพระราชวัง ส่วนที่อื่นเป็นเรื่องของเจ้าภาพ ถ้าไม่เป็นงานเสด็จพระราชดำเนินการเลี้ยงน้ำเป็นเรื่องของเจ้าภาพโดยตลอด

ปัจจุบันนี้นิยมเผาจริงต่อไปเลยทีเดียว เมื่อหมดแขกขึ้นเมรุแล้ว เจ้าหน้าที่จะปิดฉากเมรุและยกศพลงจากจิตกาธารเข้าเตาเผา ถ้าเป็นศพโกศ ก่อนยกลงจากจิตกาธาร เจ้าหน้าที่จะเชิญทายาทรดน้ำมะพร้าวแก้วลงบนศพ (ประเพณีรดน้ำมะพร้าวแก้วมีมาแต่โบราณรดทั้งหีบศพและศพโกศ ถือว่าน้ำมะพร้าวเป็นน้ำบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งอื่นเจือปน จึงใช้อาบศพเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะฌาปนกิจ ที่เคยทำกันมาโดยทั่วไปในสมัยก่อนก็ใช้พื้นเผาศพ ต่อยมะพร้าวให้แตกแล้วรดน้ำมะพร้าวลงบนศพ มะพร้าวแก้วที่สำนักพระราชวังจัดนั้นเป็นมะพร้าวห้าวปอกเปลือกหมดเหลือแต่เนื้อมะพร้าว เจาะรูตรงตามะพร้าวแล้วห่อผ้าขาว ทายาทเทน้ำมะพร้าวจากรูที่เจาะลงบนศพไม่ต้องให้หมดลูกก็ได้)

เมื่อรดน้ำมะพร้าวแก้วแล้ว เจ้าหน้าที่จะยกศพออกจากลองในบรรจุในโกศไม้ (ถ้าเป็นเมรุอื่นนอกจากเมรุหลวงใช้บรรจุหีบ) แล้วนำเข้าเตาเผา ต่อจากนั้นก็เชิญประธานจุดไฟจริง แล้วผู้อื่นขึ้นเผาต่อไป

ต่อจากนั้นเจ้าภาพก็ไปถวายจตุปัจจัย พระที่สวดพระอภิธรรมที่ข้างเมรุ (พระ ๔ รูป สวดหน้าไฟ) แล้วเป็นเสร็จการ

เสร็จพิธีหลวงเกี่ยวกับงานฌาปนกิจศพเพียงเท่านี้ ต่อไปก็เป็นงานเก็บอัฐิซึ่งเป็นงานของเจ้าภาพจัดทำกันเอง ก็ควรถือปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วในข้อต้น ๆ

การกรวดน้ำ

การกรวดน้ำ เป็นการอุทิศแผ่ส่วนบุญกุศลที่ตนได้บำเพ็ญแล้ว ไปให้กับผู้ใดผู้หนึ่งที่ตนปรารถนา จะเจาะจงเฉพาะผู้ใดผู้หนึ่ง หรือจะให้รวมกันหลายคน หรือจะให้ทั่ว ๆ ไปโดยนึกรวมกันไปก็ได้ ฉะนั้นทุกคราวที่มีการทำบุญหรือให้ทานไปแล้ว นอกจากผู้ทำเองจะได้บุญและกุศลส่วนหนึ่ง แล้วก็ควร จะกรวดน้ำอุทิศแผ่ส่วนบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญไปแล้ว ส่งไปให้แก่ผู้มีพระคุณ มีญาติทั้งหลาย เป็นต้นว่า ปู่ ย่า ตา ยาย บิดา มารดา และสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย ญาติคนใด หรือสัตว์เหล่าใด มีความทุกข์อยู่ ก็ขอให้พ้นจากทุกข์นั้นไป ที่มีความสุขอยู่แล้ว ก็ขอให้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นการอธิษฐานใจในสิ่งประสงค์ให้สำเร็จตามความปรารถนา

คำกรวดน้ำที่เป็นภาษาบาลีมีต่างๆ กัน มีทั้งบทยาวและบทย่อ แต่เมื่อผู้กรวดน้ำไม่สามารถจะกล่าวเป็นภาษาบาลีได้ หรือกล่าวไปแล้วไม่เข้าใจซาบซึ้งในภาษาของบทความนั้น ก็ไม่จำเป็นต้องกรวดน้ำด้วยภาษาบาลีเลย ทั้งภาษาบาลีที่ตั้งไว้อาจไม่ตรงกับความต้องการของผู้กรวดน้ำ ที่ผู้กรวดน้ำจะแผ่ส่วนกุศลหรือแผ่เมตตาจิตก็ได้ จึงให้ตั้งจิตนึกกรวดเป็นภาษาไทยเอาเอง จะอุทิศส่วนบุญให้ใครก็จงนึกให้ผู้นั้น เมื่อจะให้ทั่ว ๆ ไป ก็นึกรวมกันไป ตัวอย่างที่จะกล่าวคำกรวดน้ำเป็นภาษาไทยอย่างทั่ว ๆ ไป ย่อ ๆ มีดังนี้

"ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญกุศลในวันนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนบุญกุศลนี้ให้แก่ ญาติทั้งหลายมี ปู่ ย่า ตา ยาย บิดา มารดา ฯลฯ และแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ญาติคนใดหรือสัตว์เหล่าใดมีความทุกข์ก็ขอจงได้รับส่วนบุญเหล่านี้ และให้พ้นจากทุกข์นั้นไป ญาติและสัตว์เหล่าใดมีความสุขก็ขอให้สุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป และขอบุญกุศลอันนี้จงเป็นไปเพื่อความสุข เพื่อความไม่มีโรค เพื่อความสวัสดี และความเป็นผู้มั่งมีของข้าพเจ้าชั่วนิรันดรด้วยเทอญ"

น้ำที่กรวดควรเป็นน้ำที่สะอาดบริสุทธิ์เวลาที่เทลงในภาชนะที่รองรับนั้น ไม่ควรใช้นิ้วไปรอที่น้ำ เพราะไม่ต้องการอะไรมากีดขวางทางไหลของน้ำ และไม่ควรเทให้หยดติ๋ง ๆ ต้องเทให้เป็นสายติดกันไปจนหมด อย่าให้เหลือค้างอยู่ในภาชนะที่บรรจุน้ำ

เมื่อเริ่มเทน้ำลงในภาชนะที่รองรับ ก็ให้เริ่มกล่าวคำกรวดน้ำตามสายน้ำที่เทไหลไปจนจบเช่นเดียวกัน

การกรวดน้ำซึ่งกล่าวมาแล้วนี้เป็นการกรวดน้ำตามลำพังหลังจากที่ได้บำเพ็ญกุศลเสร็จมาแล้ว หากการทำบุญนั้นทำเป็นพิธี เช่นมีการนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหาร และถวายไทยธรรมด้วยแล้ว การกรวดน้ำนี้ก็จะต้องทำต่อหน้าพระสงฆ์เมื่อเสร็จพิธี ตอนพระสงฆ์เริ่มกล่าวอนุโมทนาขึ้นว่า ยถาวารีวหาปูรา ฯลฯ พึงหยิบน้ำที่เตรียมไว้เทลงในที่รอง พร้อมด้วยกล่าวคำกรวดน้ำ หรือคำอธิษฐานอุทิศส่วนบุญกุศลตามความปรารถนาไปด้วย เมื่อพระว่า ยถา ฯลฯ จบ ก็ให้น้ำที่กรวดลงไปอยู่ในที่รองรับให้หมดพอดี พอพระขึ้น สัพพี...... ฯลฯ ก็เริ่มประนมมือรับพรที่พระสวดกว่าจะจบ เมื่อจบแล้วจึงกราบลงเป็นเสร็จการกรวดน้ำ

น้ำที่กรวดแล้วนั้น ให้นำไปเทในที่แจ้ง อย่าเทลงในที่ไม่สมควร เช่นในกระโถน หรือใต้ถุนบ้าน เพราะถือว่าเป็นน้ำอุทิศแผ่ส่วนบุญกุศล เป็นน้ำบริสุทธิ์เป็นของสูง

การกรวดน้ำ เป็นหน้าที่ของเจ้าของงาน คนอื่นกรวดแทนกันไม่ได้ เพราะเจ้าของงานเป็นเจ้าของบุญกุศล เมื่อจะอุทิศให้แก่ใคร เจ้าของงานก็ต้องอุทิศให้เอง

พิมพ์ที่แสงทองการพิมพ์ 60-61 ถนนอัษฎางค์ หลังกระทรวงกลาโหม
นายลิ่น ชลิตาพงศ์ ผู้พิมพ์โฆษณา 2516 โทรศัพท์ 227374